

PAVEL ŠVANDA / Křesťanská spiritualita ve filmové epice

IVANA RYČLOVÁ / Kolymské peklo –
osud Varlama Šalamova

ANTONÍN PŘIDAL / Filozof Josef Šafařík očima své ženy

Začátek moudrosti spočívá v tom, že se necháme poučit.
Rozhovor s JULIANOU JIROUSOVOU

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

MILOŠ DOLEŽAL / Náš národ je marod

STANISLAV ZEDNÍČEK / Zvečera mě bolelo srdce

MARTIN STÖHR / Básníci čtou básníky

FRANTIŠEK MIKŠ / Německý kulturní bolševik č. 1.
George Grosz – umění ve službách Kominterny

3/2012

M. Scott Peck
V jiném rytmu
Vytváření společnosti

Kniha se za pomoci příkladů věnuje mezilidským vztahům a schopnosti žít ve společnosti s druhými. Autor se zabývá fázemi, jimiž podle něj musí každá skupina projít, aby se mohla stát společností. Společnost vyžaduje obtížný skok od zpochybnění vlastních pravd přes „prázdnotu“ až k otevření se možnosti, že pravdu mohou mít také ti druzí, což je nedílně spojeno s prohloubením vlastního náhledu.

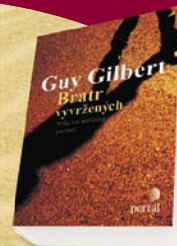
brož., 352 s., 399 Kč

Guy Gilbert
Bratr vyvržených

Legendární kniha známého francouzského apoštola delikventní mládeže uvádí čtenáře do začátků jeho působení. Guy Gilbert pochopil, že o práci mezi mládeží není třeba mluvit, ale že je třeba mezi mladými žít, poznat je, naslouchat jim, stát se jedním z nich. Kniha není jen dobovým svědectvím o jednom výjimečném knězi, podává také plastický obraz okrajové mládeže, který zůstává silnou inspirací pro dnešek.

brož., 96 s., 179 Kč

Pavla Koucká
Jiřina Prekopová, Jaroslav Šturma – Výchova láskou

Děti v dětských domovech na jedné straně a páry podstupující umělé oplození na straně druhé. S takovým světem je něco špatné. Klíčovou myšlenkou knihy je, že lidem chybí láska a přebývá pýcha. A právě obnova lásky v rodinách je posláním dětských psychologů Jiřiny Prekopové a Jaroslava Šturmy. Jejich myšlenky se opírají o desítky let praxe, jsou logické a strhující.

váz., 200 s., 299 Kč

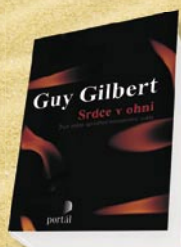

Guy Gilbert
Srdce v ohni

Život kněze uprostřed současného světa

Guy Gilbert tento svazek zasvětil svému povolání a úvahám o svém vztahu k církvi, hierarchii, současným problémům církve, o nichž se hodně diskutuje, jako jsou pedofilní skandály, otázky celibátu kněží, věnuje se i možnostem uplatnění žen v kněžské službě, svému vztahu k vývoji moderní společnosti, kněžské osamocení apod. Rozvíjí reflexe protkané krátkými příběhy ze života, odpovídá na otázky.

brož., 296 s., 345 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2 / Brno, Dominikánské nám. 8

DINGIR,

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Řídí doc. Zdeněk Vojtíšek spolu s redakční radou
(doc. Pavel Hošek, dr. Prokop Remeš, doc. Ivan O. Štampach a další).
Aktuální články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
téma, rozhovory, události, informační servis, práce studentů.
Zásadní články jsou odborně recenzovány.

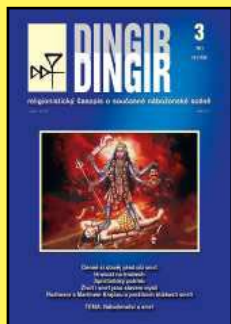
Více na <http://www.dingir.cz>.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.
Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Témata posledních čísel:

Náboženské očekávání pro rok 2012
Čínské duchovní tradice u nás
Náboženství a smrt
Pedagogika a náboženství
(s přílohou o waldorfském školství)
Buddhismus v české společnosti
Náboženství a humor

Na odborové myšlence je něco pěkného: zastat se pracujícího, když mu je zle. Nemůže být pochyb o tom, že každý, kdo pracuje (a ostatně také každý, komu je aktuálně tato výsada odepřena), čas od času takové zastání potřebuje. Odborové organizace mají též smysl v rámci jednotlivých oblastí a možná i centrálně. I když všelijaké té organizovanosti a centralizace nesmí být nadbytek, což platí nejen o odborech. Není také třeba připomínat, jakou roli sehrály v Polsku při destrukci totalitního režimu.

V demokratickém systému se ale občas stane, že se řeka vyleje z břehů a je zle s celou krajinou. To se zřejmě stalo odborovým organizacím v posledních měsících. Jejich předáci (jaké slovo ze starých časů!) si začali myslet, že skutečnost, že zastupují určité zájmy, je oprávněně prosazovat politická rozhodnutí, a to bez ohledu na stávající demokratické instituce.

Nesouhlasím s vládou? Pryč s ní, byť je výsledkem složitě povolební kombinatoriky. Nesouhlasím s jejími reformami? Pryč s nimi, i když odpovídají celoevropským trendům. Jsou s politiky potíže? Pryč s nimi, máme přece v zásobě mnoho jiných, spravedlivějších a čestnějších – rozuměj socialistických a komunistických. Získala vláda důvěru v parlamentu? Pryč s ní, protože neodpovídá vůli lidu. Taková je odborářská rétorika.

I když přiznejme realitu: za vládní kolísání si mohla vláda sama, respektive některé její složky; odborům se tentokrát podařilo spojení s dalšími nevládními organizacemi, což dodalo protestům obecnější ráz; odbory prokázaly, že jsou schopné zorganizovat i větší akci, neboť ovládají armádní logistiku.

Základní historiografická poučka praví, že se dějiny neopakují, že je tvoří jedinečné události. Jako by to v tomto případě ani nebyla pravda. Několikrát ve 20. století byla obyčejná, průměrná a šedivá demokracie v čele s parlamentní žvanírnou odstraněna právě za pomoci podobných zájmových uskupení, jimž se zalíbilo pokřikovat na ulicích a mobilizovat davy vidinou revoluční akce, která zatočí s veškerou korupcí, podváděním a dalšími lumpárnami. Pravda, dříve to mohly být politické strany, protože měly ve svých řadách hojnost členstva. Dnes to mohou být spíše odbory, neboť vytvářejí falešný

a sebeospravedlňující dojem, že zastupují všechny uražené a ponížené.

Levicové strany to nemají v naší zemi tak špatné: disponují nátlakovou silou odborových svazů, aniž by je nutně převáděly do svých řad a na čistě politickou platformu. Odborová činnost a proklamace jsou založeny na bázi rétorických moralistních konstrukcí, kombinovaných se siláckou, „chlapáckou“ propagandou. Když nic, prozradí je jazyk, jako prozrazoval za starého režimu jejich komunistické předchůdce, případně nešťastné politiky, kteří dávali v minulosti přednost bonmotům před věcnou argumentací. V jejich ústech se to už zase hemží spálenou a vytunelovanou zemí, výhružkami a opovrhlivými slovy na adresu politického kompromisu, na němž stojí jakákoli rozumná politika. Nejdou pro nějaké to slovo daleko. Cožpak záleží na slovech, když se jdeme brát za práva chudáků proti všem korupčníkům, tyranům a zrádcům? V horní části Václavského náměstí by se měla vytesat do kamene slova Bohumíra Dufky „Paralyzujeme tuto zemi!“ jako příklad odborářské nehoráznosti pro budoucí pokolení.

Na námitce, že byly odbory vyprovokovány k činům chybnou vládní politikou, je mnoho pravdy. V tomto smyslu by se dalo bez potíží doložit, že Klement Gottwald byl vyprovokován k činům nedůsledným Benešem, zkorumpovanými představiteli demokratických stran a potřebami země, která si zasloužila lepší vedení.

Ale dost historických reminiscencí, které mohou být zavádějící. Současná pravda je docela jednoduchá. Odborářští vůdcové by skutečně chtěli dělat politiku. Mají ve svých řadách několik odborníků, kteří by rádi provedli reformy podle svého. Stačí prostě napomoci socialistům k moci a dostane se tak i na odborářské koncepce. Že i socialistická vláda by se potýkala s hospodářskými potížemi, nedostatkem peněz a nespokojenými voliči, je v této chvíli nezajímavé. Je tudíž zapotřebí rozbít současnou vládu, a je docela jedno, že se tím otrásá ten nepružný, hloupý a venkoncem nedokonalý mechanismus, kterému se říká parlamentní demokracie. Proč neprosadit své vize a zájmy přímo, rychle, s pomocí davu?

I proto nemají odbory v populismu žádného konkurenta. Politici žijí přece jen ve schizofrenii svého svědomí, zájmů voličstva a parlamentních mechanismů. Odborářským vůdcům stačí socialistický projekt a megafon.

JIŘÍ HANUŠ

Rozhovor /

- O politických ideologiích, sekularizaci
a svobodě. Rozhovor s Romanem Jochem . . . 3

Texty /

JIŘÍ BAROŠ

- Politická moc a ústavní demokracie.
Za konzervatismus ústavních forem 8

PAVEL ŠVANDA

- Křesťanská spiritualita ve filmové epice 13

IVANA RYČLOVÁ

- Kolymské peklo – osud Varlama Šalamova . . . 19

FRANTIŠEK MIKŠ

- Německý kulturní bolševik č. 1.
George Grosz – umění
ve službách Kominterny 34

Téma: Euro

- Nechtěl jsem předvídat fiasko příliš brzy.
Rozhovor s Davidem Marshem u příležitosti
českého vydání jeho knihy Euro 54

DAVID MARSH, MIROSLAV SINGER,

HYNEK FAJMON

- Euro: Restart globální měny,
nebo její konec? 58

Výročí /

ANTONÍN PŘIDAL

- Filozof Josef Šafařík očima své ženy 63

PAVEL ŠVANDA

- Kdo byl Josef Šafařík? 68

Literatura /

- Začátek moudrosti spočívá v tom,
že se necháme poučit.
Rozhovor s JULIANOU JIROUSOVOU 71

MILOŠ DOLEŽAL

- Náš národ je marod 78

- Výbor z korespondence VLADIMÍRA HOLANA
a STANISLAVA ZEDNÍČKA 84

STANISLAV ZEDNÍČEK

- Zvečera mě bolelo srdce 88

Básníci čtou básníky /

- Vybírá MARTIN STÖHR 95

Nad knihami /

JIŘÍ HANUŠ

- Básnivý Ježíš a jeho desatero 99

- Z nových knih 101

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník IV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** George Grosz: Autoportrét jako varující • Vychází s podporou Statutárního města Brna a Ministerstva kultury ČR.

B | R | N | O |

O politických ideologiích, sekularizaci a svobodě

Rozhovor s Romanem Jochem

Roman Joch se narodil v roce 1971, studoval na 1. lékařské fakultě UK v Praze, v letech 1993–1998 působil jako analytik a zahraniční tajemník ODA, pracovník Občanského institutu, od roku 2003 jeho ředitel. Autor studie *Americká zahraniční politika a role USA ve světě* (2000), autor knihy *Proč právě Irák? Příčiny a důsledky konfliktu* (2003) a spoluautor knih Frank S. Meyer – R. Joch: *Vzpouora proti revoluci dvacátého století* (2003) a Hynek Fajmon – Roman Joch: *Margaret Thatcherová a Ronald Reagan* (2010). Od září 2010 působí jako poradce předsedy vlády ČR pro lidská práva a zahraniční politiku.

Když se mluví nebo píše o politických ideologiích, mívám často dojem, že je na ně pohlíženo ahistoricky. Není samozřejmě vůbec špatné si některé ideologie popsat, zmínit jejich charakteristické rysy, ale možná stejně důležité je ukázat jejich vnitřní vývoj. Liberalismus v 19. století v západní Evropě znamenal především požadavek ústavy, dnes to je asi něco úplně jiného. Dá se vůbec sledovat jakási vnitřní kontinuita u politických ideologií?

Ano, dá se vysledovat vnitřní kontinuita v podstatě u každé politické ideologie, ale je pravdou, že za posledních 200–250 let tyto ideologie prodělaly výrazný vývoj, proměnu a mnohé z nich dnes prosazují to, co ještě před sto lety odmítaly. Liberálové kdysi byli za malý, omezený stát a tradiční móresy křesťanské společnosti akceptovali, nyní jsou za rozsáhlejší stát a jeho „antidiskriminační“ regulace společenského života a zároveň vyznávají morální a hodnotový relativismus. Konzervativci byli kdysi za vládu elit, teď jsou za reprezentativní demokracii proti trans-nacionálním levicovým elitám. Socialisté kdysi požadovali znárodnování a společenské (státní, kolektivní) vlastnictví, nyní soukromé vlastnictví a trh tolerují, ale akcentují přerozdělování atd. U všech ideologií však lze nalézt určitou kontinuitu, kontinuitu minimálně jednoho aspektu jejich přesvědčení, i kdyby ostatní své pozice postupně obměnily či opustily.

Není ideologie jako ideologie. Máme tendenci v naší západní a středoevropské optice přisazovat i jakési hodnoce-

ní. Liberalismus, konzervatismus, socialismus jako klasické systémy, na nichž a z nichž žijeme. Pak je tu nacionalismus, který nám způsobuje ne jeden problém, protože ho často hodnotíme jako zdroj konfliktů a válek 20. století. A pak jsou tu totalitní ideologie, se svými shodami a rozdíly. Existuje velký problém s různými vazbami ideologií a konkrétních politických režimů. Jako nejtvárnější se mi jeví socialismus, který byl schopen různých proměn vzhledem k vytváření myšlenkového prostředí u různých druhů režimů. Socialismus je stále živý i v našem prostředí. Jaké je Vaše základní hodnocení tohoto fenoménu? Jak se díváte na jeho životnost a schopnosti transformace?

Socialismus je velmi vlivná a úspěšná ideologie. Slibuje lidem materiální zajištěnost bez námahy, dřiny, výkonu, čistě na základě správné volby: vy, lidé A, volte nás, lidi B, do poslaneckých (a následně ministerských) pozic a my z těchto pozic zdaníme lidi C a takto získané bohatství přerozdělíme vám, lidem A, za což na oplátku vy budete i nadále volit nás, lidi B. Což je velice příjemné pro lidi A i B. Má to však minimálně dva „malé“ praktické problémy. Zaprvé, ono přerozdělování není nutně od bohatých k chudým. Původní socialistickou myšlenkou bylo, aby stát vzal bohatství bohatým a dal ho chudým. Nechme teď stranou mravnost či správnost této myšlenky (já považuji za lepší pomoc chudým tu, když si ve svobodné prosperující ekonomice bohatství vydělají sami). Ale prakticky: když stát může brát bohatým a dávat chudým,

proč by v praxi nemohl brát všem, bohatým i chudým, a dávat – komu vlastně? No přece těm politicky nejlépe zorganizovaným, ať už jsou bohatí či chudí! To je realita dneška: socialismus pro bohaté, či alespoň pro dobře politicky zorganizované, v podobě státních zakázek. A potom praktický problém druhý: proč by ti zdaňovaní lidé C, z jejichž příjmu či bohatství lidé B přerozdělují ve prospěch lidí A (ale i ve prospěch svůj, lidí B) měli zůstat v oné zemi, či alespoň své bohatství neinvestovat v zemi jiné, která je takto „něžně“ progresivně nezdaňuje? Jinými slovy, nakonec nebude dost lidí C a jejich peněz na přerozdělování. To jsou dva praktické problémy socialismu bez ohledu na jeho případnou morálnost či nemorálnost.

Ještě zpět k nacionalismu. Nelze nepozorovat velikou generační změnu – u nejstarší generace, řekněme u sedmdesátníků, osmdesátníků, lze pozorovat něco, co bychom označili jako pozitivně chápané vlastenectví, určitý druh hlubokého citového vztahu k národu. U střední generace se to již vytrácí (je to tudíž i můj problém), u mladé generace to často není vůbec tematizováno. Navíc v důsledku poválečného evropského vývoje byl nacionalismus demonizován jako vyslovené negativum evropského myšlení a následného jednání. Dnešní situaci navíc komplikuje pokus o vytvoření evropského vlastenectví, zatím nepřiliš úspěšný. Tedy – je nacionalismus vůbec ideologií? A co se s ním dnes děje, myslím v evropském prostředí?

Ano, nacionalismus je ideologií, a může být dokonce velice zhoubnou ideologií, i když samozřejmě nemusí. Klasickým příkladem byl polský nacionalismus, který vesměs v historii usiloval nejen o nezávislost Polska, ale i o ustavení řádu větší svobody, než byla na území okupačních mocností. Nacionalismus se může stát nepatriotickou, rozbíječskou ideologií, když šťve proti spoluobčanům jiného etnika než vlastního, anebo když je více loajální vůči svému etniku v zahraničí než k vlastním spoluobčanům etnika jiného. Samozřejmě, může být i velice patriotický; záleží totiž na okolnostech. Proto je důležitější než nacionalismus podporovat patriotismus, tj. loajalitu vůči zemi, jejím institucím a obyvatelům, bez ohledu na jejich etnickou příslušnost. Tedy loajalitu vůči zemi a jejímu politickému národu, nikoli etnickému. Mimochodem, zvolání „Jsem

hrdý na to, že jsem Čech!“, je stejně stupidní jako zvolání „Stydím se za to, že jsem Čech!“. Člověk může být hrdý na vlastní skutky, zásluhy, a stydět se taky jen za skutky či hříchy vlastní, nikoli druhých. Naopak, adekvátní je patriotický, nikoli nacionalistický sentiment: „Jsem rád, že žiji v této zemi a chci, i v důsledku mých skutků, aby byla dobrým místem pro život.“

V různých soupisech ideologií je možno nalézt některé, historicky vzato relativně mladé novinky, jako například „zelenou ideologii“. Přiznám se k tendenci tento fenomén, o jehož existenci nepochybuji, poněkud nedoceňovat. Přece jen se mi zdá, že je to stále něco dílčího, co nezachycuje podobně jako klasické ideologie život člověka v jeho celku. Ale uznávám, že český příklad není příliš relevantní, například v Německu či jinde je zelená ideologie opravdu významným politickým podložím zřejmě nejen „zelených stran“. Jak vidíte vývoj těchto specifických „novo-ideologií“?

Není pochyb o tom, že environmentalismus je ideologií, byť nemusí pokrývat všechny aspekty politického či společenského života lidí (i když ty radikální proudy o to usilují a končí u konvenční radikální levice – socialistické či anarcho-komunistické). Můj názor je, že environmentalismus ve své umírněné podobě je naprosto legitimním a potřebným ohledem (který ovšem má být sloučen s jinými neméně legitimními ohledy), jenž chce chránit životní prostředí pro člověka. A tento ohled je inkorporován napříč politickým spektrem – od sociálních demokratů až po konzervativce. Na druhou stranu radikální environmentalismus, jenž člověka primárně nahlíží jako škodnou, jako nádor na těle planety a chce chránit životní prostředí před člověkem (nikoli pro člověka) a proti člověku – a tudíž požaduje např. redukci počtu obyvatel této planety – je antihumánním, nebezpečným proudem, jenž v sobě snoubí totalitní záměry s apokalyptickým pseudo-náboženským zápletem.

Podívejme se ještě důkladněji mimo hranice české kotliny. Už při letmém pohledu je zřejmé, že západní ideologie se dostaly poměrně snadno, ať již násilně, nebo pokojně, jistou intelektuální výměnou, přes evropské hranice. Je tu však možné pozorovat jisté deformace. Různou podobu ideologií můžeme vidět i v Evropě (například to pocítíme pokaždé,

když vyjedeme do sousedního Polska), o to více je to zjevné v případě evropských hranic a mimoevropského světa. Socialismus na Kubě, liberalismus v Rusku apod. To jsou příklady transpozice a akulturace evropských ideologií, přičemž na Kubě je to ideologie dvakrát „zalomená“, přes sovětskou misi; v případě Ruska se lze ptát, zda tam vůbec liberalismus kdy byl, apod. Zajímá vás tato deformace či v jiném pohledu mimoevropský život evropských ideologií? Ano, jako odstrašující příklad. Jako konzervativce jsem přesvědčen, že nepolitické (či před-politické) předpoklady jsou velice důležité pro úspěch nebo neúspěch daných politických koncepcí v jednotlivých zemích, kulturách či civilizacích. Myslím tím jednak převládající antropologii (koncept člověka, osoby, její hodnoty ve společenském řádu), dále náboženství, zvyklosti, móresy či prostě očekávání od života.

Který ze zmiňovaných „před-politických“ předpokladů považujete za nejvýznamnější a proč?

Jak kde, někde je to více náboženství (např. islámské země), jinde více zvyklosti, tradice (např. východní Asie), jinde zase móresy či prostě očekávání od života (např. Latinská Amerika či subsaharská Afrika). V podstatě se ale ve všech případech redukuje na politicky relevantní otázky: Kdo je člověk? Co (kdo) je zdrojem jeho vnitřní hodnoty? Mají lidé vůbec nějakou vnitřní, objektivní hodnotu, anebo je jejich hodnota daná jen nahodilými faktory (etnikum, rodina, kmen, třída – do kterých se narodili; víra, kterou vyznávají; moc či bohatství, které si pro sebe dokážou /jakkoli/ zajistit)? Mají ostatní povinnost tu vnitřní hodnotu (pokud je) respektovat? Za jakých okolností? Kdy může člověk tu hodnotu ztratit? A tak dále. Např. ve společnosti, v níž zastávání „nesprávného“ politického názoru nebo nesprávný etnický/rasový původ nebo odpadnutí od „pravé“ náboženské víry znamenají ztrátu práv obecně – či dokonce práva na život konkrétně! – nejenže žádnou fungující liberální demokracii moc dlouho neudržíte (nastolíte-li ji vůbec), ale i jen stěží lze takovouto společnost označit za dobrou či humánní.

Jste znám jako komentátor zahraniční politiky, především politiky USA. Zajímala by mě ale jedna obecnější věc, totiž vztah ideologie a mezinárodní politiky. Spojené

Roman Joch.

státy vyvážejí do určité míry se svou mocí i „demokratickou ideologii“, možno-li se tak vyjádřit. Není to ale také jakési specifikum Západu, pravděpodobně dané historickými dozvuky křesťanských misí?

Částečně rozhodně, západní civilizace vždy měla misijní charakter, ale částečně je to taky dané přirozenou snahou režimů podporovat svůj typ režimu i v zahraničí – země se pak cítí bezpečněji, pokud je obklopena zeměmi se stejným typem režimu. Děly to již Atény i Sparta za peloponéské války, dělalo to proti-reformační katolické Španělsko v 16.–17. století, dělala to protestantská liberální Velká Británie v 19. století a dělaly to i Spojené státy během studené války a po ní. S tím, že v době studené války podporovaly obecně antikomunistické režimy, ne nutně jen ty demokratické. Určitý vrchol podpory demokracie jako formy vlády v zahraničí jsme zaznamenali v letech 2001–2008 během vlády prezidenta George W. Bushe, ale ne příliš optimistické výsledky této podpory v arabském/islámském světě vedou dnes Američany spíše k únavě z podpory demokracie. Ta únava má podobu neo-realismu u demokratů v podobě prezidenta Baracka Obamy a podobu jestřábího postoje „zaútočte na nás nebo spojence a je s vámi konec – a s žádným budováním demokracie u vás se pak už zdržovat nebudeme“ u republikánů či Tea Party. Ale je pravda, že západní podpora demokracie pro demokracii samotnou je jakousi sekularizací

(a častokrát zapomináním na realitu dědičného hříchu) původně křesťanských misíí či židovského projektu *tikkun olam*. Pokud není doprovázena prozíravostí a budováním institucionálních základů ústavního, svobodného režimu, může být hodně naivní.

Zpět do České republiky a k jejímu vývoji po roce 1989. Zachytil jsem v posledních letech velmi tvrdou kritiku, především u intelektuální elity, něčeho, čemu se říká neoliberalismus. Nechtěl byste vystihnout tento pojem a případně i charakterizovat onu kritiku, její silnější i slabší stránky? Existuje vůbec nějaká kritika neoliberalismu „zprava“?

Pod pojmem „neoliberalismus“ myslí ti jeho kritici, kteří tento termín používají, čistý klasický liberalismus, tedy omezený stát a svobodné tržní hospodářství, neboli kapitalismus. Problém je však ten, že žádný „neoliberalismus“ (či klasický liberalismus, což je termín, který já preferuji) v Evropě (či ve světě) po roce 1989 nebyl. Naposledy byl v Evropě před první světovou válkou, tedy před 100 lety. To, co máme po pádu komunismu, není tržní liberalismus, nýbrž smíšená ekonomika se silnou rolí státu a populace navyklá na státní péči a pomoc – např. v podobě státních sociálních, zdravotnických a důchodových systémů. Ta očekávání západní populace jsou přitom výrazně etatistická. Po finanční krizi, jež udeřila na podzim 2008 a svým způsobem trvá dodnes, když se ukázalo, že obyvatelstvo Západu si žilo nad poměry (s trochou nadsázky: prvních 30 let života se stát o vás stará a platí vám školné, pak 30 let pracujete a platíte daně a pak dalších 20 let žijete ze státních důchodů, tedy z 80 let života 50 let čerpáte dávky a jen 30 let platíte daně...) a vlády začaly přijímat úsporná opatření, levicovní kritici těchto úsporných opatření a fiskální zodpovědnosti začali křičet: „To neoliberalismus, případně neo-liberálové chtějí zničit sociální stát!“ Nikoli, oni „neo-liberálové“ by se sociálním státem žádný problém neměli, ale skutečnou příčinou krize sociálního státu je demografická imploze Západu. Sociální stát je udržitelný tehdy, když jeden rodičovský pár má (v průměru) minimálně dvě děti. Pokud má 1,2 dítěte (ČR) nebo 1,4 dítěte (EU), pak je sociální stát pochopitelně neudržitelný (bez masové imigrace, která ale tento problém neřeší, neboť princip slučování rodin způsobí, že kromě imigrantů, jež pra-

cují a platí daně, přijedou i jejich rodinní příslušníci, jež nepracují a daně neplatí). A co je příčinou demografického propadu Západu? Sekularizace. Lidé sekularizovaní mají v průměru méně dětí než lidé religiózní (a u těch religiózních, ať už jsou náboženství jakéhokoli, ti vlažně, liberálně věřící mají v průměru méně dětí než ti ortodoxně, hluboce věřící). Takže chce-li levice – sociálně-demokratická, socialistická, komunistická, anarchistická či i ta křesťansko-sociální – vinit něco z krize a „demontáže“ sociálního státu, může za to nikoli onen bájný, mýtický „neoliberalismus“, nýbrž sekularizace a nechota mnohých mít více dětí.

Sekularizace je proces, který je ze své podstaty asi ambivalentní. Nejsem si úplně jist, že za úbytkem počtu dětí stojí výhradně tento jev. Ale budiž. Jako ideologie je však označován tzv. sekularismus. Není reakcí na úpadek náboženství a jeho negativní projevy? Nebo ještě obecněji: Dá se ideologiím rozumět bez jejich „kontextu“, tedy bez vědomí, na co reagují, proti čemu bojují? Jsou to ideje, které někdy šílí, abych parafrázoval Chestertona?

Sekularizace je proces, který historicky iniciovalo křesťanství – tím, že odbožštilo stát a společnost. Odbožštění státu a vládce provedli již staří Židé (ne-li Bůh samotný předáním Desatera na hoře Sinaj), ale křesťanství šlo ještě dál tím, že stanovilo hranici mezi tím, co patří Bohu a co císaři, oddělilo sféru světskou a sféru duchovní (které i u starých Židů byly v těsnější jednotě). Naopak, totalitarismy 20. století lze vůči křesťanství vnímat i jako pokusy o re-divinizaci státu, společnosti, vůdce atd. Sekularizace coby odbožštění státu, společnosti, národa, vladaře byl a je jev naprosto pozitivní, ale něco jiného je sekularizace v její druhé fázi, pokusu o odnáboženštění člověka a společnosti, tedy o ateizaci. Tomu by se asi mělo patřičněji říkat sekularismus než sekularizace, máte pravdu. Ideologie sekularismu, která chce nejen odluku státu od partikulárních náboženských konfesí a denominací, ale i vytlačení náboženství z veřejného prostoru, ze společnosti, vlastně usiluje o její de-religionizaci. A jako taková je tato ideologie dosti agresivní – požaduje např. zákaz náboženských symbolů na veřejném prostoru a jejich odstranění z něho, často i dětinsky směšně, byť fanaticky zároveň. Tedy sekularismus neusiluje o nábožen-

skou svobodu, nýbrž o náboženskou nesvobodu: náboženská svoboda je svoboda každého náboženství ve veřejném prostoru, leč privilegování státní mocí žádného; snaha o odnáboženštění veřejného života je úsilím proti náboženské svobodě náboženských denominací všech a privilegováním víry jediné: té militantně ateistické. Možná onen vypjatý sekularismus kdysi byl reakcí na negativní projevy náboženství propojeného se státní mocí, ale nyní, kdy církve a náboženské obce nemají na Západě ve svých rukou moc státu a za posledních 70 let byly hlasem na obranu lidské svobody a důstojnosti proti totalitním státům, režimům a ideologiím, je sekularismus čistě iracionální nenávistí a fobií – religiofobií obecně a christofobií konkrétně.

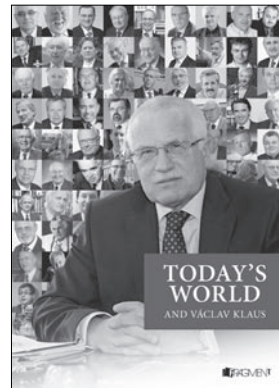
Jste znám jako vášnivý obhájce svobody. V evropském prostředí ovšem tradičně konkuruje svobodě něco, co bych označil jako „jistota“ či preference „pocitu zabezpečení“. Svoboda je možná vnímána jako nebezpečí, vystavení se nebezpečí, určité vycházení do nejistoty? Vnímáte to také tak?

Ano, je to přesně tak. Opačnou stranou mince „svoboda“ je „odpovědnost“ a maximální možná svoboda je zároveň maximální možnou odpovědností za své jednání, své skutky, své volby, svůj život, osud, ale i osud vlastní rodiny. A to je pro mnohé lidi nepříjemné. Skutečně svobodmilovných bylo v lidských dějinách vždy málo a za úspěch či přežití svobody mohly častokrát nejen hrdinství hrdinů, krev mučedníků či prozíravost státníků, ale i náhoda a štěstí – anticky bychom to mohli nazvat bohyně *Fortuna* a křesťansky božská *Providentia*. Tj. úspěch a přežití svobody není něco předem daného, zajištěného, ale je to něco velice nesamozřejmého, vzácného. Jak říkával Ronald Reagan: „Svoboda je od porážky vzdálena vždy jen jednu generaci.“ Ano, svoboda je zajištěna dopředu vždy jen na jednu generaci – tu, která si ji zajistí a ochrání a udrží. Úkol opět a opět chránit svobodu je úkolem vždy pro každou novou a novou generaci. Úkolem věčným.

Za rozhovor poděkoval Jiří Hanuš.

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP nabízí sborník č. 96/2012 „**Domy s nulovou spotřebou energie – geniální návrh, nebo nesmyslná regulace EU?**“, do něhož přispěli **Pavel Gebauer, Ivo Strejček, Karel Kabele, Lukáš Petřík, Robert Axamit, Petr Slanina, Miroslav Kutílek, Aleš Hrubý, Ondřej Krutílek, Petr Měchura, Tomáš Munčí a Lukáš Kovanda**. Editorem je **Marek Loužek**. Předmluvu napsal prezident **Václav Klaus**.

110 stran, 100 Kč.

Nakladatelství **Fragment** nabízí sborník anglických příspěvků, které zahraniční i čeští autoři napsali u příležitosti sedmdesátých narozenin prezidenta **Václava Klause**. Obsahuje odborné i nadčasové texty více než padesáti autorů z patnácti zemí světa. Jsou mezi nimi významní politici, ekonomové, filozofové a další osobnosti veřejného života a vědy. Píší nejen o Václavu Klausovi, ale především o tématech a myšlenkách, které s ním sdílejí. 358 stran. Objednávky na **www.fragment.cz**

objednávky na www.cep.in.cz • tel. 222 814 666 • e-mail: cep@cep.in.cz

Politická moc a ústavní demokracie

Za konzervatismus ústavních forem

JIŘÍ BAROŠ

Založení nového politického řádu a burkovský konzervatismus

Slavný morální filozof Alasdair MacIntyre jednou kriticky poznamenal, že „moderní konzervativci se věnují většinou jen uchovávaní starších variant *liberálního individualismu* místo těch novějších“. Tito nástupci Edmunda Burka podle MacIntyry zavádějícím způsobem kladou do protikladu tradici k rozumu a trvalost tradice do protikladu ke konfliktu. Podezíravost ke změnám se u nich pojí s obhajobou tradice, která obstála ve zkoušce času; naproti tomu MacIntyre zdůrazňuje dynamičnost tradice a její spojení s *rozumem*, neboť každé uvažování se „odehrává v kontextu nějakého tradičního způsobu myšlení, který kritikou a vynalézavostí překračuje omezení toho, o čem se až dosud v rámci této tradice uvažovalo“. Jsou-li tradice živé, ztělesňují nepřetržitý konflikt; burkovská tradice je ale mrtvá nebo umírá. Nepodařený pokus burkovců o spojení oddanosti danému pojetí tradice v politice s oddaností institucím volného trhu v ekonomice považuje MacIntyre za nekoherentní stejně jako učení zapříisahých liberálů.¹

MacIntyre jako někdo, kdo navazuje na klasickou (tj. aristotelsko-tomistickou) tradici, nemá s liberální modernitou, a tudíž i s moderními konzervativci slítování. Otec moderního konzervatismu Edmund Burke by se s představiteli klasické tradice jistě shodl na odporu k moderním spekulativním filozofickým systémům, neboť pro politiku je rozhodná praxe, praktická moudrost a prozíravost. Burkovo pojetí vztahu teorie a praxe se ovšem zásadním způsobem odlišuje od Aristotela, pro něhož je v konečném důsledku nadřazená teorie a teoretický život.² Burke nemá žádný smysl pro to, že nejlepší ústava je vynálezem *rozumu*. Vzniká totiž z vě-

domé aktivity a plánování otců zakladatelů. Ti se snaží navrhnout nejlepší ústavu, jež by co nejvíce odpovídala přirozenosti. S klasickými autory se tak Burke neshodne na tom, že zrod dobrého politického řádu může být veden uvažováním. Jde podle něj totiž o přirozený, nějakou základní úvahou neřízený, takřka nepostřehnutelný proces, ztělesňující moudrost věků.³

Na základě výše řečeného je zřejmé, že burkovský konzervatismus nemohl být po pádu komunismu životaschopnou myšlenkovou alternativou.⁴ V době přechodu k demokracii zde totiž nebyla nosná, z generace na generaci přenášená tradice, na niž by bylo lze „přirozeně“ navazovat. Zkušenost totalitarismů 20. století vedla i českého ústavodárce k tomu, že byl přijat *nový model konstitucionalismu*, v němž se lidská práva stala soudně vynutitelnými.⁵ Nebylo možné navázat na prvorepublikový model konstitucionalismu, v němž základní práva neměla přímé právní účinky a byla chápána pouze jako monology zákonodárce. Lidská práva byla vydána všanc zákonodárci i za komunismu,⁶ a proto bylo třeba hledat nějaké první principy, na kterých liberálně-demokratický režim založit, a ty pak zhmotnit v ústavním pořádku. Bylo třeba založit nový politický řád na *rozumu*, tj. na aplikaci určitého abstraktního modelu politického řádu.⁷ To bývá úkolem otců zakladatelů; na rozdíl od Spojených států amerických jsme ovšem nějaké mimořádné zakladatele, kteří by sepsali a okomentovali ústavu, neměli. Asi proto i u nás, jako v Německu,⁸ nemůže být *originalismus*, dovolávající se úmyslu, resp. vůle zakládající generace, přijatelnou alternativou ústavněprávní interpretace.⁹ To ale nebrání požadavku, aby tím, co by námi mělo být nejvíce ctěno, byly principy, na nichž ústava spočívá. Ta přitom „není založena na hodnotové

neutralitě, není jen pouhým vymezením institucí a procesů, ale včleňuje do svého textu i určité regulativní ideje, vyjadřující základní nedotknutelné *hodnoty* demokratické společnosti“ (srov. nálezy Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 19/93).

Ústavní formy a moderní konstitucionalismus

Edmund Burke ve svých *Úvahách* vyzdvihl britskou ústavu, jež je podle něho jedinou zárukou práva a svobody.¹⁰ Ovšem i američtí žáci Leo Strausse, velkého kritika liberální modernity, úctu k formám ústavní demokracie proti pokrokařskému demokratismu politické vědy vehementně obhajují.¹¹ Demokráté totiž nedoceňují význam různých *forem* chování, jak procky poznamenal již v první polovině 19. století Alexis de Tocqueville: „Tato nevýhoda, kterou lidé v demokraciích vidí ve formách, je nicméně právě to, co činí formy pro svobodu tak užitečnými, protože jejich hlavní zásluhou je, že slouží jako bariéra mezi silným a slabým, vládnoucím a poddaným, že zadržuje jednoho a dává druhému čas, aby se zorientoval. Formy jsou tedy v chování tím nezbytnější, čím je svrchovaná moc aktivnější a silnější a čím se jednotlivci stávají netečnějšími a slabšími. Tak mají demokratické společnosti přirozeně větší potřebu forem než společnosti ostatní, ale právě tak zcela přirozeně si jich méně váží.“¹² Podle Tocquevilla jsou to právě *ústavní formy*, co lidem umožňují vládnout si efektivním způsobem. Činí politickou svobodu možnou, protože fakticky představují politickou svobodu v praxi.¹³ Vytvářejí přitom překážky, které zabraňují vůli lidu okamžitě dosáhnout toho, co si přeje. Vůle lidu často směřuje proti svobodě.

Pokud Tocqueville hovořil o užitečnosti forem, měl na mysli fenomén *konstitucionalismu*. Základní nástroje, kterých konstitucionalismus využívá, jsou reprezentace a dělba moci. Ústavní formy jednak vymezují jednotlivé moci vlády (legislativa, exekutiva a soudnictví), ale také to, kým mohou být jednotlivé moci vykonávány, a způsob, jak mají být vykonávány.¹⁴

Pojem moci se stal základním stavebním prvkem *moderního* konstitucionalismu díky Thomasi Hobbesovi.¹⁵ Ten se rozhodl překonat *aristotelský* konstitucio-

nalismus, který neumožňoval vyřešit teologicko-politický problém.¹⁶ Oproti ideálu smíšeného zřízení, jež se pokoušelo smísit vše rozumné a spravedlivé z nároků různých společenských skupin, postavil Hobbes představu *suverénního státu*. Jeho Leviathan má k dispozici tolik na něj přenesené moci a síly, že je schopen formovat vůli všech jednotlivců k míru doma a k vzájemné pomoci proti nepřátelům zvnějšku.¹⁷ I když Hobbes ustavuje rozlišení mezi státem a společností tím, že zbavuje suveréna povinnosti vychovávat lidi ke ctnosti, zůstává jeho přístup ke *konstitucionalismu* problematický. Suverén totiž musí být poslouchán bez ohledu na to, co dělá. Proto u Hobbese neexistuje ústava zajišťující *omezenou vládu*.¹⁸ Myšlenka materiálních omezení výkonu vládní moci přitom leží v jádru *moderního konstitucionalismu*.¹⁹ Na jeho konstrukci se rozhodujícím způsobem podíleli John Locke a Charles-Louis de Montesquieu.

Lockův systém vlády není pouhou suverenitou, ale vláda získává *formální strukturu* (převaha legislativy je modifikována výkonnou a federativní mocí. Ty jsou nadány rozsáhlou diskrecí). Respekt k formální struktuře vlády zajišťuje, aby svoboda nebyla ze strany suveréna ohrožována. Montesquieu zase vymezil jako formu vlády, v níž je politická svoboda nejlépe zajištěna, anglické zřízení. V něm jsou jednotlivé moci (zákonodárná, výkonná a soudní) od sebe navzájem odděleny.²⁰ Z těchto hlavních architektů moderního konstitucionalismu vyšli při vytváření ústavy američtí otcové zakladatelé. Americká ústava zavádí *republikánskou vládu*, neboť všechny části vlády vyvěrají z lidu. Zároveň je tato vláda *zcela reprezentativní*, protože lid nikdy nevládne přímo, ale vláda se deleguje na malý počet občanů zvolených ostatními.²¹ *Dělba moci* je právě formou či strukturou republikánské vlády, která umožňuje, aby lid vládl zprostředkovaně. Je tak vhodným lékem na slabost a nepořádky dřívějších republik, které vedly k jejich diskreditaci. Představuje *nerepublikánský prvek* ve svých důsledcích podporující republikanismus.²²

Politická věda a ústavní formy

Dělba moci – chápána ovšem nikoliv jako absolutní oddělení jednotlivých mocí, avšak naopak jako jejich

propojení a promíšení, aby se za účelem zachování nezávislosti každé z nich mohly kontrolovat navzájem²³ – a reprezentace jsou tak nutné pro *omezenou vládu*, v níž by mohla být zajištěna svoboda (tj. bezpečí od strachu z ostatních občanů a podíl na vládě). Omezená vláda je v demokratickém světě možná jediné tehdy, když jsou lidé ochotni dát své vůli nějaké limity. K tomu dochází přijetím *ústavy*.²⁴ Podle Harveyho C. Mansfielda, jednoho ze tří konzervativních profesorů na harvardském *Department of Government*, ovšem moderní politická věda zcela ignoruje důležitost ústavy. Význam pro ochranu svobody podle ní mají toliko mimoústavní faktory. Protože to byli v našem prostředí právě konzervativní autoři, kteří založili politologii na empiricko-analytickém přístupu,²⁵ bude zajímavé rozebrat některé argumenty, které lze vůči ní z perspektivy zastánců ústavní demokracie směřovat.²⁶

V ústavní demokracii si přitom lidé zvolili, že omezí svoje volby. Tím *konstitucionalizují* či *formalizují* své *chování*. Pokud je něco formalizováno, děje se tak za nějakým účelem, jež se může stát také příčinou chování.²⁷ Tak např. úřad prezidenta se může stát příčinou jeho konkrétních kroků. Právě díky němu mohou být u osoby jeho nositele povzbuzovány jemu vlastní ctnosti a z „prostého“ politika se může stát státník. Formy indikují směr, kudy jít. Díky své přitažlivosti se stávají příčinami toho, jak jít či jak daného cíle dosáhnout.²⁸ Zároveň poskytují *standard*, který umožňuje příslušné chování posuzovat.

Pro *politickou vědu* je naproti tomu typická metodologická pochybnost k ústavě. Ústavní formy totiž pouze zakrývají to, co se opravdu děje – hru neformálních a soukromých cílů (tj. zájmů a hodnot konkrétních aktérů). Proto je třeba je demaskovat. Ústava neurčuje chování, neboť rozhodující jsou sociální podmínky jednání. Stejně tak se politická věda dívá s nepochopením na klíčová, navíc pro další kauzy „autoritativní“ rozhodnutí soudů. Nevidí je motivovaná ústavněprávními argumenty, ale politickými cíli, resp. soudci preferovanými politickými výstupy.²⁹

Proto je podle Mansfielda možno konstatovat, že političtí vědci ztratili víru v *rozum*. Chtějí více a více demokracie, a proto útočí na ústavní formy.³⁰ Formální ústavní struktury jsou pro *progresivisticky* orientova-

né politické vědce problematické i proto, že znemožňují vládě jednat efektivním způsobem a bezprostředně odpovídat na přání lidu. Političtí vědci si neuvědomují, že ústavní formy jsou důležité proto, aby vůli lidu brzdily a vylepšovaly, a tím ji – a to v jejím vlastním zájmu – činily rozumnější. Skrze tento proces se má z vůle stát úmysl.³¹ Politická věda ovšem vůli lidu rozpouští v partikulární vůli různých společenských skupin. Ty mezi sebou vytvářejí nahodilé (vítězné) *koalice*. Podle slavného politologa Roberta A. Dahla jsou proto jediným řešením nutně arbitrární vlády elit v demokracii *volby a politická soutěž*.³² Tyto nástroje Dahl klade do kontrastu s ústavními formami, neuvědomuje si ale, že i volby jsou jednou z (nerepublikánských) ústavních forem, navíc oproti losu aristokratickou!³³

Ústavní demokracie

Porozumění charakteru politiky v současných demokraciích předpokládá porozumění ústavě a ústavním formám; demokratické politické režimy nelze analyzovat bez porozumění konstitucionalismu.³⁴ Zároveň ale nelze demokracii s konstitucionalismem směřovat; ústavní demokracie v sobě subtilně mísí demokratické a ústavní teorie.³⁵ Domnívám se, že velká výzva pro české konzervativní, zároveň ale i moderní politickou vědou formované myšlení bude ve způsobu chápání demokracie, tj. i v tom, do jaké míry bude schopno konceptualizovat a zhodnotit roli a funkci ústavních forem. Političtí vědci ovšem s rozlišením, majícím zásadní normativní implikace, mezi *reprezentativní* a *ústavní* demokracií³⁶ nepracují, ale klíčové je pro ně odlišení mezi *konkurenčním* a *konsensuálním* modelem demokracie.³⁷

Ústavní demokracie v sobě spojuje představu, že by měli vládnout lidem svobodně zvolení reprezentanti, ovšem tito činitelé musí respektovat určitá substantivní omezení své autority.³⁸ Naproti tomu koncept *reprezentativní demokracie* zdůrazňuje pouze význam (otevřených) procesů (tj. diskusí a debat) v politice umožňujících svobodnou volbu. Konkrétní volby přitom musí být vždy otevřeny k redefinici ve světle nových argumentů a poznání. Česká republika se rozhodla přijmout model *ústavní demokracie*. V našich podmínkách totiž platí, že jakékoliv politické volby, zhmotnělé v právních

normách, musí vždy respektovat základní konstitutivní hodnoty demokratické společnosti. Určité základní hodnoty jsou nedotknutelné, postavené nad zákonodárnou kompetenci, a proto i *ultra vires* Parlamentu (viz nálezy Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 19/93).

Ústavodárcem zvolenou koncepcí ústavní demokracie a obecně logiku ústavních forem nedostatečně reflektuje významný konzervativní politolog Petr Fiala, jestliže tvrdí, že „klíčovým principem zastupitelské demokracie je rozhodování lidu prostřednictvím voleb, tento princip je důležitější než cokoli, co je kodifikováno v ústavě nebo kdekoliv jinde“.³⁹ Je pravda, že Fiala na jednu stranu (také) zdůrazňuje, že demokracie „více než mechanismus většinového rozhodování vyžaduje demokratickou politickou kulturu a sdílený hodnotový řád“. Na druhou stranu ale nedoceňuje, do jaké míry jsou tyto hodnoty, které musí většina akceptovat jako axiom, neboť jsou „předpokladem i podmínkou demokratické společnosti“,⁴⁰ obsaženy v *ústavním pořádku*. Ten je přitom vykládán, nikoliv abstraktně, ale případ od případu, podle něj „zbytnou institucí“⁴¹ ústavního soudu. *Ústavní demokracie* neponechává vše občanské kultuře, ale fundamentální systém hodnot vtěluje přímo do ústavního pořádku, jehož úkolem je integrace národa kolem těchto hodnot. Všechny státní orgány jsou zavázány realizovat tyto hodnoty v praxi, přičemž nad dodržováním této povinnosti bdí právě ústavní soud.⁴² Naši demokracii nelze interpretovat toliko restriktivně (pouze) jako demokracii reprezentativní, ale konzervativní myšlení by mělo vzít vážněji, a to právě pro jejich funkci normativního standardu, i *ústavní formy*.

Poznámky:

¹ Srov. MacIntyre, A. *Ztráta ctností*. Praha: OIKOYMENH, 2004, s. 258n.

² Blíže viz Baroš, J. K základům koncepcí spravedlivé polis u Platóna a Aristotela, *Distance*, 3/2005, s. 66–75.

³ Viz Strauss, L. *Natural Right and History*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953, s. 322n. a Mansfield, H. C. „Edmund Burke“. In: Strauss, L. – Cropsey, J. (eds.). *History of Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953, s. 687–709.

⁴ Srov. obdobně Joch, R. „Deset let liberálně-konzervativní politiky v ČR“. In: Mikš, F. (ed.). *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno: CDK, 2000, s. 140. Podle Jocha byl ve společnosti,

ve které bylo v první řadě třeba určit směr, kterým se má ubírat, mnohem vhodnější, správnější a relevantnější *konzervativismus metafyzický* oproti britskému, empiricko-skeptickému konzervativismu. V této stati se ovšem snažím o rozšíření porozumění konzervativismu, když formuluji – s odkazem na některé americké konzervativce – koncepci konzervativismu založeného na úctě a věrnosti (k) ústavním formám.

⁵ Náš model konstitucionalismu přitom navazuje především na konstitucionalismus, který se vyvinul v poválečné západní Evropě. *Poválečný konstitucionalismus* překonal předválečný kelsenovský model ústavního soudnictví, který popíral jurisdikci ústavních soudů nad základními právy. K tomu srov. blíže Stone-Sweet, A. *Governing with Judges. Constitutional Politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

⁶ Wagnerová, E. „Základní práva“. In: Bobek, M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu – Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: MPÚ MU, 2009, s. 330–363.

⁷ Zde vycházím z distinkce obsažené v článku Paula W. Kahna Reason and Will in the Origins of American Constitutionalism. *The Yale Law Journal*, 3/1989, s. 449–517.

⁸ Srov. Kommers, D. P. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. Durham: Duke University Press, 1997, s. 42n.

⁹ Výjimkou je asi Roman Joch, jenž hájí *originalismus* proti doktríně tzv. *living constitution* v textu Ústavní otcové, nabijte si muškety!, který vyšel dne 21. 5. 2011 v *Lidových novinách*. Oproti němu si myslím, že „dworkinovská“ snaha o *propojení ústavního práva a morální či politické filozofie* je mnohem přesvědčivějším způsobem ústavněprávní interpretace, neboť představuje neustálou aktualizaci praktického rozumu při řešení konkrétních složitých právních případů. Interpret ústavy hledá vždy sebekriticky a s připuštěním revize svého názoru lepší koncepci některého z konceptů obsažených v ústavě. Jde tak o neustálou, systematickou a kritickou snahu o nalezení nejlepšího porozumění danému normativnímu konceptu. Srov. Barber, S. A., Fleming, J. E. *Constitutional Interpretation: The Basic Questions*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

¹⁰ Burke, E. *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno: CDK, 1997, s. 43.

¹¹ Srov. Mansfield, H. C. Jr. *America's Constitutional Soul*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993, s. 1–17 a 137–162. Američtí žáci Leo Strausse se identifikovali s *americkým režimem*, i když je moderní, tj. je utvářen myšlenkami, které mají svůj původ v moderní politické filozofii. Přestože Strauss kritizoval modernitu z pohledu klasické tradice, bylo jeho hodnocení moderní Ameriky pozitivní, neboť má své kořeny v první vlně modernity, která je méně defektní než vlny následující. Navíc z pohledu klasické filozofie je možno na americký režim nahlížet pozitivně, neboť v sobě inkorporuje prvky *konstitucionalismu*. Viz Zuckert, C., Zuckert, M. P. *The Truth about Leo Strauss: Political Philosophy and American Democracy*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008, s. 58–79.

¹² Tocqueville, A. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000, s. 594.

¹³ Srov. Mansfield, H. C. Jr. *Tocqueville. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 37nn.

¹⁴ Srov. Berns, W. *Democracy and the Constitution*. Washington: The AEI Press, 2006, s. 3.

¹⁵ Viz Hobbes, T. *Leviathan*. Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 62nn.

¹⁶ Tento problém byl dán přítomností církve jakožto lidského sdružení zcela nového druhu, které představovalo velkou výzvu pro uspořádání evropských středověkých a poststředověkých společností. Odpovědí na teologicko-politický problém, který vyvrcholil v náboženských válkách 17. století, byl vynález moderního *suverénního* státu. Blíže viz Baroš, J. Křesťanská modernita? *Kontexty*, 3/2009, s. 62–68.

¹⁷ Hobbes, op. cit., s. 120.

¹⁸ Mansfield, op. cit. sub 11, s. 107.

¹⁹ Blíže viz Murphy, W. F. *Constitutional Democracy. Creating and Maintaining a Just Political Order*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007, s. 6nn.

²⁰ Montesquieu, Ch.-L. *O duchu zákonů I*. Praha: OIKOYMENH, 2010, s. 182–193.

²¹ Viz Madison, J., Hamilton, A., Jay, J. *The Federalist Papers*. Lexington: Soho Books, 2010, no. 10, s. 26n.

²² Mansfield, op. cit. sub 11, s. 115. Jak ukázal Stephen Holmes, *omezená vláda* je mocnější než vláda neomezená. Zábrany kladené liberální ústavou arbitrárnímu výkonu vládní moci zvyšují schopnosti státu řešit jednotlivé společenské problémy a mobilizovat kolektivní zdroje pro společné cíle. Ústavní překážky vůli momentálních většin jsou pro někoho možná paradoxně koncipovány tak, aby usnadnily fungování demokracie, nikoliv aby ji paralyzovaly. Z historického úhlu pohledu se ukazují *ústavní demokracie* jako nadřazená svým hlavním rivalům, neboť představuje jednu z nejefektivnějších filozofií budování státu. Viz Holmes, Stephen. *Passions and Constraint. On the Theory of Liberal Democracy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1995.

²³ Viz Madison, Hamilton, Jay, op. cit., no. 47 a no. 48, s. 139–145.

²⁴ Berns, op. cit., s. 13.

²⁵ Srov. Fiala, P. „Integrální osobnost Vladimíra Čermáka.“ In: *Vladimír Čermák. Člověk-filozof-soudce*. Brno: MU, 2009, s. 14. *Empiricko-analytický přístup* v politologii se stal posléze, stejně jako k tomu postupně došlo i v poválečném Německu (srov. blíže Fiala, P. *Německá politologie*. Brno: CDK, 1995), institucionálně dominantním. Prvním vedoucím brněnské Katedry politologie byl politický filozof Vladimír Čermák, ovšem i s ohledem na to, že Čermák byl v roce 1993 jmenován soudcem Ústavního soudu, je možno konstatovat, že brněnská politologie se rychle rozešla s normativním (příčemž jistě konzervativním, byť jakkoliv specifickým) přístupem Vladimíra Čermáka a etablovala se jako „bašta“ empiricko-analytického přístupu. Možná právě kvůli dominanci empiricko-analytického přístupu v našem prostředí je u nás jednou z nejméně rozvinutých subdisciplín politologie *politická teorie*. (Ke klíčovým konceptům politiky jako legitimita, reprezentace či suverenita existuje velice málo studií. Jednou z výjimek je monografie Vojtěcha Bellinga *Legitimita moci v postmoderní době*, Brno: MPÚ, 2009 či na pomezí politické teorie, právní filozofie a sociologie práva stojící práce Jiřího Přibáně.)

²⁶ Politickou vědu samozřejmě kritizovala již v 50. letech starší generace autorů jako Leo Strauss či Eric Voegelin.

²⁷ K významu správného chápání *příčin* ve filozofii práva a k jejich bohatšímu pojmání u starých srov. Villey, M. *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris: Puf, 2006, s. 191nn.

²⁸ Srov. Mansfield, op. cit. sub 11, s. 12.

²⁹ Blíže viz Robertson, D. *The Judge as Political Theorist: Contemporary Constitutional Review*. Princeton: Princeton University Press, 2010, s. 11–27.

³⁰ Mansfield, op. cit. sub 11, s. 16n. Ostatně právě *soudnictví*, ona „nejméně nebezpečná moc“, je založeno právě na *rozumu*, protože nedisponuje ani silou, ani vůlí, ale jediné úsudkem. Srov. Madison, Hamilton, Jay, op. cit., no. 78, s. 225.

³¹ Mansfield, op. cit. sub 11, s. 154n.

³² Srov. Dahl, Robert A. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1956.

³³ K historické formaci reprezentativní vlády a „smíšenému“ (aristokratickému i demokratickému) charakteru voleb viz Manin, Bernard. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Na podporu teze, že volby jsou jednou z ústavních forem, lze připomenout, že ve volbách nevystupuje lid jako suverén, tj. ve smyslu konstitutivní moci (lid jako zdroj a nositel moci), ale je toliko vykonavatelem moci, tj. soubor občanů – voličů – se pohybuje uvnitř *moci konstituované*. Srov. Klokočka, V. *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde, 1996, s. 102nn. Přestože lid nemůže být ztotožňován s celkem nositelů volebního práva, platí, že i při tom, kdy lid vystupuje jako ústavní orgán, je lid jakožto suverén vždy přítomen a angažován. Viz Böckenförde, E.-W. *Le droit, l'État et la constitution démocratique*. Paris: L.G.D.J., 2000, s. 216.

³⁴ Dle Mansfielda může ovšem moderní politická věda říct o konstitucionalismu velice málo či nic, protože není schopna akceptovat rozlišení mezi založením politiky ústavou a běžnou politikou pod ústavou. Lidé v ústavní demokracii si ovšem (ústavou) zvolili, že svoje volby omezí. Srov. Mansfield, op. cit. sub 11, s. 152 a 211n.

³⁵ Srov. Murphy, op. cit., s. ix.

³⁶ Tamtéž, s. 68–146.

³⁷ Srov. Novák, M. „Proč je konkurenční demokracie pro Českou republiku vhodná?“ In: Mikš, op. cit., s. 116–122. Dalším dělením, kromě právě zmíněného, je dělení mezi *parlamentní* a *prezidentskou* demokracií. Srov. Hloušek, V. –Kopeček, L. *Demokracie*. Brno: MPÚ, 2003, s. 193–231.

³⁸ Murphy, op. cit., s. 10.

³⁹ Fiala, P. *Politika, jaká nemá být*. Brno: CDK, 2010, s. 153.

⁴⁰ Fiala, P. *Evropský mezičas*. Brno: Barrister & Principal, 2010, s. 69.

⁴¹ Fiala, op. cit. sub 39, s. 41n. Ke kritice teze o zbytnosti ústavního soudnictví u nás srov. např. článek Iva Pospíšila Ústavní soud je pojistka před tyranií většiny v *Mladé frontě Dnes* dne 27. 9. 2010.

⁴² Kommers, op. cit., s. 45. Srov. již klasický argument federalistů, že právě soudům náleží stanovit smysl zákonů, tj. i ústavy jako základního zákona. Tím se totiž realizuje nadřazenost moci lidu nad jakýmkoliv úkonem delegované moci. Předpokladem, že zákonodárce bude sám sobě soudcem, je nelogický, neboť tento bude chtít zřídka kdy vynucovat ústavu oproti zákonům, které již schválil. Blíže viz Madison, Hamilton, Jay, op. cit., no. 78, s. 225n. a Breyer, S. *Making our Democracy Work*. New York: Alfred A. Knopf, 2010, s. 8.

Jiří Baroš je politolog a právník. Zabývá se lidskými právy, politickou filozofií a vztahem náboženství a politiky.

Křesťanská spiritualita ve filmové epice

PAVEL ŠVANDA

Spiritualitou ve filmovém vyprávění rozumíme podstatný obsah příběhu. Samozřejmě i v běžné filmové produkci, jak ji přináší a zase odnáší uplývající distribuční sezóny, nacházíme občas zpodobení duchovních postav a náboženských idejí křesťanské tradice, obvykle z hlediska aktuální politické nebo estetické módy. Avšak uvažujeme-li o filmu, nesmíme zapomínat, že je především uměleckoprůmyslovým výrobkem, vypovídajícím napřed o dobové poplávce obecnosti a teprve potom o tvůrčí vůli a schopnostech významných scénáristů, režisérů, kameramanů, výtvarníků, hudebníků a herců a hereček. Jen několik málo filmařských osobností a týmů – především z období autorského filmu kolem poloviny 20. století – vytvořilo, ať záměrně či mimovolně, duchovní výpovědi, po jejichž smyslu se můžeme vážně dotazovat. Téma se nám tím zúží na sdělení obsažená především v dílech, jež vnímáme jako klasická.

Nemá však pravdu ten, kdo povýšeně odmítá filmovou epiku jako nepůvodní a duchovně rozporné zboží, jež nemůže poctivě reflektovat ideové obsahy. V moderně nabyt film význam už proto, že výtvarné umění přestalo vyprávět příběhy a postupně ztratilo zájem i o neanalyticky interpretovanou lidskou figuru. Malířství i sochařství – kromě nečetných výjimek – postupně pozbylo kontakt s epickou postavou, jak je očividné i na osudu knižních ilustrací. Kromě plakátu tuto funkci převzal právě film. Ten dával a nadále dává ožít například i historickým a náboženským tématům, jež výtvarníci víceméně opustili.

Filmové umění bylo ovšem od počátku také zachváčeno politickou propagandou. Ta ovlivnila i početné filmové obrazy křesťanské spirituality a představitelů duchovních povolání. Imponujícím, dosud účinným, avšak v podstatě propagandistickým způsobem interpretoval P. P. Pasolini (1922–1975) ve filmu

Pier Paolo Pasolini: Evangelium sv. Matouše (1964).

Evangelium sv. Matouše (1964) Ježíše Krista jako sociálního revolucionáře. V československé kinematografii podřídil teologicko-historická témata politické propagandě Otakar Vávra (1911–2011). V „husitské trilogii“ (1955–1957) namixoval mladočeské a stalinistické představy o nejpůvodnější části českých dějin 15. století. V *Kladivu na čarodějnice* (1969) využil konkrétní historické události, lokální inkviziční aktivity, ke kritice represivních způsobů totalitních režimů. Tak sice vznikla filmová díla o náboženských událostech, která si podržela jistou působivost dodnes, avšak spiritualitou – tedy duchovními obsahy lidského osudu – se vlastně nezabývala.

Musíme také rozlišovat mezi leckdy impozantními filmovými ilustracemi biblických témat (například kdysi slavné *Desatero přikázání* Cecila B. De Milla, 1923) nebo navazujících příběhů, jako je Sienkiewiczův román *Quo vadis* (zfilmovaný již čtyřikrát, naposledy Jerzym Kawalerowiczem v roce 2001), a mezi intimnějšími, osobnějšími autorskými výpověďmi o duchovní zkušenosti. Klademe-li na spiritualitu ve filmu podobné požadavky jako na náboženskou poezii, dáme přednost osobně zaručenému výrazu před

dobře řemeslně zpracovaným, avšak neosobně pojatým efektním vyprávěním. Musíme se tedy obrátit k dílům významných filmařských osobností. Pak ale zjistíme, že s autenticitou uměleckého výrazu šly často ruku v ruce i polemické postoje. Právě leckteré významné filmové dílo naráželo na zamítavá stanoviska některých církevních představitelů i laiků, kteří vůči osobitému výrazu umělce a konkrétnímu dílu argumentovali obecnými pravdami víry.

Federico Fellini

Velmi zajímavý prostor pro naše otázky nabízí dílo Federica Felliniho (1920–1993). Odráží se v něm kromě mnohého jiného i samozřejmá přítomnost katolické životní praxe v italské společnosti. Jsou tu zřetelné stopy katolické výchovy, již měl Fellini – geniální, avšak svým způsobem neřiditelný extrovert – ve svém podvědomí. Do třetice obsahuje Felliniho dílo dosti četné opoziční grimasy a rýpance vůči katolické církvi, která pro bohémského filmaře představovala terč polemiky, totiž osten, proti němuž mu zřejmě bylo po celý život tvrdo kopati.

Silnice (1954) je nepochybně příkladem filmu, který latentně obsahuje křesťanské pravdy, což také postihla dobová italská katolická kritika. (Z toho důvodu se na *Silnici* obořili italští komunisté, což zase zavinilo, že tento světově populární hit byl v Novotného Československu uveden se značným zpožděním.) Hrdinka *Silnice* Gelsomina je v téměř otrockém postavení vůči svému principálu a téměř majiteli Zampanovi, symbolu pánovité maskulinity. Pokorné přijetí svého údělu i jakési základní sebeuvědomění nachází Gelsomina až ve smysluplném obraze světa, v němž, jak jí vysvětluje artista Blázen, každý obličej má svůj účel. Pro potulnou artistku má také význam setkání s řeholnicí, která chápe život jako pouť, při níž nemáme lpět na žádném místě a snad ani na žádném člověku. I když se Gelsomina po vraždě Blázna zhroutí a posléze umírá, jakýsi výkupný zážitek přichází jejím dodatečným prostřednictvím i k Zampanovi, který na mořském pobřeží a pod hvězdnou oblohou dochází k tušení, že není suverénním pánem své existence, jak dosud na setkání dokazoval sobě i ostatním. Na příkladu *Silnice* můžeme kon-

Federico Fellini: *Silnice* (1954).

statovat, že filmový příběh se dotýká křesťanských spirituálních hodnot tam, kde směřuje ke katarzi, nikoliv k uklidňujícímu splynutí s anonymní nicotou.

Ještě významnější proces vykoupení z hříchu realizoval Fellini ve filmu *Cabiriiny noci* (1957). Na první pohled jde o několik epizod z rozptýlené, avšak úporné existence prostitutky z římského předměstí. Na počátku je Cabiria okradena pasákem a málem přijde o život v Tibeře. Na konci ji okrade sňatkový podvodník, který ji chce svrhnout z útesu v Castel Gandolfo. Střed filmu tvoří jednotlivé, téměř povídkové sekvence komediálního charakteru, takže divákovi snadno ujde, že tu také vyvstává jakýsi duchovní smysl celku. Cabiria a její kamarádky se spontánně účastní mariánské pouti. Téměř barokní vytržení davu poutníků zobrazil Fellini s chutí a s přesvědčivostí, aniž se s ním jako pozorovatel ztotožnil. Cabiria je však stržena náboženským zážitkem. Vyzpovídá se a prosí o to, aby unikla ze svého dosavadního života. Po extatickém prožitku však následuje vystřízlivění a holá všednost na trávníku posetém odpadky. Podnapilá prostitutka dává průchod zklamání: „Nic se nezměnilo! Jsem pořád stejná! Všechny jsme stejné jako dříve.“ Mýlí se. K vnitřnímu obrácení došlo a ta skutečnost už nebude zapomenuta. Jenže nový život nenastává na komando. Vede k němu trpká cesta přes další životní zklamání a šok ze smrtelného ohrožení. Na konci *Cabiriiných nocí* se loučíme s hrdinkou, o níž nevěříme, že by se ještě chtěla živit prostitucí. K vyslyšení a ke změně vnitřního i vněj-

šího osudu tedy došlo; na plátno Guilietta Masina v roli Cabirie vstupuje jako ženský klaun, opouští je jako zralá bytost, zasluhující si úctu a účast. Otázkou je, zda Fellini zamýšlel *Cabiriiny noci* jako příběh, jehož centrem a rozhodujícím bodem obratu je sekvence mariánské pouti, i když nezapomínáme ani na vliv letmého setkání Cabirie s františkánským fráterem. Pravděpodobně ano, protože od sekvence pouti Cabiria mění kostým. Odkládá úbor prostitutky-klauna a volí střízlivé odění. Z hrdinky tragikomedie se stává centrální figurou melodramatu. *Cabiriiny noci* zůstávají vynikajícím příkladem filmu, v němž je průběh zásadního duchovního obrácení spojen s velmi živým líčením problematické denní všednosti; leckteré scény v době uvedení působily natolik provokativně, že Fellini považoval za vhodné opatřit si záštitu mezi římskými církevními představiteli. (O tom více Tullio Kezich v knize *Federico Fellini, život a filmy*.) Podstatou tohoto zdánlivě zcela vnějšně orientovaného „komediálního dramatu“ je dění se spirituálním obsahem, který ovšem pro většinového diváka zůstal zasut pod bohatou filmovou optikou, především pod četnými gagy a všímavými detaily.

Kromě *Silnice a Cabiriiných nocí* se Fellini vícekrát dotkl spíše církevní než duchovní tematiky. Katolika obvykle zarazí v úvodu *Sladkého života* (1959) expozice monumentální sochy Krista, transportované v závěsu pod helikoptérou, jakož i sekvence falešného mariánského zázraku v tomtéž filmu. *Sladký život* si ostatně kdysi vysloužil církevní odsouzení, i když spíše pro své celkové hedonistické vyznění než pro neúctu k náboženským symbolům. Novinkou a zároveň problémem *Sladkého života* ovšem bylo a je, že cokoliv je v něm zobrazeno (snad až na setkání novináře Rubiniho s otcem), je pojato a zvýrazněno jako dráždivá mediální událost. Odtud kdysi fenomenální úspěch tohoto filmu, který zřejmě již ukazoval na vývoj vedoucí k technicky dokonalým výkřikům polobulvární spotřební kultury postmoderny a k co nejokázalejší medializaci lidského soukromí jako k módnímu cíli.

Mohli bychom sahat do svědomí Fellinimu, ale také mediálním figurantům postmoderny, kdybychom se pokoušeli analyzovat kontakty režiséra Quida s nejmenovaným kardinálem v dynamické struktuře filmu *Osm a půl* (1963). Tady se ovšem nejedná o problémy spi-

rituality, nýbrž o vědomí a podvědomí umělecké osobnosti a o její tíživé ego, ocitající se pod tlakem komplikovaných soukromých i tvůrčích okolností. Ostatně pro Felliniho, rozdávacího v *Osm a půl* facky nalevo napravo, svědčí to, že nám zároveň přiznává: „Ano, já si za to všechno můžu v podstatě sám!“ Zato módní přehlídka církevních kostýmů, uniforem, hábitů, ornátů a talárů inscenovaná ve filmu *Roma* (1972) byla a zůstala i po desetiletích zlomyslnou blasfemií, natočenou s vůlí dráždit a urážet, i když ani zde nemůžeme zcela přehlédnout schopnost Felliniho inspirovat se pozdně barokní výtvarnou kulturou. Všudypřítomnost katolických zvyklostí a pedagogických postupů v italské společnosti Fellini viděl spíše z groteskního úhlu pohledu. Což ale nemá nic společného s duchovními obsahy lidského života.

Robert Bresson

S otevřeným postojem ke spiritualitě se setkáváme v díle klasika francouzské kinematografie Roberta Bressona (1907–1999). Nejvýrazněji se Bressonovo katolické křesťanství projevilo v jeho filmové adaptaci Bernanosova románu *Deník venkovského faráře* (1951). Podmětem i předmětem příběhu je katolický duchovní v exponovaném postavení správce farnosti, která je pojata jako tradičně strukturovaná společnost. V zámku i podzámčí bojuje hlavní hrdina s kněžskou osamělostí i s nepochopením v obci. Vytříbená puristická prostota, s níž Bresson nechává promlouvat

Robert Bresson: *Deník venkovského faráře* (1951).

optické i akustické fenomény, působí na první pohled stroze. Ve skutečnosti jde o velmi funkční uplatňování křesťanské zkušenosti ve filmu: zobrazené lidské osudy i divákova vnímavost zůstávají otevřeny působení tajemství, jež, jak si Bresson velice dobře uvědomoval, netřeba opticky ani akusticky zkonkrétňovat. Tajemství lze umělecký výraz jen otevřít, nechat je do filmu – tak jako do poezie nebo do obrazu – vstupovat.

Skoro celé Bressonovo režijní dílo lze vnímat jako vědomou, nikoliv však romanticky egocentrickou opozici vůči převládající racionalistické konvenci. Moderná líčí naše osudy jako něco, co máme v podstatě sami pro sebe, čas a svět, jež jsou plně k dispozici našim schopnostem a záměrům. „Nikoliv,“ říká Bresson svými filmy. „To rozhodující jádro je přítomno v našich životech vždycky jaksi navíc. Nevládne jím, naopak ono vládne nám.“ Relativně akční příběh poručíka Fontaina, který si propracovává ve filmu *K smrti odsouzený uprchl* (1956) cestu z vězení gestapa, předvádí kontinuální soustředění, očividně se blížící modlitbě. Je to příběh přirozené duchovní praxe, jež se v izolaci a pod hrozbou blízké popravy rozvíjí v lidském nitru a vyvádí člověka z beznadějné situace napřed k naději a posléze k vysvobození od smrti. Fontain sice postrádá vnější religiózní kulturu, zřejmě však neuctívá žádné falešné ego. Proto zůstává otevřen záchraně. Těch několik slov o modlitbě, jež ve filmu padne a Fontainovo povzbuzující setkání ve vězeňské umývárně se spoluvězněným pastorem, navedou vnímavého diváka na stopu spirituality, aniž se křesťanská perspektiva obecně podbízí.

Následující Bressonovy filmy však vedou tak trochu cestou duchovního paradoxu. Tajemství zprostředkované odevzdanou trpělivostí je jistě přítomno i ve filmech *Proces Jany z Arku* (1962), *A co dál*, *Baltazare* (1966), v *Mušce* (1967), v *Něžné* (1969), *Pravděpodobně ďábel* (1976) nebo i v pozdních *Penězích* (1983). Stále je to tíž (vlastně vždy trochu bernanosovský) svět, v němž Dobro a Zlo svádějí o duši člověka někdy málo zjevný, ale vždy vrcholně dramatický zápas. Postupem času však Zlo nabývá převahy. Jako bychom se pohybovali ve světě, jenž je svou základní povahou maligní. Tudíž skoro všechny cesty, jež se člověku nabízejí, vedou na temnou stranu bytí. Deterministický charakter Bressonova uměleckého myšlení rozpoznali

někteří francouzští filmoví kritici už více než před půl stoletím. Psali v té souvislosti o jeho latentním jansenismu. Ať tak, či onak: tento filmař šel lidskému údělu na dřev, aniž se nechal rozptylovat dobovým diskursem obráceným k politickým, sociálním a sexuálním vztahům. Pro Bressona byl každý lidský osud duchovním bojem mezi přitakavým sebeodevzdáním a odmítavým ohrazením lidského já.

Ingmar Bergman

Na hraně únosného zobecňování bychom asi mohli říct, že Fellini viděl lidské příběhy jako mediální akce, Bresson jako duchovní zkoušky. Kdežto Ingmar Bergman (1918–2007) koncipoval své nejvýznamnější filmy jako působivé inscenace nenapravitelných existenciálních rozporů, jež lidské bytí vesměs rvou ve dvě anebo i na více nesouvisících částí. Z rozervaných fragmentů kane krev (například v *Náruživosti*, 1969, doslovně), což se děje pod temně mlčícími nebesy. Přes pesimismus, který někdy bere dech, Bergmanovy filmy poskytují zásadní poučení o tom, z jakých předpokladů vzniká filmový výraz, věrohodně poukazující na niterné obsahy lidské existence. Za srozumitelný příklad vezměme Bergmanův film *Léto s Monikou* (1953). Jde o adaptaci nijak nekonvenční prózy; poněkud smutnými hrdiny je dospívající párek ze stockholmské periferie. Mladí se zamilují, ač mají ke zralosti daleko, a po nechtěném početí improvizují manželství, jež se brzy rozpadne. O duchovním problému tu vlastně není řeč. Příslušný luteránský farář se na přímluvu babičky ženicha jen snaží překerní situaci aspoň vnějšně vyřešit. Před naprostou banalitou tuto anekdotu zachraňuje Bergmanovo živoucí vnímání základních živlů. *Léto s Monikou* je především zaplaveno vodou od stockholmských kanálů po četné pobřežní fjordy. Ale nechybí tu ani živý oheň, mohutné žíly skalnaté země a jas a vzdušnost severského léta. A teprve na pozadí monumentality živého, neboť stvořeného světa vzniká možnost zasadit duchovní obsahy lidských příběhů do příslušných proporcí, teprve umožňujících reflexi člověka jako bytosti odpovídající na základní existenciální otázky.

Velkorysá smyslová evidence tvoří podstatné pozadí nejvýraznější části Bergmanova díla. Ojediněle

vyniká křesťanská spiritualita ve filmu *Hosté Večeře Páně* (1963). Je to krátký příběh pastora, který, ač trpí zdrcujícím nachlazením, slouží bohoslužbu v na kost promrzlém gotickém kostelíku. Zde se utkává s tíživými nároky dosti neútulně působící ženy, která se mu nutkavě přibližuje po smrti manželky. Marne se snaží pomoci farníkovi trpícímu akutní depresí ze světa ohroženého nukleární válkou. To vše působí autenticky právě pro silný generální bas zasněžené švédské zimy, která dotváří nikoliv kulisu, nýbrž je symbolem emocionální i duchovní podchlazenosti, umrtnenosti lidské situace. Až proteplující zážeh světla, jenž do zákrastie přináší jednoduše, zato silně věřící kostelník, je znamením obratu a návratu životní odvahy. Pastor se vším všudy, co si s sebou nese, pozvedá opět hostii.

Také předchozí Bergmanovo zpracování středověké legendy, *Pramen panny* (1960), je velký film právě proto, že vyprávění o násilí a smrti je zasazeno do zavodněné krajiny, v níž tu a tam plane oheň, a lesy prorůstají přísně modelovanou krajinou. O člověka se tu uchází spolu s čerstvým křesťanstvím i pohanské instinkty, včetně čarodějnických praktik. Příběh vyústí v několikašobné zabíjení. Teprve po něm vytryskne pramen milosti. Pokud jde o populární *Sedmou pečeť* (1957), její křesťanské obsahy (kejkliřovo mariánské vidění) neradno přeceňovat. Scénosled o rytíři a Smrti vznikl původně jako učební pomůcka pro výuku herectví, posléze se změnil v rozhlasovou hru a až pak ve filmové drama. Střízlivému divákovi neunikne, že středověk je

Ingmar Bergman: *Hosté Večeře Páně* (1963).

tu zobrazen prvky typizovanými neoromantismem: od křížáků a kejkliřů a upalované čarodějnice po flagelanty, táhnoucí morovou krajinou. Jde spíše o režisérovu příležitostnou existencialistickou konfesi než o historické téma nahlédnuté z duchovní perspektivy.

Svět nejlepších Bergmanových filmů však nabízí poučení, že tragika i velikost lidského osudu je zjevná na pozadí účinně zobrazeného, elementárními živly zaplaveného i prohřátého dramatického světa. Filmař-básník ví, že my, lidé, žijeme a umíráme pod duchovním horizontem, nikoliv v prostředí neutrální Přírody. Problémy stárí, smrtelnosti, rozpadu duševních schopností pod nezvládnutými náporů sexuality, ale i nemocí jsou přítomny téměř ve všech Bergmanových filmech. Máme tedy velmi často pocit, že stačí už jen poslední krok, otevřít ještě jedny dveře a vstoupit do prostoru, kde se vyjeví spirituální proporce lidské existence. Ten poslední krok ovšem Ingmar Bergman neudělal. Naopak se posléze dokonce vydal k halucinační expresi, totiž do světa, kde je člověk cizím tvorem, věčně ohroženým všudypřítomným terorem. I ve svém klasickém období Bergman (jenž spolu s dalšími pastorskými synky Friedrichem Nietzsche a C. G. Jungem může také posloužit jako argument pro katolický požadavek kněžského celibátu) dal výraz latentní antispiritualitě hmoty, do níž je člověk zamotan jako do pasti, čemuž pasivně přihlíží „mlčící Bůh“. Přesto svým dílem napomohl rozlišit mezi zápasem o duchovní smysl vedeným prostředky filmové epiky a mezi povrchními filmovými ilustracemi náboženských témat, jejichž estetická výraznost a distribuční životnost bývá obvykle omezena na jednu, dvě sezóny.

* * *

Zajímavým příkladem aktuálního, ovšem rozporného zpracování náboženské zkušenosti je francouzský film *Lourdy* (režie Jessica Hausner, 2009), jenž se nedávno kmitl našimi kiny. Námětem je zázračné uzdravení mladé ženy trpící roztroušenou sklerózou. Líčení je korektní, bez polemických zlomyslností. Lourdy jsou lázeňsky pěkné, náboženský provoz hladký. Poutníci se upřímně modlí a katolický duchovní správně odpovídá na správné otázky. Zázrak je zřejmě zázrakem.

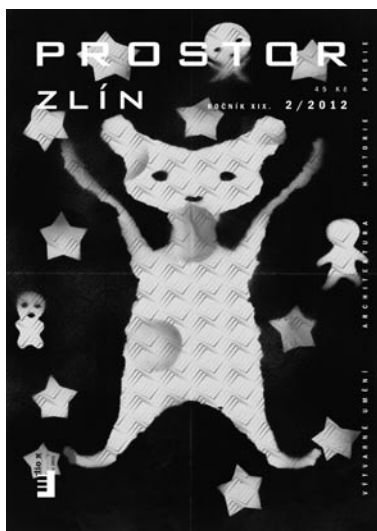
Jessica Hausner: *Lourdy* (2009).

Zobrazena je tak systematická náboženská praxe cílevědomě zorganizovaná především člověkem. Typy průvodců a opatrovatelů ovšem působí poněkud vichisticky, takže postupně nabýváme pochybnost o směřování filmařského záměru. Vliv podstatně pojímaného životního prostředí je tu potlačen. Jen dotekem skály v lourdské jeskyni navazujeme kontakt s elementární podobou stvořeného světa. Vše ostatní je dílem člově-

ka. Posvátné tajemství se sice aktivně projevilo, avšak ve všednosti zbožné rutiny v podstatě zůstalo nepovšimnuto, odkázáno dalšímu přešetření po čase. Závěr filmu *Lourdy* je už zřetelně zamítavý. Uzdravená žena (přesvědčivá Sylvie Testud), místo aby založila rodinu, uchýlí se raději zpět do nemoci a pod ochranu starší dámy, která o její přátelství usiluje s lehkým odstínem lesbické pánovitosti.

Při setkání s filmovou epikou, jež je mnohem častěji průmyslovou hrou skleněných perel než autentickým výrazem, rozhoduje naše schopnost rozlišit bytostný umělecký výraz od hladké nebo kostrbaté imitace estetického provozu. Platné zpřítomnění křesťanské zkušenosti můžeme očekávat jen tehdy a do té míry, jde-li o umělecké sdělení zasazené pod velkorysý horizont živého světa stvořeného živým Bohem, v němž se pravda lidských osudů děje po svém a nikdy tedy není vydána beze zbytku do našich rukou.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.
www.galeriezlín.cz

2 / 2012

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Václav Mílek *Co bude k vidění v nové expozici zlínské galerie*

Jana Zapletalová *Kroměřížská obrazárna*

Václav Mílek *Ceny zlínského salonu mladých*

Nina Vrbánová *Pavla Sceranková*

Silvia Van Espen *Juraj Kollár*

Jan Kudrna *Černá slunce Ostrava*

Ludvík Ševeček *Zlínský okruh 2 - GVV v Havlíčkově Brodě - tentokrát práce na papíru a s papírem*

Marcela Chmelařová *To, co je za horizontem: Vladimír Novák znovuzrozený*

Daniela Čarná *Delete alebo černobiela výstava*

Alice Stuchlíková *Zvětšování role architektury v pedagogice*

Jiří Antoš *Jak se rodí galerie - Galerie Orlovna, Kroměříž*

PŘEDSTAVUJEME

Jiří Valoch *Konceptuální umělec v dnešní době? František Kowolowski (2000-2011)*

JEDNO DÍLO

Jana Zapletalová *Anthonis van Dyck - Anglický král Karel I. a jeho manželka Henrietta Marie*

ARCHITEKTURA

Andrzej Szczęsni *Modernizace - Umění a architektura v nových zemích střední a východní Evropy 1918-1939*

Přeložila Ladislava Horňáková

Rostislav Koryčánek *Úroby architektury*

Z ARCHIVU

Miloš Cvach *Avantgardní vize Miloše Jiráňky (Koncept domeček.)*

POESIE

Gertruda Goepfertová-Gruberová / Jiří Kovtun / připravuje Pavel Petr

DESIGN

Jana Mattasová *Výstava „Na koho to slovo padne“ proplétá slova obsahem i formou*

**PROSTOR
ZLÍN**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, Dům umění, 762 27 Zlín
telefon +420 577 210 662

KRAJSKÁ
GALERIE
VÝTVARNÉHO
UMĚNÍ
VE ZLÍNĚ

Kolymské peklo – osud Varlama Šalamova

IVANA RYČLOVÁ

„Musel bych se zapálit, aby si mě někdo všimnul.“¹

V. Šalamov: *Několik mých životů*

Řekne-li se gulag, málokterý čtenář patřící k euroamerické kultuře bude mít jinou asociaci než jméno Alexandra Solženicyna. Ve svých novelách a románech se stal zprostředkovatelem fantasmagorické skutečnosti sovětského represivního aparátu, průvodcem po nepřístupných trestaneckých zónách – novodobé říši mrtvých. Zásluha Alexandra Solženicyna, považovaného za průkopníka lágrové literatury, je z hlediska mezinárodní rezonance tohoto tématu obrovská. Realita sovětských táborů nucených prací však byla mnohem horší než její obraz zachycený Solženicynem.

Nejtvrďší lágry, skutečné tábory smrti nacházející se za severním polárním kruhem, v Solženicynově Souostrovi Gulag totiž chybějí. Na dotaz, proč tomu tak je, Solženicyn už jako slavný spisovatel žijící v emigraci odpověděl, že to již učinil Varlam Šalamov ve svých Kolymských povídkách. To je pravda. Jen je nutno dodat, že Solženicyn zemřel jako nositel Nobelovy ceny, Šalamov zapomenutý, po sedmnácti letech pobytu v sovětských koncentračních táborech a vězeních hluchý a slepý, v domově pro invalidy a choromyslné.

Šalamov dokončil Kolymské povídky ve stejné době jako Solženicyn Jeden den Ivana Děnisoviče. A stejně jako Solženicyn zanesl rukopis do redakce časopisu Novyj mir. Když byla koncem roku 1962 Solženicynova novela opublikována, považoval to Šalamov za dobré znamení. Byl přesvědčen, že konečně nastal čas, aby vytrpěná pravda spatřila světlo světa. Svědectví o „stalinistické Osvětimi“, děsivý dokument stojící mimo jakékoli estetické kategorie, však bylo proti Solženicynově literárnímu zpracování za hranicemi tehdejšího umírněného chruščovského liberalismu.

Šalamovovy Kolymské povídky, otisk paměti sténající jako „omrzlá ruka“, zahrnující dosud nikým nepopsanou „lehkost budoucího mrtvého“, mohly vyjít v Sovětském svazu až za perestrojky. Autor se jich nedočkal. U nás vyšly Kolymské povídky po roce 1989 několikrát, naposledy v roce 2011 (v překladu J. a S. Machoninových je vydalo nakladatelství G plus G). Jedná se však pouze o výběr, fragment z několikavazkového kolymského cyklu. I když souborné vydání díla Varlama Šalamova v plném rozsahu dosud v Čechách publikováno nebylo, využijme zájmu, jenž v českém prostředí stále trvá, a podívejme se v následujícím textu na jeden lidský dokument z doby stalinismu, jehož značná část se odehrála v podmínkách nejtvrďšího gulagu, na zlaté Kolymě.

Varlam Šalamov se narodil roku 1907 ve Vologdě, historickém městě na severozápadě Ruska, jako páté dítě v rodině pravoslavného duchovního. Většina pojednání o Šalamovovi přičítá pevný hodnotový systém budoucího autora prózy lágrových hrůz právě otcově vlivu. Přečteme-li si Šalamovovu autobiografickou novelu *Čtvrtá Vologda*, zachycující spisovatelovy vzpomínky na dětství, tento předpoklad se nám potvrdí. Překvapivě ale jinak, než bychom očekávali. Otec kněz vystupuje z Šalamovovy paměti sice jako mravní menhir (např. ostře vystupoval proti antisemitismu a protižidovským pogromům),² ale také jako autoritativní podivín. „Celý můj konflikt s otcem sahá do nejranějšího dětství, ještě do předškolního období. Když jsem se ve třech letech naučil číst a psát, považoval to otec za nepřipustnou drzost a ze strany matky za nežádoucí pedagogický experiment...“³ vzpomínal později spisovatel.

Šalamovovo dětství bylo spjato s monumentálním chrámem provinční Vologdy, v němž otec konal

bohoslužby.⁴ Když bylo Varlamovi šestnáct let, svolal otec rodinnou sešlost, aby se chlapec rozhodl, kterou ze dvou cest – světskou, či duchovní – si pro život zvolí. Varlam si vybral tu první – světskou. Už v dětství se totiž rozhodl, že bude žít nejen jinak než „otec-uzurpátor“, ale přímo protichůdně jeho radám: „Ty jsi věřil v Boha – já v něj věřit nebudu, dávno nevěřím a nikdy se to nenaučím. [...] Všechno budu dělat naopak...“,⁵ dočteme se později ve spisovatelově autobiografii. Takto, prakticky ze vzdoru, se utváří Šalamovova osobnost, tak jak ji známe z jeho literární tvorby. Šalamov – básník (neboť „otec neměl verše rád, bál se jejich jedu“)⁶ a ateista.⁷ Později, když mu bylo vytýkáno, že jeho lágrové paměti jsou příliš bezvýhodné, neposkytují žádnou naději, napsal: „Víru v Boha jsem ztratil v šesti letech. [...] Jsem hrdý, že jsem se od šesti do šedesáti k němu neobracel o pomoc ani ve Vologdě, ani v Moskvě, ani na dalekém severu...“⁸

Konec staré doby

Říjnová revoluce vzala lidem Boha a na jeho místo postavila vůdce, okradla církve, rozvrátila svět, hodnoty a kněze Šalamova i členy jeho rodiny postavila mimo zákon. Varlamovi je pro jeho původ odepřeno právo na vzdělání. Jistá naděje svítla po Leninově smrti, a tak se Šalamov vydává do Moskvy doufaje, že se mu podaří nastoupit na univerzitu. Po dvou letech práce v kožedělném závodě je roku 1926 nakonec přijat na fakultu sovětského práva Moskevské státní univerzity. Studia

V. Šalamov, fotografie ze studentského průkazu.

však nedokončí – ve druhém ročníku je vyloučen za „utajení sociálního původu“. Uvedl, že otec je invalida (oslepl po smrti nejstaršího syna v občanské válce), ale zatajil, že je kněz.

Na právnické fakultě se dvacetiletý Šalamov jako mnozí jeho vrstevníci zapojuje do politického dění. Přidává se k opozici, nikoli trockistické (k Trockému většina opozičníků sympatie nechovala), ale k řadám těch, kteří se jako první bez ohledu na vlastní život snažili zastavit krvavý proud, jenž vstoupil do historie pod názvem kult Stalina. Opozičníci byli jediní lidé v Rusku, kteří se snažili organizovat aktivní odpor proti „norožci“, jak Šalamov Stalina nazýval.

Protistalinistická činnost mladého Šalamova však byla velmi krátká. K desátému výročí Říjnové revoluce se účastní opozičnícké demonstrace pod hesly *Pryč se Stalinem!* a *Naplníme Leninův odkaz*. O čtrnáct měsíců později, v únoru 1929, je zatčen při razii v ilegální studentské tiskárně při výrobě letáků s tzv. *Lenínovou závětí*, v níž umírající vůdce revoluce varoval před Stalinem a navrhoval jej odvolat z funkce generálního tajemníka strany.⁹

„Tento den považuji za začátek svého veřejného života – první zkoušku v surových podmínkách“,¹⁰ napsal o čtyřicet let později. „S netrpělivostí jsem čekal, až odejde dozorce, abych znovu mohl chodit (po cele) a promýšlet svůj tak skvěle započatý život...“¹¹

Během výslechu v butyrské věznici odmítl vypovídat. Taková byla úmluva a zároveň morální zásada opozičníků, jak si počínat při zatčení. A jako „nebezpečný pro společnost“ je Šalamov odsouzen ke třem letům pracovního tábora s následným vyhnanstvím na sever. Teprve po propuštění z lágru zjistí, že zdaleka ne všichni soudruzi se zachovali stejně. „V roce 1929 se mi zdálo všechno jasné, naprosto čisté, do posledního gesta, intonace...“,¹² vzpomínal později Šalamov na své první zatčení. Rozsudek nad Šalamovem byl jedním z prvních trestů vynesených nad opozičníky. K výkonu trestu byl odvezen spolu s recidivujícími zločinci na severní Ural, do višerského oddělení Solovckých táborů zvláštního určení, jediných lágrů, které v té době v SSSR existovaly.¹³

Po šestnácté konferenci strany (v dubnu 1929)¹⁴ podává Šalamov žádost o milost, ale omilostněn není

– na svobodě byl bezpartijní a k takovým byla strana nekompromisní. V rámci trestu pracoval na stavbě Be-reznikovského chemického kombinátu, jedné z největ-ších staveb první sovětské pětiletky.¹⁵ V lágru potká-vá Galinu Gudzovou, budoucí první ženu. Příhoda je veskrze lidská: Galina přijela navštívit svého muže, který si odpykával trest, a tu, jak vyprávěl spisovatel, „vášnivě vzplanutí, opouští ho“.¹⁶ Když se po odpyká-ní trestu vrací Šalamov v roce 1932 do Moskvy, je to již ke Galině. Pro dokreslení celkové atmosféry hlav-ního města veliké sovětské země použijme Šalamovo-va slova z novely *Moskva dvacátých a třicátých let*, z níž Moskva vystupuje jako „město hrůzy“. „Nekonečné fronty v obchodech, talony a kartičky na potraviny, špinavé ulice. [...] Na Ignaťjevském závodě ke mně matky natahovaly špinavé děti, pokryté strupy, hni-sajícími boláky. [...] Tajné přiděly pro privilegované a spolehlivé. Vojenské jednotky kolem Moskvy, kte-ré nikoho nepouštěly, odrážely proudy hladovějících z Ukrajiny. Po jednom pronikali hladovějící do Mosk-vy ve svých hnědých, doma tkaných rubachách a kal-hotách – natahovali ruce, prosili...“¹⁷

Po dvou letech společného života se sedmadvace-tiletý Šalamov s o tři roky mladší Galinou Gudzovou v roce 1934 žení. Rok nato, v dubnu 1935, přichází na svět dcera Lena. Viděno prizmatem budoucích událos-tí lze říci, že polovina třicátých let je pro Varlama Šala-mova krátkým intermezem „normálního“ života. Má ženu, dítě, práci žurnalisty. A i když je přesvědčen, že žurnalistika ničí literární styl a je s profesí spisovatele neslučitelná, v roce 1936 úspěšně publikuje první po-

Butyrská vyšetřovací vazba.

V. Šalamov s Galinou Gudzovou v prvních letech manželství.

vídky. Jednu z nich, *Tři smrti doktora Austina*, v pres-tižním časopise pro literaturu a umění *Oktábr*.¹⁸

V noci z 11. na 12. ledna 1937 je Šalamov znovu zatčen („v noci zaklepali na mé dveře“, V. Š.), znovu odvezen do butyrské vyšetřovací vazby. A z Butyrek se na svobodu neodchází. Butyry jsou „kolo státu“¹⁹ a nikdo nemá právo dát smrtelnému kolu jiné tempo, změnit jeho chod. Tentokrát je obviněn z „kontrare-voluční trockistické činnosti“²⁰ (víme, že trockistou nebyl) a odsouzen k pěti letům „těžké fyzické práce“ v pracovním táboře s výkonem trestu na Kolymě. Tak stálo v rozsudku.

Cesta do pekla

Kolymský kraj, pojmenovaný podle zlatonosné řeky Kolymy, se nachází se na severovýchodě Ruska, v ob-lasti nazývané ruský Dálný východ. Část oblasti leží za severním polárním kruhem. Teplota v zimě, která trvá prakticky půl roku, nezřídka klesá k minus pade-sáti stupňům Celsia. Sem, do přístavu Nagajevo,²¹ při-plul Šalamov společně s dalšími odsouzenými na pa-lubě obrovského nákladního parníku 14. srpna 1937. „Nepřátele lidu – celý vlak Moskvánů – vezli čtyřicet pět dní. [...] Skončilo vyšetřování. Teď byla situace jasná, teď jedou na zlatou Kolymu, do dalekých lágrů, kde, jak slyšeli, je pohádkový život,“²² popsal o více než dvacet let později atmosféru na parníku Varlam Šala-mov. Lidé se usmívali, byli bezstarostní, veselí. Nevě-děli, že je vezou k fyzické likvidaci.

Kolymu, dvojče hitlerovských táborů smrti, nazý-val Šalamov peklem. Rozdíl mezi Kolymou a peklem

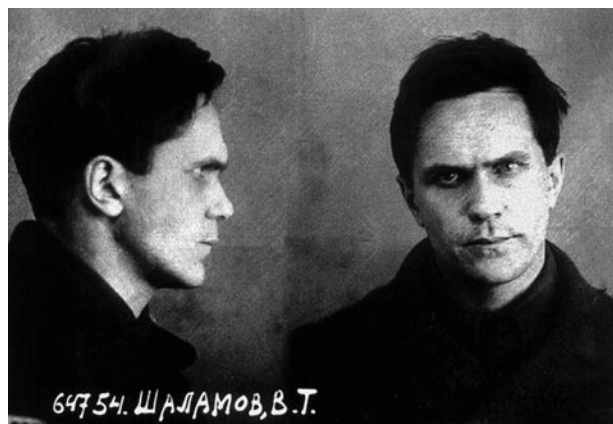
spočíval v tom, že peklo je vítězstvím spravedlnosti, trpí v něm potrestaní hříšníci. Na Kolymě trpěli nevinní, respektive těch, kteří tuto hrůzu dostali jako trest za těžký zločin, byla zanedbatelná část.

V povrchových dolech, kde se nalézalo zlato, pracovali vězni rozdělení podle stupně zdravotní a fyzické způsobilosti do čtyř kategorií²³ v létě deset hodin denně, v zimě v závislosti na délce dne a světla v průměru šest. Nepracovalo se jen tehdy, klesla-li teplota pod minus padesát stupňů Celsia. Jedenkrát za deset dní byl odpočinek, volný den. Podle toho, jak člověk pracoval, dostával najíst. Kdo nedosáhl na kategorii *stachanovec* či *úderník*, ale pracoval „pouze“ na sto a méně procent, což byla drtivá většina, dostával osm set gramů chleba a k tomu trochu řídké polévky (tzv. šlichty, připravované z toho, co se dalo v mizerných podmínkách lesní tundry vypěstovat). Nováčci měli po příjezdu třídní odpočinek, seznamovali je s „výrobou“ – štola, lopata, krumpáč, kolečko.

Tam, kde se nacházel Šalamov, na šachtě Partyzán, se pracovalo čtrnáct hodin denně. Během intenzivní letní „zlaté sezony“, za čtyři měsíce, se osazenstvo brigád na šachtách dvakrát třikrát vyměnilo. Naživu zůstal zpravidla jen brigádýr a jeho pomocník – ostatní byli již v hrobě, v nemocnici, nebo je převáželi. Převozy vězňů, zpravidla samoučelné vysilující putování vymrzlým vlakem v nelidských podmínkách, byly jednou z variant, jak násobit utrpení pobytu v lágru.

Poslední poznámku o životě v lágru věnujme funkci brigádýra neboli vedoucího brigády. Brigádýři byli vybíráni z řad vězňů (jejich analogií byl ve fašistickém koncentračním táboře tzv. kápo), sami nepracovali. Jejich úkolem bylo nutit k práci ty druhé a za to dostávali větší a lepší přiděl jídla. „Každý brigádýr je vrah, vrah, jenž osobně, vlastníma rukama, posílá na onen svět,“²⁴ napsal později Šalamov ve své autobiografii.

Když vyšel v šedesátých letech v časopise *Novyj mir* *Jeden den Ivana Děnisoviče*, první sovětská lágrová próza, právě v souvislosti s postavou brigádýra Šalamov v dopise Solženicynovi napsal: „Po umělecké stránce nelze tomuto portrétu nic vyčíst, i když já sám si neumím představit, že bych se stal brigádýrem (nejednou mi to nabízeli), neboť není nic horšího než přikazovat jiným, aby pracovali, horší funkce – alespoň tak to vi-

V. Šalamov, fotografie z vyšetřování v roce 1937.

dím já – v lágru není. Nutit pracovat vězně – nejen hladové nemohoucí starce, invalidy, ale každého –, neboť aby se při čtrnáctihodinovém pracovním dni, při mnoha hodinách na nohou, o hladu, při padesáti-, šedesátistupňovém mrazu stal ze zcela zdravého, fyzicky silného člověka invalida, „troska“, stačí velmi málo, jen tři týdny, jak jsem spočítal, tři týdny v šikovných rukou.“²⁵ Nepředbíhejme však události a vraťme se zpět na Kolymu.

Když začaly v roce 1937 v Moskvě politické procesy a Ježov vystoupil na zasedání strany s výhrůžným referátem, že v pracovních táborech „ochabla disciplína“, žila ještě zlatá naleziště, kam Šalamov společně s ostatními „nepřáteli lidu“ dorazil, „šťastným“ životem.²⁶ Popravovat se začalo až o pár měsíců později, na jaře 1938. Z dlouhých seznamů byla čtena jména odsouzených, kteří se ničím neprovinili. Od rána do večera bylo slyšet výstřely, jež byly reálným naplněním novinových frází o „fyzické likvidaci nepřítele“ a „nutnosti zlikvidovat trockisty“. Tolik se Stalin bál ztráty moci.

Šalamovovy *Vzpomínky*²⁷ zahrnující toto období jsou děsivé a do češtiny přeloženy nebyly. Na rozdíl od povídek, jejichž výstavba je podřízena literární fabulaci, smyslu pro pointu, v otiscích Šalamovovy paměti tyto prvky chybějí. V extraktu čisté hrůzy pro ně není místo. Je jen popis. Kdysi lidé, nyní přízraky, stíny poseté boláky a s vypadanými zuby, se v lágru měnily v zezvířetělé bytosti. Touha něco sníst, ať je to cokoli, je zbavila veškerých zábran. A dostávali další

tresty: za to, že ořezávali v márnících maso z mrtvých těl spoluvězňů a vařili je „jako telecí“, nebo za „klasický“ lágrový kanibalismus.²⁸ Ten spočíval v tom, že dva předstírali útěk a třetího, kterého přemluvili, aby se k nim přidal, cestou zabili a snědli, případně část těla někam schovali na horší časy. Uchovat tělo tak, aby se nezkazilo, nebyl v kolymských mrazech problém. Kanibalismus provozovali také vězňové, kteří si již odpykali trest, ale neměli dostatek peněz na cestu domů. (Po odpykání trestu se o ně již nikdo nestaral, stát zajišťoval pouze cestu do lágru, nikoli zpět.) Zabíjeli osamělé cestující, kteří zůstali v lese na noc, okradli je a tělo snědli.

Lágr

Po prvních měsících lágru se Šalamov proměnil v bytost, která nechápala, jak je to možné, že všichni umírají, jen on ne. Vyčerpaný, omrzlý, hladový hledal jako mnozí spoluvězňové záchranu v nemocnici – alespoň na chvíli se ohrát, poležet v posteli... I když se sebe-poškození trestalo, úraz (čím těžší, tím lepší) a jeho následná léčba byly jediným způsobem, jak si odpočinout. „Prosil jsem partáka Guseva, aby mi přerazil ruku sochořem, a když odmítl, tloukl jsem do ní sochořem, udělal si bouli, a tím to skončilo. Všichni umírají, ale já pořád chodím a chodím...“,²⁹ dočteme se v Šalamovových *Vzpomínkách*. „Mozek slábne, svět Veliké země se zdá tak daleko, tak nepotřebný se všemi jeho problémy. Kývají se zuby, otékají dásně a kurděje se nadlouho usazují v tvém těle...“³⁰

Na Kolymě byl proti Šalamovovi několikrát veden proces. Od trestu smrti zastřelením zachránil Šalamova

Kolyma, duben 1947.

lágrový vyšetřovatel Skanovskij. Před jeho očima spis roztrhal. (Později byl Skanovskij sám zastřelen.)³¹

V prosinci 1938 byl Šalamov na šachtě Partyzán zatčen, deportován na Magadan a jako účastník „procesu s právníky“ uvězněn. Nikdo nevěnoval pozornost tomu, že měl pouze dva ročníky právnické fakulty. Při výslechu nezapíral, že psal kriminálním vězňům, často negramotným či pologramotným, za kus chleba žádosti o milost. To, že to bylo jen jednou a zadavatel žádosti stejně nebyl spokojen – zdálo se mu, že nad takto napsanou žádostí se „načalstvo“ stejně neustrne – a Šalamova do krve zkopal, už nikdo neřešil. K rozpoutání procesu však nakonec nedošlo. Vyšetřující kapitán byl sám zatčen a všichni, kteří byli na jeho příkaz obviněni, byli „bez následků“ převezeni do ohromného (pro více než 3 000 lidí) magadanského tranzitního vězení. Teprve v dubu 1939 odvezlo „načalstvo“ lidi do tajgy. Šalamov byl mezi posledními. Byl přidělen na Černé jezero, do uhelné oblasti k průzkumné skupině. Po jednom létě práce na nalezišti zlata se stal plně invalidním... Když pro nedostatek uhlí oblast zavřeli, převezli Šalamova na podzim 1940 na severní Kolymu do Uhelné Arkagaly. Ve *Stručném životopise Varlama Šalamova* sestaveném jím osobně se dočteme, že práce v uhelném dole byla ve srovnání s dobýváním zlata v otevřených šachtách mnohem lehčí: „...Je tam tepleji, nebije vás eskorta, uhlí na lopatě váží mnohem méně než kámen, půda obalující zlaté žíly a rudu...“³²

Nový trest

Na arkagalinském dole zastihla Šalamova válka. Tou dobou mu končil pětiletý trest, v lednu 1942 měl být propuštěn. Avšak svobodu jako většina odsouzených za kontrarevoluční činnost nedostal. Po deseti měsících prodloužení trestu bez rozsudku, koncem října 1942, přivezli nějaké „bumáčky“ napsané na stroji, kde bylo prázdné místo pro doplnění jména. Na základě těchto dokumentů měli být všichni zadrženi v lágru „do konce války“, případně do „zvláštního nařízení“. Brzy nato byl Šalamov na Arkagale zatčen a odvezen do „stalinského Dachau“³³ – do kolymské zvláštní zóny – na naleziště Dželgala. „Hrozila mi smrt,

ale tehdy mi to bylo jedno,³⁴ píše ve svém *Stručném životopise*.

V červnu 1943 byl odsouzen k dalším deseti letům. Tamtéž, ve *Stručném životopise*, Šalamov píše, že byl udán spoluvězni, protože chválil hitlerovské zbraně. Spoluvězni měli za to, že činí bohulibou věc, neboť „fyzická likvidace nepřátel strany“ bylo hlavní heslo stalinistické propagandy. Není bez zajímavosti, že slovníková hesla a literárněhistorické monografie uvádějí, že třetí trest dostal Šalamov za antisovětskou agitaci – nazval emigrovavšího spisovatele a nositele Nobelovy ceny Ivana Bunina ruským klasikem.³⁵ Domnívám se, že důvod, v obou případech malicherný vzhledem k výši trestu, není podstatný. Šalamova čekalo dalších deset let hladu, zimy, bití, ponižování. „Naprostou vyčerpaný, slabý a nemohoucí jsem se pohyboval od štol k nemocnici a zpátky, a znovu se vracel do štol. Často jsem ležel v kolymských nemocnicích tak dlouho, jak dlouho to jen bylo možné. Tak uplynula válka a já byl neustále buď ve štole, nebo na nemocničním lůžku...“³⁶

V létě 1945 je Šalamov na pokraji smrti odvezen do nemocnice. Když se zotaví, je přemístěn do tajgy na kácení stromů.³⁷ Vysílené nemocné tělo již není schopno těžké práce a do konce trestu zbývá ještě osm let! Bezvýhodné situace plodí zoufalé činy, jejichž uskutečnění dává alespoň na chvíli naději na dočasné zmírnění útrap. Šalamov se rozhodne pro útěk. Kam však může člověk na pokraji smrti vyčerpaním v tajze utéci? Odpověď vedení lágru na jeho čin je prostá: je odvezen zpátky na těžkou práci do zlaté Dželgaly. Tam se ale dlouho nezdrží a společně s ostatními vězni je transportován jinam.³⁸ Během transportu se jeho zdravotní stav prudce zhorší, smrt znovu zkouší svoji moc. Jediným cílem, který má, je dostat tělo do nemocnice. Na pár dní si odpočinout, trochu se ohřát. A pokud zemřít, pak jako člověk, v čisté bílé nemocniční posteli, ne ve smradlavém baráku...

Život Šalamovovi zachraňuje vězeň-lékař Andrej Pantúchov. Ví, že jedinou možností, jak může Šalamov zbytek trestu v lágru přežít, je vyměnit těžkou fyzickou práci v mraze za lehčí a v teple. A tuto podmínku práce v nemocnici splňovala. Vězňové pracující na zlatých nalezištích si sami trhavinou mrzčili ruce, utrhávali dlaně. Poté, co „načalstvo“ zjistilo, že

utržené ruce vězňů nejsou dílem neobratné manipulace s trhavinou a i jednoruké posílali po zahojení rány rýžovat zlato, vězňové si začali mrzačit nohy. Být nadsmrti zmrzačený bylo stále méně hrozné než práce na nalezišti.

Aby Pantúchov zvýšil Šalamovovu šanci na přežití, začne ho seznamovat se základy medicíny. Jednou za čas totiž vybíralo vedení lágrů z řad vězňů vhodné adepty, jimiž po absolvování ročního ošetrovatelského kurzu doplňovalo nemocniční personál. Předpokladem bylo, že vězeň byl souzen podle paragrafu padesát osm (protisovětská agitace a propaganda) s maximální výší trestu deset let. Tuto podmínku Šalamov splňoval. Když se na jaře 1946 naskytla příležitost, Pantúchov Šalamova, obeznámeného se základy medicíny i lékařské praxe, na ošetrovatelský kurz poslal. Pantúchov tušil, že s Šalamovem, k němuž ho poutalo přátelství, se zřejmě už nikdy nesetká, zároveň však věděl, že tím napomohl změnit jeho osud.³⁹

Šalamov absolvoval roční ošetrovatelský kurz, složil státní zkoušku, obdržel diplom a ten mu zaručil, jak správně předjímal Pantúchov, „právo místa na slunci“⁴⁰ po zbytek pobytu na Kolymě. Tím „místem na slunci“ byla na nadcházejících pět let (od prosince 1946 až do roku 1951, do Šalamovova propuštění) práce ošetřovatele. Většinu času pracoval v ohromné vězeňské nemocnici na levém břehu řeky Kolymy, nazvané příznačně *Levyj bereg* (nejdříve na chirurgickém oddělení, potom na oddělení příjmu pacientů). Během felčarské služby, kdy se jeho životní podmínky

V. Šalamov v nemocnici na Kolymě.

významně zlepšily a alespoň zdánlivě připomínal lidskou bytost, začíná psát verše, jež později vytvoří cyklus *Kolymské sešity*: „... Říkám své verše, / já je křičím. / Stromy holé, hluché, / děs z nich fičí...“⁴¹

Přátelství s Pasternakem

13. října 1951 skončí Varlamu Šalamovovi trest. Následující dva roky pracuje na různých místech horní Kolymy jako zdravotník. Cílem je vydělat si peníze na cestu zpátky, domů. Dál píše verše a prostřednictvím známé, lékařky Jeleny Mamučašvili, je v únoru 1952 posílá ženě do Moskvy, aby je předala Borisi Pasternakovi. Jako skromný důkaz „nekonečné úcty a lásky k básníkovi, jehož verši jsem žil posledních dvacet let,“⁴² čteme v Šalamovově dopise, jímž dva útlé sešity veršů doprovodil. V létě doputovala Pasternakova odpověď, v níž mimo jiné stálo: „...Skláním se před tíží a surovostí Vašeho osudu a před pronikavostí Vašeho talentu, (muzikálními schopnostmi, citem pro hmatatelnou, materiální stránku slova)...“⁴³ A potom Pasternak, Šalamovův velký básnický vzor, učinil přes veškerou počáteční chválu kritický rozbor pisatelových veršů – poněkud „nebásnických“, hrubých, ostatně jako sama lágrová realita, z níž vzešly. „Dokud se nerozloučíte se špatnými verši, ledabylými rýmy, vedoucími k nestabilitě jazyka, rozkolísanosti celku, odmítám Vaše zápisky považovat za verše,“⁴⁴ psal nekompromisně Pasternak. Dopis ukončil smířlivými, těžko říci nakolik upřímnými slovy: „Nezlobte se na mne. Věřím ve Vaši budoucnost.“⁴⁵

Pasternak, byť mocí nemilovaný, byl jako básník jednou z autorit nejužnanějších. Mohl si tedy dovolit kritiku nad jiné přísnou. Přesto se obával, zda taková otevřenost Šalamova, jenž byl v té době stále ještě na Kolymě, nezraní.⁴⁶ Šalamovova reakce byla překvapivá, nebo možná ani ne, uvědomíme-li si, jakou životní zkušenost měl v té době za sebou. Troufám si říci, že nejeden začínající básník by se po takovéto kritice asi zhroutil. Básník s dvaceti lety lágru za sebou nikoli, naopak: „Chtěl jsem přísný soud, bez všelijakých ohledů. [...] Zatím ještě nevím, zda tady ohledy jsou, či nikoli. Odpověď jsem příliš nečekal. [...] Cítil jsem dluh před svým svědomím, duševní neklid, že nemohu jinak než

prostým dopisem, možná poněkud zvláštním, poděkovat Vám za to dobré, čisté a bezprostřední, co bylo ve Vašich verších a ozařovalo mi po mnoho let cestu...“⁴⁷ Tak začalo přátelství mezi dvěma velkými, na poli literárním naprosto protikladnými osobnostmi: Pasternaka, budoucího nositele Nobelovy ceny za literaturu, jehož uměleckým krédem bylo působit na mysl a city lidí krásou uměleckého ztvárnění života, a Šalamova, jehož „vytrpěná“ próza nemohla být zařazena do žádné z kategorií umělecké krásy. „Uprostřed pololidí, kteří nemají co do činění s životem ani se smrtí, jsem se snažil tu plaše, tu v zoufalství zachránit se verši před silou tohoto duši drtícího a ubíjejícího světa, světa, na který jsem si ani za sedmnáct let nezvykl,“⁴⁸ píše v prosinci 1953 Šalamov Pasternakovi. Poslední měsíce Šalamovova pobytu na Kolymě jsou „osvětleny“⁴⁹ četbou rukopisu ještě nedokončeného románu *Doktor Živago*, který mu Pasternak posílá.

Na svobodě

12. listopadu 1953 přichází okamžik, v němž Šalamov v padesátistupňových mrazech na zlatých nalezištích sotva věřil, že někdy vůbec nastane – vlak z Kolymy jej přiváží do Moskvy, po patnácti letech se konečně shledává s rodinou. Událost to byla po všech stranách bolestná: Galina, jeho žena, se bála přivést do bytu narušitele režimu trvalého pobytu (jako bývalý vězeň gulagu se neměl v Moskvě zdržovat), pro dceru Lenu byl cizím člověkem. Den nato se setkává s Pasternakem, který mu pomáhá navázat kontakty s literárními kruhy. Déle se v Moskvě zdržet nemůže. Riskoval by zatčení těch, kteří by mu případně poskytli azyl. Odjíždí do Kalininu – sám, bez rodiny. Galina, která ho vyprovází, mu před cestou dodává sílu, ať vydrží: budou si psát. Znovu si psát? Šalamov čekal něco jiného. Galina s Lenou ho však nenásledovaly. Opustit Moskvu a vydat se do neznáma, znovu se protloukat, nevědět, co bude zítra, na to Galina, která sama strávila téměř deset let ve vyhnanství (Šardžou, 1937–1946),⁵⁰ již neměla sílu.

Dva a půl roku pracuje Šalamov v usedlosti Ozjorki v Kalininské oblasti na rašelinšti jako technický zásobovač. S kolymskou minulostí se snaží vyrovnat

psaním. Prožité hrůzy se hrnou na papír. Vypsát se z toho, co prožil, přiblížit peklo gulagu těm, které obdobná životní zkušenost minula. Cítí, že je to jeho úkol, poslání. Rodina však tento názor nesdílí. Šalamov se dostává do sporu se ženou. Galina, byť byla nesmírně statečná a oddaná žena, nechtěla, aby se k minulosti vracel. Nechtěla již dál nést úděl člověka sloužícího mravním ideálům. Nestála o *Kolymské povídky*. Přála si na minulost zapomenout a obyčejně žít.

Šalamovovo manželství šlo k rozpadu. Důvodem bylo nejen další nucené odloučení od ženy, ale i komplikovaný vztah s dcerou Lenou. Otce, kterého zavřeli, když jí byly dva roky, ignorovala. Tak jako mnohé z dětí vězňů gulagu, jež se snažily zbavit stigma potomků „nepřátel lidu“, vstoupila do Komsomolu a v dotaznících psala, že otec zemřel. Ani poté, co byl Šalamov po XX. sjezdu KSSS roku 1956 rehabilitován, si k sobě cestu nenašli.⁵¹

Druhá polovina padesátých let, poznamenaná uvolňující se společensko-politickou atmosférou, je pro Šalamova přelomovým obdobím. V říjnu 1956 se, nyní již legálně, vrací do Moskvy a žení se se spisovatelkou Olgou Někljudovou (manželství vydrží 10 let, roku 1966 se rozvedou). Jeho literární tvorba dostává oficiální platformu – stává se členem svazu spisovatelů. Od roku 1957 pracuje jako externí dopisovatel časopisu *Moskva*, publikuje první verše z *Kolymských sešitů* v časopise *Znamja*.⁵² Mohli bychom říci, že po dlouhých letech útrap se na Šalamova konečně usmálo štěstí: má nový domov, citové zázemí, po více než dvaceti letech o sobě znovu dává vědět jako literát. Štěstí, jak známo, je však prchavé a zpravidla netrvá dlouho. Vše dobré, co nastalo, je narušeno propuknutím Ménierovy choroby.⁵³ Opakované nenadálé záchvaty nemoci, projevuující se silnými závratěmi, ztrátou rovnováhy, nevolností a zhoršením sluchu, trvaly přibližně rok (1957–1958) a vyžadovaly léčbu v nemocnici.

Lágrový konkurenti

Nástup šedesátých let je pro Šalamova ve znamení intenzivní literární tvorby. V roce 1961 mu vychází knižně první sbírka veršů *Křesadlo* (na níž záhy naváže další básnická tvorba: *Šumění listí* – 1964, *Cesta a osud* –

V. Šalamov se svou druhou ženou Olgou Někljudovou.

1967). V rukopise jsou hotovy *Kolymské povídky*, próza, kterou nelze standardními literárními kategoriemi uchopit ani popsat. Obsahují dokumentární záznam nové ruské historie, jejích nejskrytějších a nejstrašnějších tváří. „Každá povídka, každá fráze je vykřičená napřed nahlas do prázdného pokoje – neustále mluvím sám se sebou, když píšu. Křičím, vyhrožuji, pláču,“⁵⁴ napsal v jednom z dopisů přítelkyni a literární historičce Irině Sirotinské,⁵⁵ Šalamov. *Kolymské povídky* jsou hledáním formy pro zachycení stavu lidské duše, jejích limitů, morálních hranic. Jsou prózou bez korektur a autorských úprav. „Vše je psáno načisto. Koncepty – pokud jsou – jsou hluboko v mozku a vědomí nepřebírá varianty, jako je barva očí...“⁵⁶ Jen četa jednorukých sebevražedných invalidů proráží cestu k pásmu lesní těžby...

Šalamov, povzbuzen po Stalinově smrti uvolňující se atmosférou, odnesl *Kolymské povídky* do redakce časopisu *Novyj mir* v naději, že progresivní šéfredaktor Tvardovskij je opublikuje. Nestalo se tak. Místo toho dochází k literární události, která způsobí, že se Šalamov jako autor lágrové prózy neprosadí. O jakou událost šlo? Časopis *Novyj mir* ke konci roku 1962⁵⁷ uveřejnil se souhlasem Nikity Chruščova novelu *Jeden den Ivana Děnisoviče*,⁵⁸ jeden den ze života vězně sovětského pracovního tábora.

Bezprostředně po opublikování *Jednoho dne Ivana Děnisoviče* napsal Šalamov Solženicynovi dlouhý dopis, z něž je cítit spontánní radost nad tím, že jednomu z nekonečného zástupu bezejmenných, kteří prošli sovětskými tábory nucených prací, byla dána možnost promluvit. „Drahý Alexandře Isajeviči! Dvě noci jsem nespál – četl jsem novelu (*Jeden den Ivana Děnisoviče*, pozn. aut.) znovu a znovu, vzpomínal...“,⁵⁹ psal Šalamov ve dvanáctistránkovém dopise, v němž se upřesňující připomínky k lágrovým realitám snoubí s osobními vzpomínkami a pocity štěstí, že dílo jako *Jeden den Ivana Děnisoviče* mohlo v Sovětském svazu vyjít. „Potěšilo mě, že znáte moje verše,“ psal dále Šalamov. „Řekněte Tvardovskému, že v jeho časopise leží moje verše déle než rok a já se nemohu domoci, aby je Tvardovskému předložili. Leží tam i povídky, ve kterých jsem se snažil ukázat lágr tak, jak jsem ho viděl a pochopil.“ Proč Solženicyn, vůči němuž byl šéfredaktor *Nového míru* Alexandr Tvardovskij více než vstřícný,⁶⁰ nesplnil druhou část Šalamovovy prosby, zůstává dodnes nezodpovězenou otázkou. Později měl Solženicyn ještě několikrát možnost pomoci svému „lágrovému bratru“, nikdy tak však neučinil.⁶¹

Šalamov se musel smířit s tím, že *Kolymské povídky* nevyjdou. I když Chruščov, toužící po image politika s aureolou liberalismu, podpořil vydání *Jednoho dne Ivana Děnisoviče*,⁶² další literární rozvíjení nelichotivého tématu již nebylo žádoucí. Recenzenti tuto linii nastolenou mocí respektovali. Šalamovovým povídkám neupírali, že jsou psány „kvalifikovaným, zkušeným literátem“,⁶³ k publikaci je však nedoporučovali. Hlavním argumentem bylo, že místo aby autor podal důkaz o nezlomnosti sovětského člověka, soustřeďuje se na to, „jak se z hladu, zimy, bití, ponižování, strachu lidé mění ve zvířata“.⁶⁴ A sovětský člověk se přece nemůže proměnit ve zvíře!

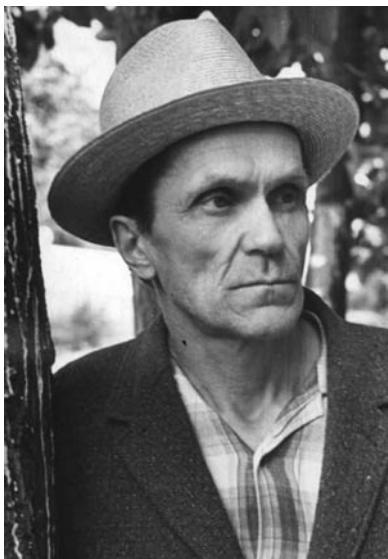
Spisovatel znejistěl, cítil se zastrašen, avšak sotva mohl na počátku šedesátých let počítat s tím, že oficiální literární kruhy přijmou výpověď obnažující nejzrušnější stránky režimu s nadšením.

K tomuto období se váže ještě jedna rovina událostí, kterou bychom neměli opomenout. I když není cílem této stati podrobně analyzovat vztahy mezi Varlamem Šalamovem a Alexandrem Solženicynem, pro

pochopení některých pozdějších Šalamovových postojů se jich musíme alespoň okrajově dotknout. Význam vztahů mezi oběma spisovateli totiž přesahuje čistě osobní a literární rámec. Hluboké světonázorové rozdíly mezi oběma umělci, bývalými vězni gulagu, měly za následek principiálně odlišný přístup k obrovskému historickému problému – k problému lágrů v Sovětském svazu. Kontakty mezi Šalamovem a Solženicynem provázela řada dramatických epizod. Mezi nimi zaujímá zvláštní místo Šalamovovo odmítnutí Solženicynova přizvání ke spolupráci na *Souostroví Gulag*. Je nutno zdůraznit, že tato nabídka přišla v době, kdy vztahy mezi oběma spisovateli již začínaly citelně chladnout.⁶⁵ Kromě toho, že Šalamov považoval Solženicynovu metodu tvorby *Souostroví Gulag* za neetickou („nikdy by mě nenapadlo, že se ve dvacátém století může objevit umělec, který může shromáždit cizí vzpomínky a použít je pro osobní účely“),⁶⁶ vadila mu Solženicynova orientace na západního čtenáře. Z deníkových záznamů je zřejmé, že se k nabídce společné tvorby vracel, přemýšlel o ní a začal se obávat, že bez ohledu na jeho odmítnutí se Solženicyn bude snažit jeho dílo v zamýšlené knize využít (rukopis *Kolymských povídek*, jak bylo řečeno, ležel v redakci *Nového míru*). Přes koordinátora pro sběr materiálu k *Souostroví Gulag* Chrabovického Solženicynovi nakonec oznámil, že mu nedovoluje použít „ani jeden fakt“⁶⁷ ze svého díla pro jeho práce. Z literárních soupeřníků, kteří měli, byť každý jinak, intenzivní lágrovou zkušenost, se stávají od tohoto okamžiku protivníci.⁶⁸

Individualista

Šalamov a Solženicyn se také rozešli v postojích k sovětskému státu. Šalamov zachovával k sovětskému státu naprostou loajalitu, zároveň si však udržoval odstup od jeho vlivu, reprezentovaného především politickými institucemi. V jeho zápisnicích nalezneme na toto téma zajímavé poznámky: „Nemám k tomuto státu povinnosti – povinnost občanskou jsem splnil v nejobtížnějších podmínkách: nikoho jsem nezradil, nic jsem nezapomněl, nic neodpustil; a to nejdůležitější – pro stát jsem natolik zanedbatelná veličina, že rozptylovat mé problémy se stát nebude. A dělá zcela správně,

V. Šalamov
v 60. letech.

protože se svými problémy se vypořádám sám.⁶⁹ Všimneme-li si především posledních slov, získáme charakteristiku Varlama Šalamova jako osobnosti i jako umělce. V tomto „individualistickém“ zaměření spisovatele, nepřijatelném nejen z úhlu pohledu sovětských stereotypů, ale také z pohledu ruské kulturní tradice, se v mnohém skrývaly příčiny jeho složitých vztahů jak s mocí, tak se silami, které stály proti ní – sovětským disentem. Pro Šalamova byl „individualismus“ naprosto přirozený – vyjadřoval jeho přesvědčení, že se umělec není povinen nikomu zodpovídat za své myšlenky a za své umění – jen sobě, svému vlastnímu svědomí.

A tak bez ohledu na to, že jeho povídky, nehez-
ké dokumentární obrazy pekla gulagu, nikdo vydat
nechce, redakce je vracejí zpátky, píše další a další.
K omezenému okruhu sovětských čtenářů povídky
pronikají alespoň v samizdatu.⁷⁰ Poprvé jinak než
v podomácku vyrobených kopiích vycházejí *Kolymské
povídky*, respektive čtyři z nich, v roce 1966 v new-yor-
ském emigrantském časopise *Novyj žurnal*. Poté ještě
knižně, již jako sbírka šestadvaceti povídek, v Němec-
ku (1967) a o dva roky později ve Francii v překladech
pod názvem obsahujícím autorovo zkomolené příjme-
ní – *Povídky vězně Šalanova*. Později se ještě počet pub-
likací (s opraveným příjmením autora) rozrostl.

Skutečnou mezinárodní pozornost však vzbudí
teprve otištění *Kolymských povídek* – nutno zdůraznit,

že bez vědomí autora – v radikálním antisovětském
emigrantském časopise *Posev*, vydávaném ve Frankfur-
tu (1970). Šalamov se tak rázem ocitl na „černé listi-
ně“, mezi autory, jejichž publikování je v Sovětském
svazu nežádoucí. Situace pro něj představovala velké
trauma, neboť na rozdíl od strategie sovětského di-
sidentského hnutí se nesnažil publikovat v zahraničí.
Jeho hlavním cílem vždycky bylo publikovat ve vlasti.
Šalamov, roztrpčený situací, která by jiného disidenta
těšila,⁷¹ sahá po prostředku v sovětském období častém
a obvyklém. Formou protestního dopisu uveřejněného
v tisku se chce ospravedlnit, zachránit před spisovatel-
skou smrtí – zákazem publikování.

V únoru 1972 vychází v časopise *Litěraturnaja ga-
zeta* otevřený dopis Varlama Šalamova, jenž způsobí,
že mnozí z jeho sympatizantů na něj zanevrou. V do-
pise se Šalamov distancoval od antisovětských emi-
grantských časopisů *Posev* a *Novyj žurnal* i od všech
zahraničních vydání *Kolymských povídek*. Označil je za
nezákonné, porušující autorskou vůli i právo. „Žádné
rukopisy jsem jim neposkytl, žádné kontakty s nimi
nenavázal, a to se rozumí, nemám ani v úmyslu s ni-
mi kontakty navazovat. Jsem čestný sovětský spiso-
vatel. Moje invalidita mi nedává možnost aktivně se
účastnit společenského dění. Jsem čestný sovětský ob-
čan, který si je dobře vědom významu XX. sjezdu ko-
munistické strany v mém životě i v životě země. [...] Problematika *Kolymských povídek* je dávno zahlazena
životem a představovat mě světu v roli odpůrce sovět-
ského zřízení, *vnitřního emigranta*, se pánům z *Posevu*
a *Nového žurnálu* ani jejich vládcům nepodaří...“⁷² To-
lik celková atmosféra dopisu, kvůli němuž bude Šala-
mov v budoucnosti mnohokrát odsouzen, dopisu, jenž
bude v nejrůznějších negativních souvislostech mno-
hými, mimo jiné i Solženicynem, zmiňován jako dů-
kaz spisovatelovy mravní degradace. Dodejme jen, že
cíl dopisu byl splněn: v dubnu 1972 vyšla *Moskevská
oblaka*, sbírka Šalamovových básní, jejíž příprava k tis-
ku byla kvůli událostem kolem nežádoucí publikace
v emigrantském *Posevu* pozastavena.

Dopisem uveřejněným v *Litěraturnoj gazete* se Ša-
lamov jako autor ocitá ve vlasti v tragicky paradoxní
situaci: po mnohaletém utrpení v kolymském pekle
bude až do perestrojky a vydání jeho spisovatelské-

ho odkazu obviňován, že lidsky selhal, „ztratil tvář“. V průběhu let bude tento dopis mnohokrát zmiňován a těmi, kteří v teple svých redakcí a spisovatelských pracoven propluli stalinistickým obdobím nedotčení, v nejrůznějších negativních kontextech připomínán. Samostatnou kategorií pak bude A. Solženicyn, jemuž rozdmýchávání kauzy kolem dopisu přinášelo posílení vlastní spisovatelské pozice v zahraničí. Emotivní bouři kolem Šalamovova dopisu uzavřeme tím, že klíč k pochopení kontroverzní proklamace je ukryt ve spisovatelových poznámkách „pro sebe“, jež se k dopisu vážou. „Proč jsem učinil toto prohlášení? Už mám dost toho, jak mne přiřazují k *lidstvu*, jak neustále hloubají nad tím, co jsem napsal: zastavují mě na ulici, tisknou ruce a tak dále. [...] Nikdy jsem neposílal své povídky do zahraničí z tisícových důvodů. Za prvé – jiná minulost. Za druhé – lhostejnost k budoucnosti. Za třetí – marnost jakéhokoli překladu, všechno je limitováno jazykem.“⁷³

Co se týče Šalamovova postoje vůči režimu, který lze z dopisu vyčíst a jenž je, uvažíme-li autorovu životní zkušenost, nepochopitelně loajální, vysvětlení se nabízí a je poměrně logické. Šalamov, člověk, jenž prošel tvrdou životní zkouškou, byl názorově i mravně konzistentní. Osud své země a možnosti případných společensko-politických změn vnímal prizmatem lágrové zkušenosti. Jak napsal v jedné z kolymských povídek: „I kdyby tady bylo sebevíc špatně – tam, za rohem, může být ještě hůř.“⁷⁴ Ostatně tomu, že každá změna je riskantní, jej nenaučil jen lágr. Říjnová revoluce, která měla přinést svobodu a místo ní přinesla tyrana, dávala dobrý důvod k tomu být k případným společensko-politickým změnám v Sovětském svazu skeptický.

Hořký konec

Závěr Šalamovova života je nevýslovně smutný. Spisovatel, kterého netisknou, píše do šuplíku krví a utrpením prosáklou prózu. Žít mu pomáhají dvě síly – verše (které přesto občas proniknou do tisku) a pomoc, podpora a pochopení nemnoha přátel. Při čtení jejich vzpomínek na spisovatele je velmi silným doprovodným pocitem lítost a bolest. „Vývolával hrůzu a touhu okamžitě odvrátit pohled,“⁷⁵ zachytila v *Tichém pokoji*,

biografické povídky věnované Varlamu Šalamovovi, poslední léta spisovatelova života Irina Poljanská. Vrávorál, jako by byl opilý, padal. Milice byla ve střehu, Šalamova zvedali a on, naprosto střízlivý, vytahoval potvrzení o své nemoci. Když začal ztrácet zrak a sluch, byl v roce 1979 dvaasedmdesátiletý Šalamov umístěn do domova pro invalidy a přestárlé v Tušinu, městské části na severozápadě Moskvy. Své rukopisy a autorská práva k textům světil Irině Sirotinské, pracovníci Centrálního literárního archívu, s nímž se přátelil od roku 1966.

I když bylo zařízení, v němž se Šalamov ocitl, spravováno Literárním fondem, označení „domov“ bylo značným eufemismem. Ve špíně a zápachu zde leželi lidé – mladí i staří, převážně nepohybliví, nezbytně potřebující k životu cizí pomoc a lékařskou péči. Jednoho ani druhého se jim však nedostávalo. Jejich těla pomalu tlela zažíva.⁷⁶ Šalamov v tomto prostředí, oblečen do erárního pyžama, až příliš připomínal trestance. Vzpomínky těch, kteří jej navštívili, dosvědčují, že se cítil znovu vězněm. Domov pro invalidy a přestárlé chápal jako trest. Jako násilnou izolaci.

Přestože s nikým nekomunikoval a svým podivínským chováním, v němž bylo mnoho vžitých vězeňských reflexů a stereotypů, nepřetržitě zavdával příčinu k pochybnostem o svém duševním zdraví, intelekt i paměť měl stále vynikající.

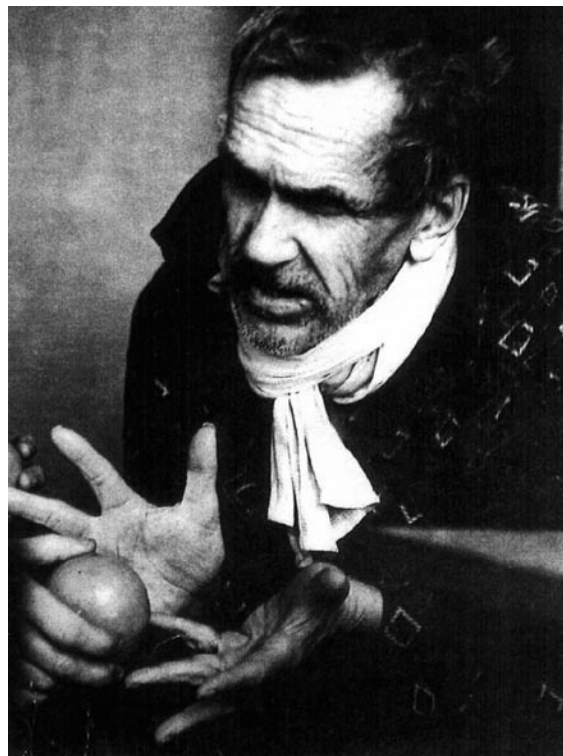

Literární historička
Irina Sirotinská
v roce 1965.

Tvořil básně, uchovával je v paměti a jeho přátelé – literární vědec A. Morozov a I. Sirotinská – pak při návštěvách jednotlivá slova doslova odezírali z jeho úst a verše zapisovali (s postupující Ménièreovou nemocí špatně artikuloval). Když bylo básní dostatečné množství, Šalamov poprosil Morozova, aby z nich vytvořil výběr s názvem *Neznámý vojín* (*Něizvestnyj soldat*) a nabídl ho časopisům. Morozov chodil, nabízel. Bezvýsledně. Nakonec byly verše opublikovány v Paříži ve věstníku *Věstník ruského christianského divění* s Morozovovou poznámkou o žalostné situaci, v níž se spisovatel nachází. Cíl byl jediný – vyburcovat veřejné mínění k pomoci, najít východisko ze zoufalé, lidsky nedůstojné situace.

Cíle bylo do jisté míry dosaženo, ale efekt byl opačný. Po otisknutí veršů začaly o Šalamovovi mluvit zahraniční rozhlasové stanice. Taková pozornost věnovaná autorovi *Kolymských povídek*, jejichž objemné ruské vydání vyšlo nedávno v Londýně (1978), začala moc zneklidňovat, o jeho návštěvy se začaly zajímat příslušné orgány. Během těchto událostí je Šalamov stížen mozkovou mrtvicí. Začátkem září 1981 se schází komise, aby rozhodla, zda spisovatel i nadále zůstane v domově pro přestárlé. Je rozhodnuto, že nikoli. Diagnóza stanovená komisí zněla: slabomyslnost. Verdikt, jehož se spisovatelovi přátelé obávali nejvíce. Jak známo, psychiatrické léčebny byly součástí sovětského represivního aparátu. Těžko říci, zda skutečnost, že Šalamov na otázky, které mu kladla komise, nereagoval, byla projevem jeho obvyklého vzdoru, či psychické nedostatečnosti.

14. ledna 1982, když Šalamova převáželi, bylo slyšet křik. Snažil se bránit. Polooblečeného, jen v pyžamu (kabát neměl, nesměl vycházet ven) jej i se židlí, které se nechtěl pustit, naložili do vymrzlého „černého havrana“ – stejného, jakým svázeli lidi do vězení. A stejně jako jej před mnoha lety vezli do butyrského vězení, vezli jej nocí zasněženou mrazivou Moskvou do stacionáře pro chronicky psychicky nemocné. Stres a podchlazení vykonaly své. A s tím ve svém vražedném plánu komise počítala. O tři dny později, 17. ledna 1982, zemřel pětasedmdesátiletý Šalamov na selhání srdce v důsledku těžkého zápalu plic. Ti, kteří se obávali nežádoucí publicity kolem bývalého vězně

V. Šalamov v domově pro invalidy a přestárlé v Tušinu.

gulagu, nyní slepého, bezbranného starce, si společně s Pilátem Pontským mohli „mýt ruce“. Tisk uveřejnil zprávu: „Zemřel sovětský básník Varlam Šalamov.“

Epilog

Kolymské povídky vyšly v Sovětském svazu poprvé až za perestrojky: v roce 1988 časopisecky, samostatně roku 1989, sedm let po autorově smrti. Díky Irině Sirotinské, která do konce života pracovala na rozluštění Šalamovových pozdních rukopisů, znají čtenáři ve spisovatelově vlasti jeho kompletní literární odkaz. A to je to, co si nejvíc přál. Doufejme, že *Kolymské povídky* i ty další z lágrového cyklu stejně jako díla Solženicynova či memoáry dalších vězňů gulagu nedovolí lidem zapomenout.

Šalamovovo svědectví o vyšinuté ideologii a jejím prosazování vyšinutými prostředky je extraktem čisté hrůzy. Z výšin své zkušenosti shlíží na lidi a jeho pronikavý pohled, téměř jako ze záhrobí, děsí. Je s podi-

vem, že i po letech strávených v nejsmrtonosnějších sovětských lágrech, kde kanibalismus byl běžnou součástí života, může člověk zůstat člověkem. Mnohem větší údiv však vzbuzuje, že s touto životní zkušeností lze zůstat věrný společenskému zřízení, které peklu podobný represivní systém vyprodukovalo. Kdo si přečte Šalamovovy povídky, je otřesen. Autorův životní příběh v sobě navíc nese kus tragické absurdity, či, chcete-li, hořké ironie osudu. Na počátku autorova hrůzostrašného putování sovětskými koncentračními tábory byl tisk *Leninovy závěti*. Těžko říci, zda tenkrát mladý opozičník Šalamov tušil (a zda to dnes tuší levicoví intelektuálové, z nichž mnozí se k Leninovu odkazu hlásí), že právě tento muž, mylně považovaný za dobrého, stál u zrodu systému gulagu, jehož tábory si v ničem nezádaly s Hitlerovými tábory smrti.

Poznámky:

¹ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*. Eksmo, Moskva 2009, s. 5. Poznamenáno v roce 1966.

² Když byl v roce 1906 zabit židovský poslanec Dumy Gercenshtein, sloužil za něj veřejnou panychidu.

³ Šalamov, V.: *Voskřešenie listvennicy*. YMCA-PRESS, Paris 1985, s. 98.

⁴ Je to tentýž chrám, který dnes nalezneme vyobrazený ve všech turistických příručkách.

⁵ Důvodem, proč Šalamov po celý život negoval Boha, nebyl vztah k Bohu, ale k otci, kterého celý život vnímal jako uzurpátora. Šalamov, V.: *Voskřešenie listvennicy*, c. d., s. 208.

⁶ Tamtéž, s. 212.

⁷ Solženicynem opovrhovaný.

⁸ Záznam je psán, když bylo Šalamovovi šedesát let. Ani později v Boha věřit nezačal. Šalamov, V.: *Voskřešenie listvennicy*, c. d., s. 215–216.

⁹ Text diktoval Lenin 25. prosince 1922 a 4. ledna 1923, neboť jeho zdravotní stav se prudce zhoršoval a mrtvice spolu s progresivní paralýzou mu znemožnily bojovat. Mimo jiné v něm stálo: „Soudruh Stalin jako generální tajemník soustředil ve svých rukou obrovskou moc a já si nejsem jist, že ji dokáže vždy obezřetně užívat... Je příliš hrubý. Tato vada... je nepříjemná ve funkci generálního tajemníka. Proto navrhuji soudruha Stalina z této funkce odvolat.“ Text byl určen delegátům XII. sjezdu strany, který se konal v dubnu 1923. Někdy se proto také uvádí jako *dopis XII. sjezdu*. Dostupné na [www: http://novysmer.cz/](http://novysmer.cz/)

¹⁰ Šalamov, V.: *Butyrskaja ťurma* (1929). Dostupné na [www: http://www.modernlib.ru/books/shalamov_varlam_tihonovich/vishera_perchatka_ili_kr2/read/](http://www.modernlib.ru/books/shalamov_varlam_tihonovich/vishera_perchatka_ili_kr2/read/).

¹¹ Tamtéž.

¹² Šalamov, V.: *Višera*. Dostupné na [www: http://shalamov.ru/gallery/](http://shalamov.ru/gallery/).

¹³ Višerské oddělení (nebo jednoduše Višerský lágr) je nazváno podle řeky Višery, která teče podhůřím Uralu a kde se nacházela zóna s lágry.

¹⁴ Šestnáctá konference VKS(b) se konala 23.–29. dubna 1929 v Moskvě. Mimo jiné na ní byla přijata rezoluce o provedení stranických čistek.

¹⁵ První sovětská pětiletka probíhala v letech 1928/29–1932/33). Jejím heslem bylo: „Těchnika rešajet vsjo!“

¹⁶ Sirotinskaja, I.: *Moj drug – Varlam Šalamov*, Moskva 2006, s. 37.

¹⁷ Šalamov, V.: *Moskva dvacátých a třicátých let*. Dostupné na WWW: <http://shalamov.ru/gallery/>

¹⁸ Úplně první povídku napsal a publikoval v roce 1932.

¹⁹ Viz Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 148. Dostupné na [www: http://shalamov.ru/library/](http://shalamov.ru/library/).

²⁰ Ačkoli vyšetřování Šalamovova případu probíhalo podle paragrafu 58 (antisovětská agitace a propaganda), byl odsouzen Zvláštní radou při NKVD SSSR podle sazby KRTD (kontrarevolucionnaja trockistskaja dejatel'nost'). Viz protokol z 2. června 1937. Dostupné na [www: http://shalamov.ru/library/](http://shalamov.ru/library/).

²¹ Nedaleko města Ufa, Magadanská oblast, Dálný východ.

²² Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 153.

²³ Čtvrtá kategorie – zdraví; třetí – ne zcela zdraví, ale schopni pracovat bez omezení; druhá – lehká fyzická práce (označovaná zkratkou LFT – ljogkij fizičeskij trud); první – invalidé.

²⁴ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 167.

²⁵ Tamtéž, s. 644.

²⁶ Tamtéž, s. 154.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, s. 175.

²⁹ Tamtéž, s. 166.

³⁰ Tamtéž, s. 167.

³¹ Šalamov, V.: *Voskřešenie listvennicy*, c. d., s. 15.

³² Tamtéž, s. 15.

³³ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 16.

³⁴ Tamtéž, s. 16.

³⁵ V povídce *Ekzamen (Zkouška)* tento důvod uvádí i sám autor. Šalamov, V.: *Voskřešenie listvennicy*, c. d., s. 302.

³⁶ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 16.

³⁷ Do zóny Ključ Almaznyj (Diamantový klíč).

³⁸ Do Malé zóny nedaleko města Susuman. Taktéž magadanská oblast. Podrobněji viz povídka *Susuman*. In: Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 228–231.

³⁹ O Šalamovově osudu však zdaleka ještě rozhodnuto nebylo, bylo třeba složit přijímací zkoušku z ruského jazyka, matematiky a chemie. Na gymnáziu se Šalamov chemii nikdy neučil. Učitel chemie byl během občanské války zastřelen. Člen zkušební komise, bývalý člen Ukrajinské akademie věd Bojčenko, s těžkým trestem pětadvacet let plus pět (25 let lágru a 5 let vyhnanství), považoval Šalamovovy elementární neznalosti (z matematiky i ruského jazyka měl znalosti na výbornou) kombinované s mlčením za formu protestu. Ohodnotil Šalamovovy znalosti, či spíše neznalosti

trojkou a Šalamov „přežil, vyšel z pekla“. [...] „Na kurzech mě Bojčenko nenáviděl a moje odpovědi u přijímací zkoušky považoval za osobní urážku vědeckého pracovníka,“ popsal později tragickou situaci v autobiografické povídce *Zkouška* Šalamov.

⁴⁰ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 230.

⁴¹ Šalamov, V.: *Několik mých životů*. Tuto báseň a některé další verše s lágrovou tematikou do češtiny přeložil Miloš Doležal. Publikováno z rukopisu se svolením překladatele.

⁴² Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 394.

⁴³ Tamtéž, s. 394.

⁴⁴ Tamtéž, s. 398.

⁴⁵ Tamtéž, s. 399.

⁴⁶ Text dopisu předtím, než jej odeslal, konzultoval s Galinou Gudzovou, Šalamovovou ženou.

⁴⁷ Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 400.

⁴⁸ Dopis V. Šalamova B. Pasternakovi z 20. prosince 1953. In: Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 416.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Po návratu z vyhnanství žila s dcerou nelegálně v Moskvě, vydělávajíc oběma na živobytí příležitostnými brigádami.

⁵¹ Dcera Lena se s otcem ani po rehabilitaci nestýkala. Na konci sedmdesátých let, když byla požádána Irinou Sirotinskou, autorkou knihy *Můj přítel – Varlam Šalamov*, o setkání, odpověděla: „Toho člověka neznám.“ (Viz Sirotinskaja, I.: *Moj drug...*, c. d., s. 40.)

⁵² *Znamja* 1957/5.

⁵³ Ménièrova choroba (někdy též Ménièrův syndrom) je onemocnění sluchové a/nebo vestibulární části vnitřního ucha.

⁵⁴ Sirotinskaja, I.: *Moj drug...*, c. d., s. 157. Dopis I. Sirotinské z počátku 70. let.

⁵⁵ Irina Sirotinská pracovala v letech 1964–2006 jako vědecká pracovnice (v posledních letech ředitelka) Centrálního státního literárního archivu. Spolupráce se spisovatelem přerostla v přátelství trvající do spisovatelovy smrti. Sirotinské věnoval Šalamov sbírku povídek *Rašení modřínu* a řadu bání.

⁵⁶ Sirotinskaja, I.: *Moj drug...*, c. d., s. 120.

⁵⁷ *Novyj mir*, 1962/11.

⁵⁸ Původní název novely byl „Šč – 854 (jeden den jednoho zeka)“.

⁵⁹ Dopis byl napsán v listopadu 1966. Celé znění viz Šalamov, V.: *Několko mojich žizněj*, c. d., s. 644–652.

⁶⁰ Jednalo se o období, kdy měl Tvardovskij Solženicyna – jím objeveného nového autora – obzvlášť v oblibě a je velmi nepravděpodobné, že by jeho prosbu ignoroval. (Fjodor Abramov se vyjádřil, že po opublikování *Ivana Děnisoviče* Tvardovskij před Solženicynem doslova „panáčkoval“.) Nelze pochopitelně předpokládat, že Tvardovskij by zvrátil osud *Kolymských povídek*, avšak osobní mínění Tvardovského mělo tenkrát velkou váhu. Mohlo pomoci Šalamovovi bez ohledu na opublikování či neopublikování jeho díla vstoupit do „velkého světa“ literatury, vytvořit mu patřičnou reputaci. Podrobněji viz Jesipov, V.: *Varlam Šalamov i jeho souvremenníky*. Knižnoje nasledije, Vologda 2008, s. 73–75.

⁶¹ Solženicyn demonstroval při různých příležitostech ještě několikrát, že o literárního konkurenta nestojí. Například, když

Nikita Chruščov vyhlásil program prevence proti zločinnosti, existovaly Šalamovovy *Črty zločineckého světa*, v nichž vyjádřil k zákonitostem kriminálního světa, který tak dobře znal z lágru, nesmiřitelný odpor. Solženicyn, jenž měl osud Šalamovových črt ve svých rukou, i tentokrát obrátne manévroval, aby k jejich publikaci nedošlo. Jedním z důsledků těchto manévřů a skrytých intrik bylo, že Šalamov ztratil důvěru v redakční politiku *Nového miru* i toho, kdo jej řídil – Alexandra Tvardovského.

⁶² Je třeba mít na zřeteli, že finální varianta se od původního textu značně lišila. Solženicyn přistoupil na požadavek, jímž byla publikace podmíněna, a svoji výpověď „změkčil“. Chruščov potom veřejně za přítomnosti samotného Solženicyna nazval novelu „hluboce stranickou“, jelikož její hlavní hrdina „i v lágru zůstává sovětským člověkem“.

⁶³ Recenze A. Dremova pro časopis *Okťabr* z listopadu roku 1963. Viz Jesipov, V.: *Varlam Šalamov...*, c. d., s. 70.

⁶⁴ Podrobněji viz tamtéž.

⁶⁵ Viz příhoda, kdy Solženicyn pozval Šalamova k sobě na návštěvu (v srpnu 1963) do Solotče u Rjazaně. Tato návštěva Šalamova zklamala hostitelovou podivnou „pohostinností“: ten se po krátkém rozhovoru odebral do své pracovny a celý den se neukázal. Šalamovovi, jenž měl za sebou dlouhou a vzhledem ke svému zdravotnímu stavu vyčerpávající cestu, nabídl ke čtení svoje staré básnické rukopisy.

⁶⁶ Šalamov, V.: *Novaja kniga: Vospominanija. Zapisnyje knižki. Perepiska*. Sledstvennyje dela. Moskva 2004, s. 373. Viz též Jesipov, V.: *Varlam Šalamov...*, c. d., s. 129.

⁶⁷ Dočteme se v Šalamovově deníku v poznámkách z roku 1966. Viz Šalamov, V.: *Novaja kniga*, c. d., s. 312. Viz též Jesipov, V.: *Varlam Šalamov...*, c. d., s. 127.

⁶⁸ Solženicyn zřejmě nepřemýšlel o tom, že pro jeho kolegu (Šalamova) jako velkého samostatného umělce byla sama o sobě ponižující role „pomocníka“ použitého k politickým cílům.

⁶⁹ Viz Šalamovovy deníky, záznam z února roku 1972: O pisme v literaturnuju gazetu. In: Jesipov, V.: *Varlam Šalamov...*, c. d., s. 163. Dotupné též na [www: http://shalamov.ru/library/24/73.html](http://shalamov.ru/library/24/73.html).

⁷⁰ Během let 1954–1973 napsal Šalamov více než sto třicet povídek, tvořících šest samostatných sborníků, provázaných vnitřní uměleckou logikou: *Kolymské povídky*, *Levý břeh*, *Umělec lopaty*, *Črty zločineckého světa*, *Vzkříšení modřínu*, *Rukavice neboli KR-2*. S nimi jsou propojeny prózy *Antimán* (o višerských lágrech) a *Vzpomínky* (o Kolymě).

⁷¹ *Kolymské povídky* vycházely na pokračování a zároveň z nich četli na Rádiu Svoboda. Situace působila dojmem, že Šalamov s oběma médii pravidelně spolupracuje.

⁷² *Pismo v Literaturnuju gazetu*. Moskva 15. února 1972. Plný text dopisu dostupný na [www: http://shalamov.ru/library/24/73.html](http://shalamov.ru/library/24/73.html).

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Jesipov, V.: *Varlam Šalamov...*, c. d., s. 165. Citát je z povídky *Cikuta* (1973)

⁷⁵ I. Poljanská: Tichý pokoj. Povídka inspirovaná životem V. Šalamova. In: *Antologie ruských povídek*. Větrné mlýny, Brno 2007, s. 281–294. Překlad I. R.

⁷⁶ Viz český překlad knihy Rubena Gonzalese Gallego *Bílé na černém* (Revolver Revue, Praha 2009, překlad Denisa Štátná), otřesné svědectví o poměrech v sovětských sirotčincích a domovech důchodců.

Použitá literatura:

- Hrala, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Karolinum, Praha 2007.
- Jesipov, V.: *Varlam Šalamov i jeho sovremenniki*. Knižnoje nasledije, Vologda 2008.
- Pospíšil, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Libri, Praha 2001.
- Poljanská, I.: Tichý pokoj. Povídka inspirovaná životem V. Šalamova. In: *Antologie ruských povídek*. Větrné mlýny, Brno 2007, s. 281–294.
- Sirotinskaja, I. a kol.: *K stoletiju so dňa rožděnija Varlama Šalamova*. Moskva 2007.
- Sirotinskaja, I.: *Moj drug – Varlam Šalamov*. Moskva 2006.

- Šalamov, V.: *Kolymské povídky*. G plus G, Praha 2011.
- Šalamov, V.: *Kolymské větrné mlýny*. Vjersty, Moskva 1994.
- Šalamov, V.: *Několko mojih žizněj*. Eksmo, Moskva 2009.
- Šalamov, V.: *Očerki prestupnogo mira*. Grifon, Vologda 2000.
- Šalamov, V.: *Stichotvorenija. Sovetskij pisatel'*, Moskva 1988.
- Šalamov, V.: *Voskrešenie listvennicy*. YMCA-PRESS, Paris 1985.
- Volkova, E. V.: *Tragičeskij paradoks Varlama Šalamova*. Izd. Respublika, Moskva 1998.

Internetové zdroje:

- <http://shalamov.ru/library/24/73.html>
<http://shalamov.ru/library/>
<http://novysmer.cz/>

Ivana Ryčlová, literární historička, překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému.

VĚNEC SONETŮ – Kremlička / HŘBITOVNÍ FOTOKVÍTÍ – Holá
Baugh – POVÍDKY / FOTOGRAFIE – Richterová / ŽÍRNÉ MERINO
BESLAN – Pazderka / Martínek / Mikos – MONGOLSKO
Pound – ABC EKONOMIE / Hlinovská – MODELOVÉ SITUACE
MINUTA SMÍCHU – kunstWerk / Gál / Babák – DEEP THROAT
Od Husáka k Havlovi – ZVĚTŠENINY – Karlík
ATELIÉRY – Nesázal / KRITICKÝ COULEUR
Šlajchrt – JEDNA VĚTA

zdarma kniha
JEDNA VĚTA.
Viktor Šlajchrt

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Německý kulturní bolševik č. 1

George Grosz – umění ve službách Kominterny

FRANTIŠEK MIKŠ

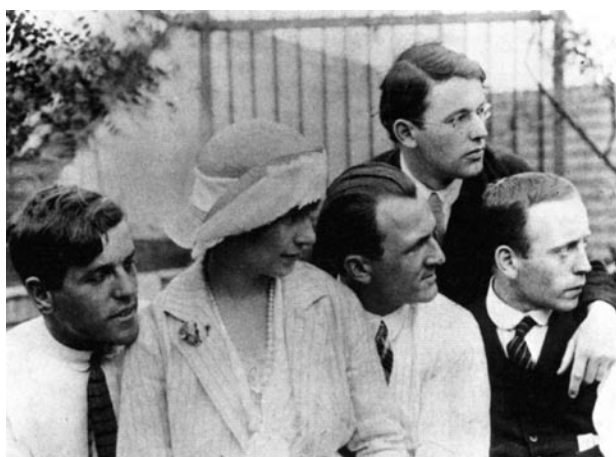
„Byla celá ta nechutná záplava obhroublých kreseb zbytečná, nebo byla výrazem doby, právě tak obhroublé a podivné?“

George Grosz¹

„Musíme zorganizovat intelektuály a s jejich pomocí zhnusit západní civilizaci. Jedině tehdy, až zničí všechny její hodnoty a učiní život nesnesitelným, můžeme zavést diktaturu proletariátu.“

Willi Münzenberg,
hlavní propagandista Kominterny na Západě²

Berlín dvacátých let nebyl pouze dynamickým modernistickým centrem, kde se utvářel duch dvacátého století, ale také místem, kde se chystal jeho pád. Jak vzpomínal básník a kritik Hans Sahl, účastník tehdejšího kulturního dění a později významný antifašista, byla to dynamická a podivná doba, jež všechny zasko-

Obr. 1: George Grosz se svojí ženou Evou, vlevo Wieland Herzfelde, vpravo John Heartfield, za nimi Rudolf Schlichter, 1921. Repro: *George Grosz: Berlin – New York*, s. 40.

Obr. 2: George Grosz: Serenáda, 1922, z alba *Ecce homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

čila svou iracionalitou a krutostí: „Já sám jsem ten čas tehdy vnímal jako něco přechodného a neskutečného. Německo prohrálo ve válce a jako náměsíčník, který si neuvědomuje, kam kráčí, se najednou ocitlo v republice, na niž nebylo připraveno... Byl to čas nesmírného utrpení, kdy jste mohli vidět beznohé válečné invalidy pohybující se po chodnících na prknech s kolečky a kdy vám připadalo, že celý národ se skládá jen ze žebráků, prostitutek, invalidů a vypasených spekulantů.“³

George Grosz byl nemilosrdným mistrem v zobrazování tohoto krutého světa, z něhož se vytratily veškeré morální zábrany a lidská solidarita. Na jeho kresbách vidíme právě takové invalidy na improvizovaných vozících, nestoudné prostitutky s obnaženým ohanbím a jejich chlípné zákazníky (obr. 2). Obloust-

Obr. 3: George Grosz: V pět hodin ráno, 1920/21, list č. 7 z alba *Im Schatten*, Der Malik-Verlag, Berlín 1921.

lí buržousti s tučnými doutníky se lačně vrhají na nahé povolné ženy, bohaté hodují, popíjejí a někdy i zvracejí až do ranních hodin, zatímco venku se dělníci vlečou za rozbřesku šedivým městem do práce (obr. 3). Oblíbeným terčem jeho prací jsou přihlouplí němečtí vojenští oficiři, vykutálení měšťáci či zdegenerova-

ní aristokrati (obr. 4–6), žebráci, prostitutky a jejich bezohlední pasáci. Mnohé z jeho postav mají zvířecí fyziognoimii, tváře buržoazních chlípníků často připomínají vepře, někteří hlavy skutečných vepřů dokonce mají (bar. X).

Přestože byl Grosz ve dvacátých letech skalním komunistou, jenž se svými nejbližšími přáteli (obr. 1) útočil na představitele nové republiky, jeho pozice byla zvláštní. Na rozdíl od jiných stranických umělců nikdy neusiloval o pozitivní vyjádření komunistického dogmatu, jeho kresby byly pouhými negativními a kritickými výpověďmi o tom, co kolem sebe viděl a co pokládal za špatné. Nebyl běžným časopiseckým či novinovým karikaturistou, ale spíše ceněným společenským a politickým satirikem, jenž karikaturu využíval k útoku na instituce, postoje a především na nejrozumnější lidské typy, které se mu ošklivily. Jeho kresby také většinou nebyly vnímány jako pouhé karikatury, ale jako věrná svědectví či portréty doby. „Němcko oněch let našlo svého portrétistu: George Grosze,“ napíše pozdější sovětský propagandista Ilja Erenburg, který na počátku dvacátých let v Berlíně pobýval.⁴ Ale i mnohem důvěryhodnější Groszovi současníci, jako byli například filozofka Hannah Arendtová či básník Max Herrman-Neisse, v jeho kresbách neviděli satiru, ale realistický záznam: „Dobře jsme tyto typy znali, byly všude kolem nás.“⁵ Podle nich Grosz vyjádřil „podstatu typu dnešního průměrného Němce, inkarnaci německého národního charakteru, obyčejného člověka německé buržoazní společnosti“.⁶ To byl také

Obr. 4: George Grosz: kresba z obálky alba *Das Gesicht der herrschenden Klasse*, Der Malik-Verlag, Berlín 1921.

Obr. 5: George Grosz: „Made in Germany“, 9. list alba *Gott mit uns*, Der Malik-Verlag, Berlín 1920.

Obr. 6: George Grosz: Německý mor, kresba z *Die Pleite*, 5/1919.

jeden z důvodů, proč později nacisté Groszovy kresby tolik nenáviděli. Nemilosrdně totiž ukazovaly, jací Němci ve skutečnosti jsou a jak opravdu vypadají, nikoli jak by podle rasových puritánských představ vypadat měli – jako urostlí a ušlechtilí plavovlasí a modroocí hrdinové.

Umělci ve službách Kominterny

Počínaje rokem 1921 začínají němečtí komunisté stále více oceňovat a využívat propagandistickou a agitační sílu Groszových prací. Strana hodnotí pozitivně jeho opuštění dadaistických pozic, je dokonce dáván za příklad uvědomělého a solidárního umělce. Svůj negativní postoj k jeho tvorbě přehodnotí i hlavní umělecká kritička listu *Die Rote Fahne* Gertrud Alexanderová, jež o Groszovi píše jako o jediném „buržoazně-expressionistickém“ umělci, který své dílo zasvětil zápasu za zájmy proletariátu: „Bylo to uvědomělé zapojení se do třídního boje, co zachránilo George Grosze před chaosem expresionismu a dadaismu.“ Vysoce hodnotí

Obr. 7: Platz! dem Arbeiter, Groszova kresba na transparentu při berlínské demonstraci, 1922. Repro: George Grosz and the Communist Party, s. 96.

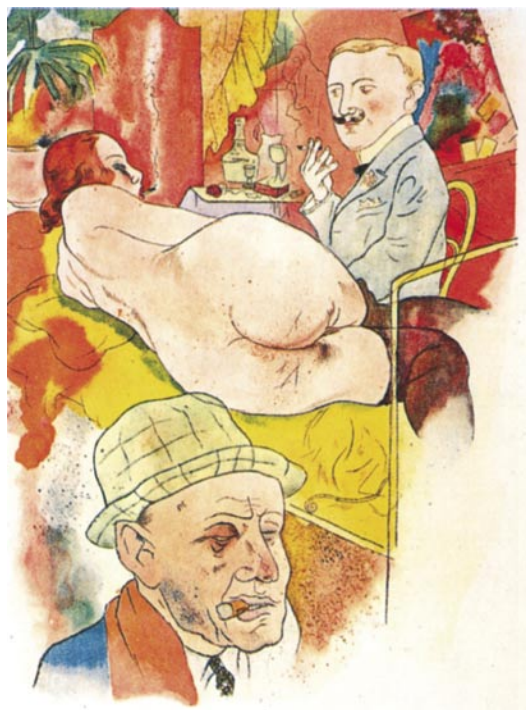
jeho nové grafické album *Tvář vládnoucí třídy* (obr. 4), jehož kresby také ona nevnímá jako pouhé karikatury, ale spíše jako věrný záznam skutečnosti. Grosz podle ní „nepřestává křičet do tváře této společnosti a nastavovat jí obraz v zrcadle – nikoli karikaturu, neboť k té patří humor; nikoli zdeformovaný obraz dovedený do komična, ale koncentrovanou nápodobu“. ⁷ Strana začíná využívat Groszova talentu rovněž při jiných příležitostech, například jeho kresba *Platz! dem Arbeiter* se v červnu 1922 objevuje na velkém transparentu na demonstraci v Berlíně, jež byla svolána na protest proti zavraždění ministra zahraničí Walthera Rathenaua. ⁸ Grosz zde zobrazuje dělníka ozbrojeného puškou, jak stojí vítězně nad kapitalistou, jenž leží poražen na zemi a v ruce křečovitě svírá váček s penězi (obr. 7).

V té době se o Groszovu práci začíná zajímat také Willi Münzenberg, jeden ze zakladatelů Komunistické strany Německa a hlavní propagandista Kominterny na Západě, jenž v Německu ve dvacátých letech aktivně vytvářel jednotnou frontu umělců a intelektuálů podporujících komunistickou věc. ⁹ Již v roce 1921 začal úzce spolupracovat s bratry Herzfeldovými a nakladatelstvím Malik, které využil jako odrazový můstek k úspěšnému vybudování vlastního propagandistického impéria, jež zahrnovalo menší divadla, filmové společnosti, nakladatelské domy, zpravodajské agentury, časopisy a noviny. Patřily sem například nakladatelství Verlag der Internationalen Arbeiterhilfe a pozdější Verlag Neues Leben, bulvární berlínský deník *Welt am Abend* (*Svět v noci*) či vlivné *Arbeiter Illustrierte-Zeitung* (*Ilustrované noviny pracujících*). ¹⁰ Mnozí levicoví intelektuálové, již byli do čtených Münzenbergových aktivit zapojeni, přitom většinou netušili, jaké mají pozadí a kým jsou placené, a stali se tak prvními „užitečnými idioty“ ve službách mezinárodního komunismu. Naopak Wieland Herzfelde a John Heartfield, kteří jako členové německé komunistické strany s Münzenbergem od počátku spolupracovali a znali se s ním osobně, museli o jeho úzkých vazbách na Kominternu dobře vědět. Informován byl v tomto směru nepochybně i sám Grosz. ¹¹

V létě roku 1922 je Grosz stranou vyslán na půlroční pracovní cestu do Ruska, kam odcestuje spolu s dánským komunistickým básníkem a romanopis-

I. Kráso, tebe chci chválit, 1919, barevný list č. III alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

II. Ecce homo, 1921, barevný list č. IV alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

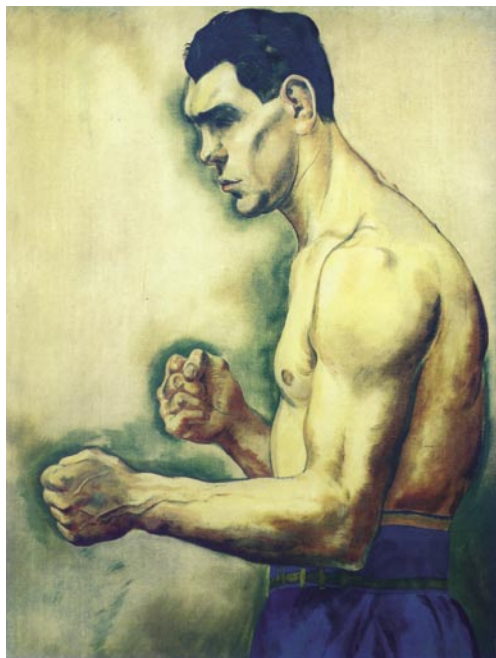

III. Před rozbřeskem, 1922, barevný list č. XV alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

IV. Soirée, 1922, barevný list č. IX alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

V. Portrét spisovatele Maxe
Hermann-Neisseho, 1925, olej
na plátně, 100x101 cm, Städtische
Kunsthalle, Mannheim, Repro:
Ivo Kranzfelder: *Grosz*, s. 69.

VI. Boxer Max Schmelling, 1926, olej na plátně,
109x79 cm, Axel Springer Verlag AG. Repro:
Ivo Kranzfelder: *Grosz*, s. 67.

VII. Opory společnosti, 1926, olej na plátně, 200x108 cm,
Staatliche Museum, Berlín. Repro: Ivo Kranzfelder: Grosz, s. 73.

VIII. Zatmění slunce, 1926, olej na plátně, 210x184 cm, The Heckscher Museum of Art, Huntington, New York. Repro: Ivo Kranzfelder: *Grosz*, s. 40.

IX. Agitátor, 1928, olej na plátně, 108x81 cm, Stedelijk Museum, Amsterdam. Repro: George Grosz: *Berlin – New York*, s. 359.

X. Kirké, 1927, akvarel, 66x48,5 cm, The Museum of Modern Art, New York. Repro: George Grosz: *Berlin – New York*, s. 432.

cem Martinem Andersenem-Nexö. Spisovatel je pověřen sepsáním oslavného cestopisu po nové sovětské republice, který má Grosz doprovodit ilustracemi. Je velmi pravděpodobné, že cestu naplánoval a z peněz Kominterny financoval sám Münzenberg jako součást svých propagandistických aktivit. Oba umělci však nevyrazí do Ruska běžným způsobem, ale na spisovatelovo přání („aby udělali knihu originálnější“) dobrodružnou severní cestou, kterou dříve volili lidé z ilegality a uprchlíci – rybářskou lodí z norského přístavu Vardø přes Kolský záliv do Murmanska a dále pak vlakem přes Karélii do Petrohradu a Moskvy.¹² To se jim však stane téměř osudným, neboť do Murmanska doplují v noci, bez ohlášení a povolení místní vojenské a dělnické rady, a tak jsou jako domnělí západní špióni okamžitě zatčeni a vyslýcháni.

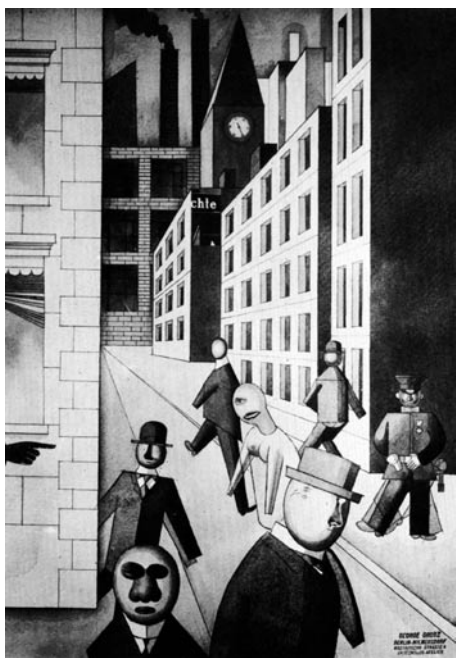
Přestože se celá záležitost po dlouhých průtazích nakonec vysvětlí, jsou Groszovy první dojmy z Ruska velmi negativní a cesta bývá pokládána za počátek jeho pochyb o komunismu. Země se nachází v ekonomickém a sociálním chaosu, očividně zcela neschopná se vzpamatovat z následků světové a občanské války. Všude je cítit atmosféra podezírání a strachu, bují tu všeprostopupující byrokracie a zvěle. Malíř je překvapen zmatkem, pasivitou a nepořádkem, pronikavým zápachem a především všudypřítomným hladem, který zde panuje: „Tehdy jsem poprvé viděl hlad, bezprostřední fyzický hlad.“ Místní obyvatele popisuje jako „hladové kobylky“ („možná že jsme tu v zemi kobylek“), jako „hlínově žlutý hmyz“ tísnící se kolem čokolády, kterou mu právě předhodil.¹³ Jako kritický a všímavý umělec, zvyklý pečlivě pozorovat vše kolem sebe, líčí své první dojmy z Murmanska, jež se mu po rozeznění nesmazatelně vryly do paměti:

„Zdalo se nám, jako bychom se dostali někam, kde se vůbec neuklízí. Všude byly vidět stopy započatého, ale nedokončeného díla. Vypadalo to, jako by se tu plánoval nový, velký přístav, pak jako by se však uprostřed práce přestalo a všechno se jednoduše nechalo stát a ležet. Čluny byly napůl ponořené nebo ležely překoceané ve vodě, dalo se rozeznat nedodělané molo a všude trčely pytle s cementem, ztvrdlý na kámen, a ohnuté zrezivělé kusy železa... Napůl ponořené dřevěné lodě

zarovnané kameny a uvázné v páchnoucí vodě; navršené prázdné sudy od petroleje; celé řady železničních vagonů, většinou bez kol, ale zato obydlené. Bylo to jako velké smetiště. Vzadu trochu vystupovaly chalupy a dřevěné stavby, mezi nimi byli lidé v košilovitých oděvech barvy hlíny, mnozí bosí, na některých bylo podle obnošených uniforem znát, že jsou bývalí vojáci. Všechno bylo šedivé, hnědavě černé. Tu a tam mezi tím vším malé, zakrslé břízy.“¹⁴

Teprve po zdlouhavém ověřování dokladů a vyjasnění totožnosti a účelu cesty se oběma umělcům dostane vlídnějšího přijetí, je jim přidělen průvodce a překladatel v jedné osobě, jenž je ovšem nejspíše nasazeným provokatérem tajné policie. Od úřadů obdrží jízdenky a nezbytná povolení k pokračování v cestě do Petrohradu a Moskvy, v jejímž průběhu se setkávají s řadou vysoce postavených stranických funkcionářů, s nimiž debatují o nejrůznějších tématech. Grosz několikrát rozmlouvá s předsedou Kominterny Zinovievem, který umí dobře německy a vezme ho autem na projížďku po Leningradu, během cesty vládním vlakem mluví o kultuře s lidovým komisařem pro vzdělávání Anatolijem Lunačarským, v Moskvě ho ve své kremelské pracovně přátelsky přijme propagandista a specialista Kominterny na německou politiku Karl Radek, jenž má na stole vystaveno několik jeho prací. Všichni tito vysocí straničtí funkcionáři a „zmocněnci lidu“ však malíři připadají nevýrazní, jako by ani neměli vlastní tvář a soukromý život: „Měla to být doba mas, a proto samozřejmě zkoušeli úplně potlačit i tu trošku individuality, co měli, a nejraději by místo obličejů měli šedé lepenkové desky a na nich místo jmen rudá čísla.“¹⁵ Tito lidé se paradoxně mnohem více podobali mechanickým postavám z nedávných Groszových konstruktivistických obrazů, pohybuje se bez tváří v ulicích pustých měst, než jeho berlínští spoluobčané, které měly původně zobrazovat (obr. 8).¹⁶

Při jedné oficiální příležitosti v Kremlu se Grosz setká dokonce s Leninem, jehož obličej na něj působí „trochu tatarský“, a vyslechně jeho téměř hodinovou řeč poznamenanou pokročilou nemocí.¹⁷ Spolu s Andersenem-Nexö se připojí ke skupině levicových intelektuálů ze Západu, kteří se sovětskými zástupci

Obr. 8: George Grosz: Berlín, 1920, akvarel. Repro: Hess, Hans: George Grosz, s. 105.

plánují ambiciózní projekt na vydávání exkluzivního mezinárodního komunistického časopisu se sídlem v Berlíně a Paříži, jenž by západním lidem zprostředkoval informace o sovětské kultuře. Celá věc se však brzy ukáže být pouhou „Potěmkinovou vesnicí“ k zabavení západních hostů. Grosz rovněž navštíví konstruktivistu Vladimira Tatlína, „velekněze“ ruského modernismu a autora návrhu *Věže Třetí internacionály*, jenž žije ve starém zanedbaném bytě spolu se slepici a hraje smutné písně na vlastnoručně vyrobenou balalajku. Spíše než jako jeden z předních ultramoderních konstruktivistů mu připadá jako postava pravého starého Ruska vystřiženého z Gogolových románů.¹⁸

Jak píše Grosz v závěru svých vzpomínek z ruské cesty: „Nebyla to země pro mě, to jsem cítil jasně.“ Celkově vzato skončila návštěva neúspěchem, neboť projekt vydání společného cestopisu ztroskotал, nejspíše v důsledku narůstajících antipatií mezi oběma umělci. Grosz jako kritický pozorovatel, misantrop a cynik jen obtížně snášel idealismus a naivitu dánského spisovatele, což nepochybně platilo i naopak. Jak později tvrdil, během cesty neudělal žádné kresby. Málo se však ví, že Andersen-Nexö požadovanou knihu nakonec sepsal, ačkoli se jí později nechtěl.

Vyšla až v roce 1926 pod názvem *Vstříc novým zítřkům: poznámky z ruské cesty* a obsahuje extatickou vizi nového státu, kde vše dokonale funguje, kde jsou děti šťastnější než jinde ve světě a kde veškeré vykořisťování díky revoluci skončilo.¹⁹ Vzhledem k tomu, že toto propagandistické „dítko“ neobsahuje ani jednu zmínku o Groszovi, musely být vzájemné antipatie obou umělců skutečně silné.²⁰

Navzdory pozdějšímu kritickému vyličení zkušeností z Ruska zůstává Grosz po návratu do Berlína ke straně loajální. Přestože občas v soukromí pronáší jedovaté poznámky, nic ze svých zážitků a pochybností nezveřejňuje.²¹ Jeho život probíhá v zajetých kolejích, dál pokračuje v ideologické práci pro stranu a zejména pro nakladatelství Malik. V prosinci 1922 zde například vychází jeho politicky angažované portfolio *Die Räuber (Loupežníci)*, sestávající z devíti velkých litografií doprovázených citacemi ze stejnojmenné Schillerovy divadelní hry. Kresby zahrnuté v albu jsou velmi agresivní a berou si na mušku především bohaté průmyslníky a kapitalisty, které zobrazují jako nena-

Obr. 9: George Grosz: První list alba *Die Räuber*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922.

Obr. 10: George Grosz: Titulní strana alba *Abrechnung Folgt!*, Der Malik-Verlag, Berlín 1923.

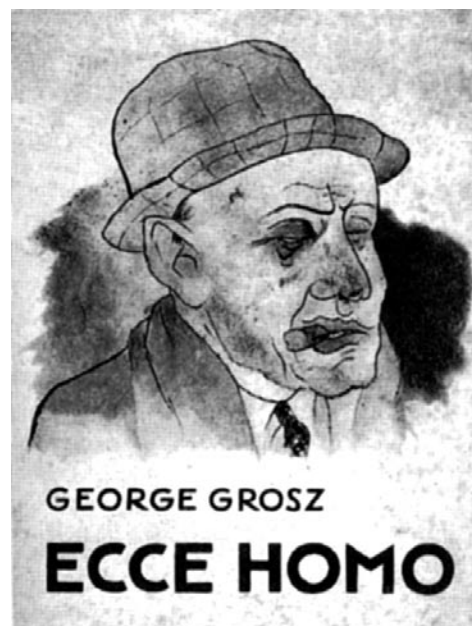
sytné společenské predátory dávící bezbranný proletariát. Již na vstupním listu alba stojí před svými doly kapitalistický vykořisťovatel se zvířecím pohledem, širokým krkem a vyboulenými genitáliemi v kalhotách, u nichž si přidržuje tlustý doutník (obr. 9). Citát pod obrázkem převzatý z prvního dějství Schillerovy hry hlásal: „Zničím všechno, co mi stojí v cestě, všechno, co mi brání stát se pánem.“

V následujícím roce, v průběhu francouzského obsazení Porúří, vyhlášení pasivního odporu německou vládou a následného růstu hyperinlace, vydává Grosz v nakladatelství Malik další silně politicky angažované portfolio s výmluvným názvem *Abrechnung folgt!* (*Zúčtování přijde!*, obr. 10). Zahrnuje 57 kreseb zaměřených převážně proti vládě sociálních demokratů, jež vznikaly v průběhu minulých dvou let a většinou byly publikovány v různých časopisech či novinách. K jeho názvu a k provokativní kresbě na obálce, zobrazující socialistu úlisně olizujícího naleštěnou vojenskou holínku, Grosze inspiruje jeden starší text Rosy Luxemburgové, napsaný v roce 1916 pro ilegální tiskovinu Spartakovců a nesoucí název „Politika pro psy“. Socialisté lížou úslužně holínku pravicových militaristů, od nichž se jim však nedostane ničeho jiného než kopanců, podobně jako podlézavému psovi od jeho krutého pána. A za tuto svoji „psí“ politiku se brzy dočkají od pracujícího lidu spravedlivého zúčtování.²²

Ecce homo. Erotismus jako komunistická propaganda?

Na přelomu let 1922/23 vydává Grosz jedno ze svých nejznámějších a dle kritiků i nejzdařilejších portfolioí *Ecce homo* (obr. 11), soubor 84 černobílých kreseb a 16 akvarelů vytvořených v letech 1915 až 1922. Jde o první album jeho prací vydaných v nakladatelství Malik, které nemá jednoznačně politické zaměření a nezabývá se zradou vlády na dělnické třídě. Nicméně je radikální a revoluční v jiném smyslu – v tom, jak otevřeně a s jakou ošklivostí zobrazuje erotické záliby Němců, převážně příslušníků střední třídy a buržoazie, všudypřítomnou bující prostituci a proslavený berlínský noční život (obr. 12).

Prostituce a noční život – podobně jako váleční invalidé v ulicích – byly neodmyslitelnou součástí výmarského období, snad nejviditelnějším symbolem zkaženosti světa, který modernističtí umělci ve svých dílech zobrazovali. Toto umělecké ztvárňování erotiky a všeho, co s ní souvisí, však mělo svá zvláštní specifika. Jak píše například Ian Buruma ve studii „Tváře výmarské republiky“, v dílech Georga Grosze,

Obr. 11: Titulní strana alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

Obr. 12: George Grosz: V noci, 1919, list č. 34 alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

Maxe Beckmanna, Otto Dixe a dalších „jsou prostituce a erotika zdrojem jak erotické fascinace, tak i znechucení. Je to jeden z charakteristických rysů, jímž se umění výmarského období odlišuje od způsobu, jakým je sex zobrazován například v umění pařížském: v jeho pozadí zaznívají tóny opovržení.“²³

Pokud by se dal určit nějaký soubor děl, který nejvíce odpovídá této Burumově charakteristice, pak je to nepochybně Groszovo album *Ecce homo*. Umělec zde nemilosrdně zachycuje nejrůznější druhy sexuálního vyžití svých berlínských spoluobčanů, počínaje vyčpělými manželskými vztahy (*Stříbrná svatba*, obr. 13) přes prostitutky nabízející se v ulicích a nočních barech (*V noci*, obr. 12, *Před rozbřeskem*, bar. III) až po různé úchylinky, jako je například pedofilie na listu s chlípým strýčkem kontrolujícím deníček své

mladičké neteri (*Jarní probuzení*, obr. 14). Ještě více je malířova fascinace i zhnusení berlínským nočním erotickým provozem cítit z jeho barevných akvarelů – noční kavárna s nabízejícími se ženami a podivnými žádostivými týpkami sedícími osamoceně u malých stolků (*Krásno, tebe chci chválit*, bar. I), prostitutka s vysazenou zadnicí na pokoji s uhlazeným klientem v obleku a ošklivým a krutým pasákem v popředí (*Ecce homo*, bar. II), buržoa v klobouku a dlouhém kabátě na noční ulici pod lampou v hloučku prostitutek, jejichž plná stehna a masité hýždě vidíme pod průsvitnými šaty jako pod rentgenem (*Před rozbřeskem*, bar. III). Na těchto kresbách můžeme vidět zajímavé stereotypy, které se vyskytují v drtivé většině Groszových děl s erotickou tematikou. Muži jsou vždy oblečení, většinou v drahých oblecích, rty mají většinou sešpulené kolem doutníků či cigaret a v tvářích se jim zračí pohlavní chtíč. Ženy jsou naopak nahé či polonahé, na mnoha kresbách mají zvláště průsvitné šaty obnažující jejich kyprá těla a bujné zadnice, což je zřejmě nejcharakterističtější rys Groszových prací z alba *Ecce homo* (obr. 12, bar. I, III a IV).

Obr. 13: George Grosz: Stříbrná svatba, 1922, list č. 75 alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

Na listě nazvaném *Soirée* (bar. IV) vidíme gestikulující a společensky vyhlížející dámu z lepší společnosti, které však z průsvitných šatů vylézají holé pozadí, nepochybně znak sexuální vyzývavosti. Žena sedí u stolu s podivným odulým buržoustem, jenž má tučný zátylek a hlavu spařenou jako vepř, vzadu u stolu hodují a popíjejí oficiři a číšník uctivě sundává kožich z ramenou jakéhosi rusky vyhlížejícího diplomata. Akvarel pravděpodobně zachycuje Groszovy dojmy z recepce na ruském velvyslanectví v Berlíně, jíž se zúčastnil v roce 1922 a podrobně ji popisuje ve své autobiografii. Jeho pocity z podobných společenských událostí – jak se na správného misantropa sluší – jsou velmi negativní a barvitě, ale do jisté míry odrážejí cosi z atmosféry podobných akcí:

„Vždycky, když se někde shromáždí více lidí, musím myslet na hmyz. Nejsem první, kdo na tuto podobnost přišel, ale člověk se pokaždé trochu poleká, když si jí znovu všimne. Například při jedné oficiální recepci: nádherný obraz zmateně se hemžícího světa hmyzu! Šaty žen jsou jako krovky brouků, třpytící se mnoha barvami, a mezi nimi, jako hovniválové, fraky mužů. A jakou hmyzí žravost předvádějí všichni u bohatě prostřeného bufetu! Je strašné, že se člověk od nich nemůže oddělit. Přitahují vás a vtahují dovnitř a najednou se sami proměníte v nenasytného brouka, jako všichni...“²⁴

Album *Ecce homo* bývá interpretováno různými způsoby, například jako doklad umělcova silně misantropického vidění světa, jako brilantní a věrný dokument o berlínském společenském a nočním životě v období hyperinflation, ale také jako počátek jeho odklonu od výrazně politických kreseb a příklonu k méně ideologickým tématům nové věčnosti. Podle některých interpretů je však můžeme nahlížet také opačně, jako vyšší stupeň umělcovy ideologické angažovanosti, v níž umně zapojil sex a prostituci do služeb komunistické propagandy a třídního boje. Zobrazováním buržoazie jako zdegenerované třídy, libující si v požitcích a erotice, Grosz poukazuje na její morální krizi, na dehumanizaci člověka v kapitalistické společnosti, v níž je redukován na předmět a je s ním jako s předmětem nakládáno. Je to nejzazší zbraň politické karikatury,

Obr. 14: George Grosz: Jarní probuzení, 1922, list č. 26 alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

kteřá útočí na nepřátele nikoli pro jejich politické činy, ale pro jejich morální zkaženost, umělecké ztělesnění marxistické teorie o dekadenci a odcizení člověka v kapitalistické společnosti, ostrá sociální kritika a morální obžaloba využitá pro politické účely.²⁵

Při pozorném prohlížení kreseb alba je obtížné říci, která z výše uvedených interpretací je správná, nejspíše to bude směs všech výše uvedených tendencí.²⁶ Většina kreseb je nesporně zaměřena proti požívačnosti a erotickým neřestem buržoazie, kterou se snaží zdiskreditovat jako odcizenou a zdegenerovanou. Najdeme zde však také běžné pouliční výjevy, scény z obyčejných hospod, násilí či dokonce vraždy v chudých rodinách, postavu zvracejícího proletáře a dokonce i karikatury Groszových přátel a uměleckých kolegů Otto Schmalhausena a Rudolfa Schlichtera. Za pozornost stojí rovněž kresby zesměšňující nacionalistické Němce, kteří se vyžívají v minulosti a romanticky touží po obnově své teutonské tradice, například *Teutonský den* (obr. 15) či *Památce Richarda Wagnera* (obr. 16). Grosz jako pronikavý kritik soudí všechno a všechny, i když samozřejmě nikoli stejným dílem, neboť v té době je stále jeho úhlavním nepřítelem buržoazie, jež

Obr. 15: George Grosz: Teutonský den, 1921, list č. 43 alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

Obr. 16: George Grosz: Památce Richarda Wagnera, 1921, list č. 60 alba *Ecce Homo*, Der Malik-Verlag, Berlín 1922/23.

vykořisťuje proletariát, brání společenským změnám, a tím udržuje celý tento dekadentní svět při životě.

Albu *Ecce homo* se dostalo velké chvály a podpory od levice a jí nakloněných intelektuálů, ale velmi pobouřilo státní moc, která zareagovala tvrdě a rychle. Již v průběhu roku 1923 jsou neprodané výtisky portfolio úřady konfiskovány jako pornografické a v procesu, který se koná v únoru následujícího roku, je Grosz souzen podle paragrafu 184 za útok na veřejnou morálku. Proces přiláká velkou pozornost, neboť je levicí interpretován – jak pobouřeně napíše básník Max Herrmann-Neisse – jako snaha buržoazie kontrolovat proletariát skrze fiktivní morální standardy: „Buržoazie si běžně libuje ve všech druzích erotického, sentimentálního a kýčovitého umění, ale nehodlá tolerovat vysoce morální umění, jež odhaluje její vlastní chování.“²⁷ Rovněž u soudu, kde je probírán jeden list portfolio po druhém, aby byla prokázána jeho obscénnost, je hlavní spor veden o to, do jaké míry může umělec překračovat morální normy společnosti, pokud se snaží zobrazit její nectnost a neřesti. Předsedající soudce trval na zásadě, že morální hranice daného společen-

ství nesmějí být překračovány a nabourávány, a to ani ze strany umělců. Grosz naopak tvrdil, že kresby alba jsou věrným odrazem jeho názoru na to, jací lidé ve skutečnosti jsou, což naznačoval již sám název *Ecce Homo*. Striktně odmítl představu, že umělec musí respektovat stanovené morální hranice, neboť může pracovat ve jménu vyšší morálky. Zobrazováním zdegenerované a zkažené podstaty dané společnosti v dílech, jež překračují morální normy zobrazovacích konvencí, chce šokovat publikum a donutit ho, aby si uvědomilo nutnost změny.

Navzdory chytře vedené obhajobě a veřejné podpoře ze strany mnoha známých osobností (například významného impresionisty a prezidenta Berlínské akademie umění Maxe Liebermanna) Grosz proces nakonec prohrál a byl odsouzen k pokutě 500 marek za pohoršování veřejné morálky.²⁸ Ze zbývajících výtisků alba muselo být odstraněno 24 grafických listů, jež byly shledány závadnými, a po celou dobu existence výmarské republiky zůstalo na seznamu zakázaných obscénních knih, všeobecně známém jako „Polunbi-Katalog“.²⁹

Der Knüppel, Rote Gruppe a sílící bolševizace

V létě roku 1923 začíná Komunistická strana Německa vydávat svůj vlastní satirický časopis *Der Knüppel* (*Obušek*), jenž je určen především pracující třídě, a tudíž i didaktičtější a těžkopádnější než *Die Pleite*. Uveřejněné karikatury jsou obvykle doplněny vysvětlujícím titulkem, aby každý dělník přesně pochopil jejich smysl. Redakce neuvádí jména editorů, přispěvatelů a kreslířů, aby byli chráněni před případným zatčením. V té době již strana uznává Grosze jako svého předního umělce, jehož zápal a kritické umění jsou nedocenitelnou zbraní v ideologickém boji proti nové republice, a tak je spolu s Heartfieldem pověřen zajišťováním chodu redakce časopisu a sháněním příspěvků od dalších umělců.³⁰ Publikuje zde rovněž mnoho svých vlastních kreseb, jež obvykle podepisuje jako Böff, Ehrenfried nebo Baldur. Své práce však souběžně otiskuje i v jiných radikálních tiskovinách, napří-

Obr. 18: P. Gast se vznášá nad stranami – a opěvuje a velebí mír ve svém nitru, *Die Rosarote Brille*, podzim 1924.

Obr. 17: Titulní strana *Die Rote Fahne* s Groszovou revoluční kresbou Náš svět navzdory všem!, 18. 3. 1923. Kresba byla uveřejněna i jako poslední list (č. 9) alba *Die Räuber*.

klad v hlavním komunistickém deníku *Die Rote Fahne* (obr. 17).

Po roce 1923 získává Groszova práce rovněž určitý mezinárodní vliv, jako „velký revoluční umělec“ je oceňován nejen v Sovětském svazu, ale také ve Francii. Roste jeho umělecké sebevědomí a začíná více mluvit o sobě a svém uměleckém vývoji, na rozdíl od předchozích let, kdy to potlačoval ve prospěch zanícených agitací o vztahu umění a politiky.³¹ V článku v časopise *Das Kunstblatt* například popisuje svůj umělecký a ideový růst od předválečných misantropických postojů až k angažované a uvědomělé současnosti následovně: „Nyní již tomu není tak, že bych nenáviděl všechny lidi bez výjimek. Dnes nenávidím špatné instituce a držitele moci, kteří tyto instituce udržují. A pokud chovám nějakou naději, pak především tu, že tyto instituce i třída lidí, kteří je chrání, zmizí. Mé umění slouží této naději.“³² V té době Grosz stále ještě pevně věří, že opravdový umělec nemůže stát mimo či „nad“ politickými a sociálními problémy, a proto ostře kritizuje a karikuje své kolegy, kteří se vznášejí nad politikou a vychvalují vnitřní nezávislost a uměleckou svobodu (obr. 18).

V roce 1924 je Grosz zvolen předsedou nové asociace malířů a grafických umělců Rote Gruppe (Rudá skupina), jež vzniká v rámci Komunistické strany Německa. Stranický list *Die Rote Fahne* otiskne desetibodové programové prohlášení, v němž členové deklarují, že jsou „prodchnuti vědomím, že dobrý komunista je v první řadě komunistou, a teprve poté dělníkem v některé profesi, umělcem atd., a že veškeré znalosti a schopnosti jsou mu jen nástroji ve službách třídního boje“.³³ Cílem skupiny je pořádat ideologické programové večery, poskytovat praktickou pomoc při revolučních vystoupeních a demonstracích, navrhovat nástěnky a plakáty a především aktivně bojovat proti buržoazním a kontrarevolučním uměleckým projevům. Umělci Rudé skupiny rovněž zajišťují obsah satirického časopisu *Der Knüppel*, podílejí se na přípravě propagandistické kampaně pro volby do říšského sněmu v prosinci 1924 a také prezidentských voleb v následujícím roce.

Nelze spolehlivě doložit, zda prvotní impulz k založení Rudé skupiny vzešel od některých umělců, nebo bylo vše iniciováno shora komunistickým vedením. V každém případě však její vznik souvisel se silným tlakem na bolševizaci a centralizaci německé komunistické strany, k níž začalo docházet v době Stalinova upevňování moci. Utužování stranických poměrů již nějaký čas viselo ve vzduchu, přičemž na V. kongresu Kominterny v létě 1924 byla nová strategie „bolševizace“ poprvé vyhlášena oficiálně. Tzv. „Teze o taktice“ sepsané Zinovjevem stanovovaly nutnost vytvoření disciplinovaných leninských stran v jednotlivých zemích, potlačení veškeré vnitrostranické diskuse a plurality a podřízení se jednotné politice Kominterny: „Žádné frakce, směry ani skupiny nejsou povoleny; strana musí být odlita z jediného kádru.“³⁴ Následné „Teze o bolševizaci“, přijaté na V. plénu Exekutivy Kominterny o necelý rok později, pak tuto taktiku ještě vyostřovaly: „Jedním z nejdůležitějších předpokladů bolševizace je železná proletářská kázeň. Strany, na jejichž vlajce stojí heslo ‚diktatury proletariátu‘, si musí uvědomit, že o vítězné proletářské diktatuře nemůže být řeč bez železné stranické kázně, takové kázně, která se získává po celá léta a desetiletí.“³⁵

V důsledku této nové strategie došlo v německé komunistické straně k významným personálním změnám. Heinrich Brandler a August Thalheimer byli z vedení odstraněni a nahrazeni svými „levými“ protivníky Ruth Fischerovou, Arkadiem Maslowem a Ernstem Thälmannem, kteří nastolili jednoznačně servilní politický kurz vůči Moskvě.³⁶ Následné utužování stranické disciplíny, jež začíná pozvolna pronikat i do oblasti umění, má pro Grosze neblahé důsledky a znamená pozvolné oslabování jeho oddanosti komunistické věci. Rudá skupina pod jeho vedením od počátku vyvolává v komunistické straně silné kontroverze a je obviňována z elitářství. Rovněž Groszův umělecký styl přestal novým stranickým funkcionářům vyhovovat a je kritizován jako málo politicky vyhraněný na to, aby mohl správně propagovat revoluční program. Je mu vytýkáno, že ve svých satirických kresbách dostatečně nepřítakává dělníkům v jejich boji proti třídnímu útlaču, že jsou příliš složité na to, aby jim prostí lidé rozuměli.

Kritika časopisu *Der Knüppel*, na jehož přípravě se Grosz podílí, se roku 1926 dostává i na jednání X. sjezdu strany, jehož závěrečné usnesení konstatuje řadu nedostatků ve vedení a práci redakce, především že nedokáže zvolit vhodné výrazové prostředky, které by zaujaly prostého dělníka, že dává přednost uměleckému ztvárnění na úkor politické agitace a nedokáže se přizpůsobit politickým bojům strany.³⁷ Zpráva volá po „přísnější kontrole časopisu prostřednictvím ústředního výboru, zaměřené na ideologickou a agitacní schopnost periodika“. Požadováno je také větší zapojení dopisovatelů a kreslířů z řad dělníků, „aby ve službách naší agitace pracovaly umělecké síly z řad pracujících“.³⁸ Pro nepřizpůsobivého a emotivního Grosze je podobná dogmatická kritika pouze dalším signálem, že se strana ve svém politickém a kulturním programu stává sektářskou. Z jeho soukromé korespondence je patrná rozladěnost a únava ze silných sporů s dogmatickými a intelektuálně omezenými komunistickými funkcionáři. Jak po jednom z incidentů píše svému švagrovi Otto Schmalhausenovi, jako „ironický komentátor, který nedbal v předepsané míře na fetiše bratrů a neuctíval je“, se nakonec sám ocitnul na lavici obžalovaných:

„Můj zločin spočívá v tom, že jsem se pro jednou mírně zlobně zasmál i levicovým fetišům, papalášům, hlavám KPD, poslušným funkcionářům, žoldem odměněným revolucionářům... Prostoprávně se smějí jen v Knüpplu. Ach, jak rychle se taková marxistická autorita urazí... Jak nejistí jsou ve své podstatě tihle nositelé idejí, kteří nesnesou a neunesou trochu ironie... Smát se funkcionářům je zakázáno.“³⁹

O tom, že Grosz musel mít svých naivních a demagogických spolustraníků v té době již „plné zuby“, svědčí zajímavá příhoda, kterou zaznamenal Hans Richter ve své knize *Dada. Art and Anti-Art*. Někdy v roce 1927 nebo 1928 byli s Groszem na večeri u Schlichterů, které se zúčastnil jeden soudruh, jenž se právě vrátil z Ruska. Nesporně s úmyslem potěšit Grosze mluvil cestovatel vzletně o tom, jak je vše v Sovětském svazu báječné. Když to chvíli pokračovalo, bylo na Groszovi znát, že je čím dál více zamlklý a zachmuřený. Poté se náhle a zcela bez varování naklonil přes stůl a udeřil nic netušícího spolustolovníka plnou silou do tváře.⁴⁰

„Nová věčnost“, nové olejomalby

V roce 1925 se Grosz, jenž se od konce války věnoval především kresbě a jiným technikám na papíře, začíná znovu intenzivně zabývat olejomalbou. V té době se v Německu stále více prosazuje umění tzv. „nové věčnosti“ (Neue Sachlichkeit), realistický styl vymezující se proti expresionismu a uvádějící zpět do malby některé „zapomenuté“ techniky starých mistrů. Samotný pojem zavede do oběhu již v roce 1923 historik umění Gustav Friedrich Hartlaub, tehdejší ředitel Kunsthalle v Mannheimu, jenž novou výtvarnou tendenci charakterizuje jako „realismus socialistického ražení“, nacházející inspiraci v holé skutečnosti a potírající rezignaci a cynismus expresionismu.⁴¹ O dva roky později uspořádá Hartlaub v Mannheimu známou průkopnickou výstavu *Nová věčnost: Německé umění po expresionismu*, jež se setká s velkým úspěchem a rází poválečnému realismu cestu k popularitě.⁴²

Přestože Grosz ještě v září 1922 na stranách časopisu *Das Kunstblatt* tvrdil, že tzv. nový naturalismus

Obr. 19: Max Glauer: Fotografie spisovatele Maxe Herrmanna-Neisseho, 1928. Repro: http://de.wikipedia.org/wiki/Max_Herrmann-Nei%C3%9Fe.

je „pro nás dnes bezcenný“,⁴³ na Hartlaubově výstavě je zastoupen třemi obrazy, mezi nimi i proslaveným portrétem básníka a spisovatele Maxe Herrmanna-Neisseho, s nímž se dlouhá léta přátelil (bar. V). Skvělé a výrazově silné plátno patří mezi první Groszovy podobizny z tohoto období a je dnes řazeno k „ikonickým“ dílům nové věčnosti. Přestože obraz usiluje být „věčný“ a pravdivý (o čemž svědčí množství jemných detailů a pečlivé provedení), nevyhýbá se akcentování či přímo zveličování těch fyzických detailů modelu, které jsou nejkrutější a nejodpudivější (obr. 19). Básník je zobrazen jako deformovaný člověk s hrbatými zády a pokroucenou postavou, s uhrančivým pohledem a jakoby průsvitnou kůží na hlavě, pod níž se objevují lebeční kosti. Tělo má podivně napjaté a zatátá kostnatá ruka svírá držadlo pestrého květovaného křesla, jež ostře kontrastuje s jeho tmavým oblekem. Plátno po výstavě zakoupí za 2 500 marek mannheimská Kunsthalle pro svou stálou sbírku, avšak ve třicátých letech je nacisty konfiskováno jako ukázkový příklad degenerovaného umění. Důvodem je nejenom nadsazený a nelítostný způsob zpracování portréту, ale především že zobrazuje typického příslušníka podřadné rasy, hrbatého a nebezpečného židovského intelektuála.

Ve zcela opačném duchu než podobizna Herrmanna-Neisseho je pojatý obraz *Boxer Max Schmeling* (bar. VI), který Grosz maluje na zakázku v následujícím roce a na němž zachycuje jednoho z nejpopulárnějších

Obr. 20: George Grosz: Zátíší s chlebem, kořenáčem a zeleninou, 1927, olej na plátně, 50,5 x 65 cm, nejspíše ztraceno. Repro: Hess, Hans: *George Grosz*, s. 149.

německých sportovců té doby. Plátno realisticky a v tlumené barevné škále akcentuje fyzické zdraví a sílu známé boxerské legendy, pozdějšího mistra světa v těžké váze (1930–1932) a příležitostného herce. Grosz v té době vytváří i mnoho jiných více či méně zdařilých portrétů známých osobností, například svého mecenáše a přítele Felixe J. Weila (1926), spisovatele Waltera Mehringa (1926) či historika umění Eduarda Plietzsche (1928). Maluje i své vlastní podobizny, z nichž nejznámější je *Autoportrét jako varující* z roku 1927, který bývá většinou interpretován jako umělcovo varování před vzrůstajícím nebezpečím nacismu (obr. na obálce).

Od roku 1924 Grosz pravidelně cestuje do zahraničí, navštíví opakovaně Paříž a také jih Francie, kde na popud Alfreda Flechtheima, svého nového obchodníka s obrazy, vytváří tradiční malebné krajiny a zátíší, v nichž se snaží „prozkoumat uměleckou kvalitu jako takovou, oddělenou od svého obsahu“ (obr. 20 a 21). Přestože jsou tato plátna původně zamýšlena jako ko-

merční zboží pro trh, práce na nich se Groszovi stává radostí, relaxací či přímo koníčkem. V jednom z dopisů z Cassis, přístavního městečka nedaleko Marseille, píše svému švagrovi Otto Schmalhausenovi: „Namaloval jsem několik zátíší, hodně běžné věci, velmi jednoduché, puritánské, nic divokého nebo mysteriózního. Proutěnou židli, kamennou podlahu, nádobu s bramborami... dětskou trubku a paletu. Malované realisticky, jednoduše a klidně, zaměřené na architektonický obrazový efekt – můj koníček. Potom krajinomalbu, ulici s rybářským barem, dvoukolákem taženým oslem – velmi barevným.“⁴⁴ (obr. 21)

Tyto obrazy krajín a zátíší, stejně jako některé pozdější akty, ukazují přívětivější a poetičtější stránku Groszovy osobnosti, skrývajíc se pod maskou jeho obvyklého cynismu. Ačkoli byl složitým a mnohdy silně negativním člověkem libujícím si v zobrazování ošklivého, rozhodně nebyl vůči kráse netečný. Jak si dobře všiml již hrabě Harry Kessler, Grosz v sobě svoji vnitřní touhu a potřebu krásy spíše násilně a programově potlačoval. Už v červnu 1922, v době malířova největšího revolučního nadšení, si Kessler do deníku poznamenává zajímavý postřeh:

„Strávil jsem odpoledne s malířem a kreslířem Georgem Groszem. Výhradní zaměření jeho umění na zobrazování ohavnosti buržoazního šosáctví je, dá-li se to tak říci,

Obr. 21: George Grosz: Bar v Pointe Rouge, 1927, olej na plátně, 60 x 82 cm, nejspíše ztraceno. Repro: Hess, Hans: *George Grosz*, s. 149.

pouze protějškem jakéhosi tajného ideálu krásy, který skrývá, jako by šlo o nějaké znamení hanby. Ve svých kresbách tepe s fanatickou nenávistí do antitéze tohoto ideálu, jež chrání před pohledem veřejnosti jako něco posvátného... Svůj tajný ideál nechá někdy problesknout pouze ve svých barvách. Má nadmíru citlivou povahu, která se právě pro svou citlivost stává nesmírně surovou, a také talent tvořivě tuto surovost vykreslit...“⁴⁵

Groszův návrat k olejomalbě však neobnáší pouze „novověcné“ portréty, malebné jižní krajiny a poetická zátiší. Stále je organizovaným komunistou, i když v mnohém skeptičtější, a jeho malířské dílo pokračuje ve dvou vzájemně nesouvisejících liniích – jedné poetické a apolitické, druhé agresivní a angažované. V roce 1926 maluje dvě svá nejznámější politická plátna, obrazy *Opory společnosti* a *Zatmění slunce*, v nichž dává průchod nejen svému znechucení z politické a společenské situace v Německu, ale i obavám z šíření nacistické ideologie.

Na velkém plátně *Opory společnosti* Grosz agresivně rozpracovává motiv z dolní části obrazu *Německo: Zimní pohádka* z roku 1919 (obr. 22), kde tři zobrazené postavy symbolizují církev, armádu a vzdělávací systém, v malířově pojetí tři opory starého nenáviděného řádu. Na tomto díle je celá scéna ještě relativně mírumilovná – kněz s křížem kolem krku žehná, ometálovaný armádní oficír není ozbrojen a jedinou „zbraní“ na obraze je vlastně pouze učitelova rákoska s pentličkou ve starých říšských barvách, černé, bílé a červené. Na novém rozpracování motivu je již vše jinak (bar. VII). První „oporou společnosti“ je německý nacionalista se svastikou na kravatě, jenž svírá v jedné ruce šavli a v druhé sklenici s pivem. Tento ošklivý militaristický typ nemyslí na nic jiného než na válku, jak naznačuje obrys vojáka na koni v jeho otevřené hlavě, jenž kopím útočí na zákony německé ústavy symbolizované znakem paragrafu. Druhou společenskou „oporou“ je otlý a ošklivý sociální demokrat, tolik nenáviděný a zostouzený komunisty, jenž v rukou svírá propagační letáček s nápisem „Sozialismus ist Arbeit“ (Socialismus je práce) a vlajčku v říšských barvách. Jeho politika je špatná, neboť ve své hlavě nemá nic než velké smrduté kouřící lejno. Třetí oporou je za-

Obr. 22: Německo: Zimní pohádka, dokončeno 1919, olej na plátně, detail dolní části. Repro: Ivo Kranzfelder: Grosz, s. 33.

slepený žurnalista-intelektuál s tužkou, palmovým listem a nacionalistickými novinami pod paží, jenž má na hlavě symbolicky naražený nočník. Vzadu na plátně se nacházejí další charakteristické postavy patřící neodmyslitelně k německé společnosti: představitel církve v podobě sadisticky vyhlížejícího kněze, jenž posvětil jakákoli zvěrstva, a také představitel armády, agresivní německý oficír v přilbě se zkrvavenou šavlí, který se svými vojáky plní hořící město.

Podobně nesmlouvavě kritické je i velké plátno *Zatmění slunce* (bar. VIII). Čtyři bezhlaví politici sedí kolem kulečnickového stolu, u něž dominuje velká robustní postava v uniformě připomínající prezidenta Hindenburga. Na hlavě má vavřínový věnec, jenž ve starověkém Římě zdobil vojevůdce vracející se z vítězných tažení, na stole leží jeho velká zakrvácená šavle a malý krucifix omotaný stuhou v říšských barvách. Odpudivá postava v černém, nepochybně německý kapitalista a výrobce zbraní, našeptává zezadu Hindenburgovi do ucha vábivá slova. Na desce v pravé části stolu stojí velký šedý osel, jenž má na očích klapky s vyobrazením říšské orlice. Osel je nejen symbolem hlouposti, ale také německého lidu. Neživí se senem, nýbrž nesmyslnými tištěnými bláboly, jež jsou nasypány v krmítku na kraji desky přesahující kraj stolu. Pokud se osel ke krmítku přiblíží, deska se převrhne a on spadne dolů, kde jej kostlivec natrvalo uzavře do podzemí, jak naznačuje nevinná chlapecká tvář pod mřížemi. V pozadí celé tragické scény je potměnělé

velkoměsto, nad nímž místo slunce svítí krvavě rudý symbol amerického dolaru, neboť je to především spiknutí militaristů, průmyslníků a finančníků, co vede německý lid v podobě osla do neštěstí.

Silně protinacistický náboj má i třetí alegorická Groszova malba, jež vzniká o dva roky později a nese název *Agitátor* (bar. IX). Přestože ústřední postava obrazu je schematizovanou karikaturou a Hitlerovi se vůbec nepodobá, nepochybná spojitost je tu naznačena nejen železným křížem na klopě a svastikou na kravatě, ale také kbelíkem s barvou a malířskou štětkou u nohou, neboť budoucí diktátor byl již ve dvacátých letech vysmíván jako zneužívaný umělec či dokonce jako malíř pokojů. Řečníka obklopují ze tří stran odpudivé postavy německého lidu, čtvrtá (horní) strana je věnována zobrazení obsahu jeho projevu. Na levé straně vidíme triumf militarismu v podobě velké vojenské holínky s savřínovým věncem, za ní v rohu je jakási geometrizovaná pevnost či vězení s věží. Pravá strana odkazuje k budoucím požitkům, jež agitátor lidu slibuje – pečínka na podnosu symbolizuje dostatek jídla, láhev představuje alkohol a vystrčená nahá ženská zadnice sexuální vyžití. Přestože obraz není po umělecké stránce příliš zdařilý, svědčí především o tom, že Grosz bral v druhé polovině dvacátých let nebezpečí nacismu mnohem vážněji než většina jeho soupeřníků z komunistické strany, zaslepených bojem proti sociální demokracii.⁴⁶

Ježíš v zákopech

V roce 1927 spolupracoval Grosz s berlínským proletářským divadlem Ervina Piscatora na přípravě dramatizace Haškovy knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (obr. 23). Cílem levicových umělců, kteří se na přípravě podíleli (mimo jiné i Bertold Brecht), bylo přenést populární román z první světové války do současné reality a učinit jej součástí politického boje v Německu. Hra nepokrytě útočila na německou armádu a především na církev, která již dlouho ležela komunistům v žaludku, neboť podporovala pravice kruhy a agitovala proti bolševickému ateismu mezi dělníky. Grosz byl na zesměšnění armády a církve tou nejvhodnější osobou a jeho výtvarné pojetí ještě

Obr. 23: Scéna z Piscatorovy dramatizace *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 1927. Vlevo postava oficíra od Grosze. Repro: George Grosz and the Communist Party, s. 133.

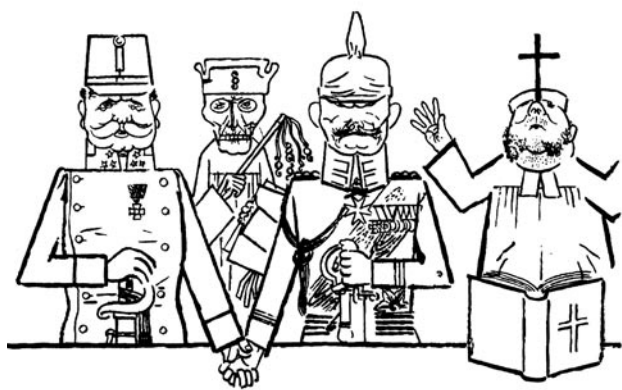
více posílilo kritické ostří Piscatorovy hry. Na základě četby scénáře zhotovil pro inscenaci rovněž velké množství kreseb (obr. 24–26), jež byly následně přetvořeny do cyklu po sobě jdoucích karikatur promítaných na pozadí jeviště. Představení uvedené poprvé počátkem roku 1928 bylo komunistickou kritikou přijato s nadšením, přičemž stranický deník *Die Rote Fahne* psal pochvalně o tom, že hra ukázala kapitalistickou fanatickou „válečnou mašinerii ve spodním prádle“.⁴⁷

Přestože byla Piscatorova dramatizace Švejka v Groszově výtvarném pojetí mimořádně účinná, problémy se státními orgány přišly až poté, co některé z kreseb vydal Wieland Herzfelde tiskem v nakladatelství Malik v umělcově novém portfoliu nazvaném *Hintergrund* (*Pozadí*). Na základě anonymního udání, jež obdržela kancelář policejního prezidia v Berlíně, bylo zahájeno stíhání Grosze a Herzfeldeho podle paragrafu 166 německého trestního zákoníku za urážku učení a instituce církve (tzv. blasfemii), za což hrozily v horní sazbě až tři roky vězení. Předmětem několik let se vlekloucího soudního sporu, jenž započal v prosinci 1928 a v němž došlo k několika zvratům, se staly tři polemické Groszovy kresby z alba – *Podřídme se vrchnosti* (č. 2), *Výrony svatého ducha* (č. 9) a *Držet hubu a sloužit* (č. 10), jež později vešla ve známost jako *Kristus s plynovou maskou*.

Na kresbě *Podřídme se vrchnosti* jsou zobrazeni dva vojenští oficíři – německý a rakouský – držící se za

ruce ve vzájemném spojení. Vzadu mezi nimi stojí smrtka se spisy, dŮtkami a paragrafem na čepici, která je symbolem upadlého práva, jež tuto válečnou koalici podpírá. Oportunistický kněz vpravo před otevřenou biblí balancuje s krucifixem na nose jako cirkusový klaun (obr. 24). Na kresbě *Výrony svatého ducha* je útok na církev a její podporu kapitalistického militarismu ještě ostřejší – kněz plamenně řeční z kazatelny, ale místo slov o lásce, pokoře a bratrství mu z úst vychází proud nábojů, bajonetů a kanónů (obr. 25). Ústřední pro soudní spor se však stala kresba *Držet hubu a sloužit*, v níž Grosz vyšel z tradičního zobrazování ukřižování, které uzpůsobil svým společenskokritickým a satirickým potřebám. Kristus je přivázán ke kříži, na nohou má vojenská bakančata a na obličej plynovou masku (obr. 26).

Kresba byla obžalobou označena za rouhačský útok na instituci církve a za urážku náboženského cítění statisíců křesťanských věřících různých denominací. Obhajoba naopak tvrdila, že kresby nejsou v žádném případě blasfemií, ale výrazem vnitřní potřeby umělce bojovat proti nespravedlnostem a solidarizovat se s oběťmi válečné mašinerie. Sám Grosz u soudu vypověděl, že ve scénáři *Švejka* četl zmíněný výrok „Držet hubu a sloužit“ a náhle ho napadlo, co by se asi stalo, kdyby Kristus přišel do zákopů první světové války a začal zde hlásat lásku a bratrství. Také on by vyfasoval vojenské holínky a plynovou masku a bylo by mu nařízeno, aby „držel hubu a sloužil“. A pokud by se odmítl podříditi,

Obr. 24: George Grosz: Podřídme se vrchnosti, 1927, list č. 2 alba *Hintergrund*, Der Malik-Verlag, Berlín 1928.

Obr. 25: George Grosz: Výrony svatého ducha, 1927, list č. 9 alba *Hintergrund*, Der Malik-Verlag, Berlín 1928.

byl by obviněn ze zrady a znovu veřejně ukřižován. Grosz dále zdůraznil, že nemá ke Kristovi jakožto náboženské postavě žádný pozitivní vztah, ale že cítí solidaritu s nevinnými lidmi, již byli zabiti v nesmyslné válce. A kresba má vyjadřovat jeho soucítění s těmito novodobými mučedníky.

I přes urputnou obhajobu a veřejnou podporu mnoha významných osobností a institucí shledal soud koncem roku 1928 Grosze a Herzfeldeho vinnými, odsoudil je k finanční pokutě 2000 marek a nařídil inkriminované kresby zabavit a zničit. Rozsudek byl nadšeně uvítán konzervativním tiskem a církevními kruhy, ale vyvolal obrovské pobouření v řadách pokrokových a levicových intelektuálů. Následujícího roku bylo rozhodnutí právně napadeno a posléze zrušeno a celý proces pokračoval na různých úrovních až do prosince 1931. Stal se nejznámější kauzou vedenou ve výmarské republice podle paragrafu 166 o blasfemii a přerostl ve vášnivou veřejnou polemiku o pojetí vztahu umění a politiky, do níž byli zapojeni představitelé

Obr. 26: George Grosz: Držet hubu a sloužit, 1927, list č. 10 alba *Hintergrund*, Der Malik-Verlag, Berlín 1928.

nejrůznějších církví, progresivní a liberální spolky a instituce, pacifisté i známí intelektuálové. Grosz nakonec vyvázl bez postihu a v důsledku velké medializace sporu se stal v Berlíně všeobecně známou postavou, nejslavnějším „rouhačem“ výmarského období.

„A monster named George Grosz...“

Pokud se ještě koncem roku 1928 mohlo zdát, že se ekonomická a politická situace v Německu stabilizuje, vypuknutí světové hospodářské krize v říjnu 1929 tuto iluzi rychle rozptýlilo. Grosz reaguje jednoduchou perokresbou *Černý pátek* (obr. 27), jež se později objeví i v jeho portfoliu *Das neue Gesicht der herrschenden Klasse* (*Nová tvář vládnoucí třídy*, 1930). Bankovní krize, krachy firem, masové propouštění a rostoucí nezaměstnanost vedou v Německu k rychlé radikalizaci nálad a politických postojů, přičemž již na podzim následujícího roku zaznamenávají nacisté ve volbách výrazný úspěch. Groszova osobní situace se v té době stává svízelnou, neboť se v důsledku sledovaného soudního procesu stal známou postavou, na niž se soustředí nacistické útoky a kritika. Jako komunistický umělec je například nejčastějším terčem Bojové ligy pro německou kulturu (*Kampfbund für deutsche Kultur*), založené v roce 1929 ideologem nacistické strany Alfredem

Rosenbergem s cílem zachránit Německo před modernismem a kulturním bolševismem.

V jednom ze svých tehdejších dopisů, adresovaném příteli do Anglie, vyjadřuje Grosz své obavy, že se Německo ocitá na samé hranici nového barbarského věku. Popisuje výbušnou společenskou atmosféru a fanatické útoky nacistů na svoji osobu, jež byly vyprovokovány novým osvobozujícím rozsudkem v soudním procesu o blasfemii, vyneseným shodou okolností ve stejný den, kdy byla do německých kin uvedena Milestonova filmová adaptace Remarquova pacifistického románu *Na západní frontě klid*.⁴⁸ Rozzuření nacisté si po několika dnech kraválů a nepokojů vynutili zákaz promítání filmu a zástupce Německé národně lidové strany (DNPV) označil film a Groszovy kresby za dva největší symboly politické a kulturní degenerace:

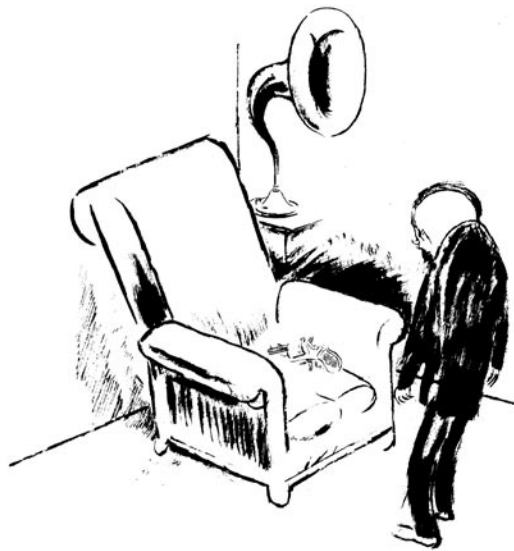
„Pravicové listy šlely... národovecké noviny mě neskutěčně pomlouvaly... nazvaly mě ‚jedním z nejodpornějších pouličních mazalů listopadové demokracie, člověkem nadávajícím frontovým vojákům‘ a tak podobně... Náckové zaznamenali obrovské přírůstky a ovládají ulici, což znamená, že na kdejakém rohu demonstrují proti čemukoliv, co se jim nelíbí... minulý týden si tímto způsobem vynutili zákaz filmu podle Remarquy. Vypadá to, jako kdybychom šli vstříc středověkým poměrům. Všechno, co tu už bylo, ale co se zdálo být překonané... znovu ožívá... antisemitismus, nadšení pro válku a hysterický nacionalismus.“⁴⁹

Ostrá kritika se však v té době nesnáší na Groszovu hlavu pouze ze strany konzervativců, militantních nacistů a aktivistů Rosenbergovy Bojové ligy pro německou kulturu, ale rovněž od komunistických spolustraníků, kterým je jeho umění stále méně po chuti. Od roku 1929 se proti jeho dílu nemilosrdně staví například Alfred Durus, umělecký kritik hlavního komunistického listu *Die Rote Fahne*. Kousavě komentuje Herzfeldovu praxi znovu přetiskovat některé Groszovy starší kresby v jeho nových portfoliích, v čemž spatřuje příznak umělcova tvůrčího vyčerpání a neschopnosti pevně uchopit témata doby. Obviňuje Grosze z nedostatku ideologické čistoty a vyčítá

mu, že se na výstavách objevují jeho práce vedle takových „dekadentních buržoazních umělců“, jako je například Paul Klee. V červenci 1931 Durus v článku Grosze tvrdě napadne, že již dávno není tím britkým polemikem roku 1919 a že se navzdory svým slibným počátkům nikdy nestal skutečným komunistickým revolucionářem:

„Již nestojí jako politický umělec v nejpřednější linii doby. Jeho umění jako zbraň otupělo, již nemá dřívější ostrost a revolučně-satirický elán. George Grosz, muž ze Spartakovy družiny, jenž zbraní svého kreslířského umění neskutečně přesně zasahuje cíl, nevyrostl v bolševika. Bude ještě schopen dohnat ztrátu tempa, kterou v politickém a uměleckém směru zaznamenal, bude ještě ochoten ji dohnat?“⁵⁰

Grosz však v té době již nemá nejmenší chuť cokoliv „dohánět“ a straně se podbízet, spíše se od ní snaží distancovat, ačkoli kresbami stále přispívá do některých jejích tiskovin. K velkému zklamání svých angažovaných komunistických přátel vyjadřuje o marxismu stále větší pochybnosti a ignoruje stranická doporučení, aby místo sžíravé satiry zaměřil své umění na propagaci vnitřní vitality a nevyhnutelného histo-

Obr. 27: George Grosz: Černý pátek, z alba *Das neue Gesicht der herrschenden Klasse*, Der Malik-Verlag, Berlín 1930, s. 52.

rického triumfu revolučního dělnického hnutí. Již nevěří (pokud kdy vůbec opravdu věřil) ve šťastné zítřky ohlašované stranou, ale obává se ekonomického a politického kolapsu, neboť v případě vzestupu nacistů by byl jako přední levicový umělec ztracen. V říjnu 1931 obdrží nabídku na dočasný několikaměsíční post učitele kresby aktu na newyorské Art Students' League, kterou s radostí přijímá, a v květnu následujícího roku se poprvé naloduje na zaoceánský parník směřující do vytouženého New Yorku.

Do Ameriky Grosz dorazí uprostřed hospodářské krize a v závěrečném období prohibice, ale i tak se zdá být se svým novým působištěm spokojen. Jako umělec zde není úplně neznámý, má pověst radikála a jeho pozvání předcházely jisté kontroverze v předsednictvu školy, které se objevily i v novinách. Po malířově příjezdu otiskne časopis *Time* článek začínající větami: „Monstrum jménem George Grosz dorazilo minulý týden z Německa učit na manhattanské Art Students' League. Je to jeho první návštěva U.S., nicméně divoké zvěsti a poplašné zprávy ho označují za monstrum.“⁵¹ Časopis *New Yorker* pro změnu píše o polním dalekohledu, který malíř údajně stále nosí při sobě, aby mu při kreslení neušla ani jedna podrobnost.⁵² Díky této „malé slávě“, jak to později sám Grosz nazve, je jeho třída plná studentů. Mnohem horší to však je s prodejem jeho prací, výstavami a umísťováním kreseb do časopisů, neboť jsou pro Američany stylově „příliš německé“. Přesto ho však svobodná Amerika uchvátí a v dopise Wielandu Herzfeldemu píše o tom, že ve srovnání s Evropou nebo Ruskem je „úžasnou zemí“:

„Lidé jsou jako velké děti, méně zatíženi než my, teoretizující Evropané... Přitom mají z umění respekt, nejsou tak uboze unavení a sociálně opotřebovaní, na sestupné cestě, jako na druhé straně oceánu... Je však možné [mít za zlé] mladému člověku toužícímu po činech, který chce tvořit, že novou působnost hledá zde ve šťastnější zemi... Je to lidské a proti by byl pouze úzkoprsý dogmatik, který své uplatnění nachází jen a jen v politických zmatcích. Tady panuje, vím, co se proti tomu namítá, skutečná demokracie – a to, můj milý, znamená hodně... Černé skvrny, jež kalí obraz, znám také, ale kde, ptám se, nejsou?“⁵³

V říjnu 1932 se Grosz vrací přes oceán zpět do Německa, ale je již definitivně rozhodnut přestěhovat se na čas s manželkou i oběma malými syny do Spojených států. Má prodlouženou smlouvu s Art Students' League, což mu umožní pokrýt základní životní náklady rodiny, a hodlá zde zkusit štěstí jako umělec a časopisecký kreslíř. Neprodleně zahajuje přípravy k vycestování, narychlo vyklízí dům a ateliér, zatímco situace na domácí politické scéně se stále více radikalizuje. V lednu 1933, několik málo dnů před jmenováním Hitlera do úřadu kancléře, opouští George Grosz, ještě nedávno německý „kulturní bolševik č. 1“, skomírající výmarskou republiku a zamíří již podruhé do Ameriky – do svobodné země, kterou od mládí romanticky obdivuje, avšak s kapitalistickým systémem, který po mnoho let ve svých kresbách a textech potíral. V hitlerovském Německu je jen o několik dní později policií prohledán malířův ateliér a již v únoru 1933 je úředně zbaven německého občanství. Ještě v dubnu téhož roku si žádají s manželkou v New Yorku o občanství americké.

Poznámky:

¹ Grosz, George: *Malé Ano a velké Ne. Vlastní životopis*, přel. Jana Ženčáková, Votobia, Olomouc 1999, s. 74.

² Cit. dle „O komunismu. Rozhovor s Thomasem Flemingem, Adamem Wielomskim a Anthonym Fraserem“, www.tedeum.cz/1_2012/komunismus_rozhovor_0112.htm.

³ Sahl, Hans: *Memorien eines Moralisten*, Frankfurt 1985, s. 36–37, viz Buruma, Ian: „Tváře výmarské republiky“, *Proglas*, 5, 2007, s. 13.

⁴ Erenburg, Ilja: *Lidé, roky, život*, kniha druhá, Československý spisovatel, Praha 1963, s. 16.

⁵ Viz Schuster, Peter-Klaus (ed.): *George Grosz: Berlin – New York*, Nationalgalerie Berlin/Ars Nicolaj, Berlín 1994, s. 33.

⁶ Tamtéž, s. 177.

⁷ Alexander, Gertrud: „Das Gesicht der herrschenden Klasse“, *Die Rote Fahne* 484/48, 22. 10. 1921. Viz také McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party. Art and Radicalism in Crisis, 1918–1936*, Princeton University Press, 1997, s. 94, 216–217, pozn. 115.

⁸ Na Rathenaua byl spáchán atentát dva měsíce poté, co 16. dubna 1922 podepsal jako německý ministr zahraničí rapallskou smlouvu se sovětským Ruskem, jež v podstatě znamenala uznání bolševického režimu. Viz např. Moravcová, Dagmar: *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918–1932*, Karolinum, Praha 2006, s. 72.

⁹ K barvitě postavě Williho Münzenberga, přezdívaného „rudý milionář“, lze doporučit např. práci Seana McMeekina *The Red Millionaire: A Political Biography of Willi Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West, 1917–1940*, Yale University Press, 2004.

¹⁰ Viz Lewis, Beth Irwin: *George Grosz. Art and Politics in the Weimar Republic*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1991, s. 102–103.

¹¹ Tamtéž.

¹² Grosz, George: *Malé Ano a velké Ne*, s. 160.

¹³ Tamtéž, s. 167.

¹⁴ Tamtéž, s. 163.

¹⁵ Tamtéž, s. 176.

¹⁶ Viz Mikš, František: „Rudý dadaista, hodnota ‚propaganda‘. George Grosz, dada a bolševická revoluce“, *Kontexty* 2/2012, kapitola „Revoluční umělec jako konstruktér“, s. 35–38, obr. 21 a 23.

¹⁷ Grosz, George: *Malé Ano a velké Ne*, s. 160.

¹⁸ Tamtéž, s. 180.

¹⁹ Andersen-Nexö, Martin: *Dem jungen morgen zu. Schilderungen von einer Russlandreise*, Constance 1926. Zajímavé je, že tato kniha z bibliografie dánského spisovatele záhadně zmizela, alespoň na žádné z dostupných internetových stránek o spisovateli není uvedena.

²⁰ Více viz např. Flavell, Kay M.: *George Grosz. A Biography*, Yale University Press, New Haven & London 1988, s. 47.

²¹ Nesmíme zapomínat, že Groszovy vzpomínky na ruskou cestu vznikaly s více jak dvacetiletým odstupem v Americe a jsou poznamenány jeho pokročilejším rozčarováním z komunismu. Grosz je nepublikoval dokonce ani v anglickém vydání své autobiografie z roku 1946, neboť údajně nechtěl nahrávat americkému antikomunistickému publiku. Jako stať je zveřejnil poprvé v němčině v roce 1953 a roku 1955 je jako samostatnou kapitolu („Cesta do Ruska v roce 1922“) zahrnul do německého vydání svých pamětí. Viz Lewis, Beth Irwin: *George Grosz. Art and Politics in the Weimar Republic*, s. 257, pozn. 40.

²² Viz Flavell, Kay M.: *George Grosz. A Biography*, s. 154.

²³ Buruma, Ian: „Tváře výmarské republiky“, s. 11.

²⁴ Grosz, George: *Malé Ano a velké Ne*, s. 152–153.

²⁵ Takto interpretuje Groszovo album *Ecce homo* například Beth Irwin Lewis v již dříve citované práci *George Grosz. Art and Politics in the Weimar Republic*, s. 167–168.

²⁶ Za možnost prohlédnout si originální výtisk alba *Ecce homo* a dalších Groszových prací ve Sbírce grafiky a kresby Národní galerie v Praze vděčím kurátorce Evě Bendové, mj. autorce výstavy *George Grosz – zkažená společnost* konané od 3. 5. do 28. 8. 2011 ve Veletržním paláci. Viz např. <http://www.pragueout.cz/umeni/articles/georg-grosz-zkazena-spolecnost>.

²⁷ Herrmann-Neisse, Max: „Der Schlag in den Bürgerspiegel“, *Die Aktion*, 15. 6. 1923, s. 286–290. Viz také Lewis, Beth Irwin: *George Grosz. Art and Politics in the Weimar Republic*, s. 219.

²⁸ Některé zdroje uvádějí 6 000 marek, ale toto číslo je nesprávné.

²⁹ Viz <http://de.wikipedia.org/wiki/Polunbi-Katalog>.

³⁰ Mezi přispěvatele patřili například Rudolf Schlichter, Otto Schmalhausen, Alois Erbach, Frans Masereel či Otto Dix.

³¹ Viz Mikš, František: „Rudý dadaista, hodnota ‚propaganda‘. George Grosz, dada a bolševická revoluce“, s. 35–36.

³² Grosz, George: „Abwicklung“, *Das Kunstblatt* 8, č. 2, únor 1924. Viz také Lewis, Beth Irwin: *George Grosz. Art and Politics in the Weimar Republic*, s. 114.

³³ „Komunistická umělecká skupina,“ in *Die Rote Fahne*, č. 57, 18. června 1924. Cíle skupiny byly definovány následovně: „1. Pořádat ideologicky jednotné propagandistické večery; 2. Poskytovat praktickou pomoc při veškerých revolučních vystoupeních; 3. V rámci proletářských vystoupení existuje povinnost vystupovat proti ideologickým pozůstatkům...; 4. Umělecká výchovná práce v okresech, vzorové návrhy pro nástěnky, návody na tvorbu plakátů při demonstracích a nápisy atd., podpora stále ještě diletantských pokusů členů strany demonstrovat slovem i písmem revoluční vůli; 5. Organizovat putovní výstavy; 6. Ideologická a praktická výchovná práce mezi samotnými revolučními umělci; 7. Vystupovat proti kontrarevolučním kulturním projevům a zaujímat vůči nim stanovisko; 8. Provádět rozkladnou příp. neutralizační práci mezi buržoazními umělci; 9. Využívat buržoazních uměleckých výstav pro propagandistické účely; 10. Kontakty na žáky uměleckých učilišť za účelem jejich přivedení na revoluční pozice.“ Cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 219–220, pozn. 17 a 18; překlad z němčiny Lenka Šedová.

³⁴ „Teze o taktice, schválené na V. kongresu Kominterny“, červenec 1924. Přetištěno jako dokument č. 7 in McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: *Kominterny*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011, s. 275–277.

³⁵ „Teze o bolševizaci komunistických stran, přijaté na V. plénu Exekutivy Kominterny“, duben 1925, přetištěno jako dokument č. 8 tamtéž, s. 277–278.

³⁶ Tamtéž, s. 61.

³⁷ „1. Knüppel v řadě případů nedokázal najít takové výrazové prostředky, jež by byly vhodné i pro vnímání prostého dělníka; 2. ‚Uměleckému‘ ztvárnění byla dáвана přednost na úkor agitace; 3. Často je opomíjeno přizpůsobení politickým bojům strany (odborářská propaganda, prosincové volby); 4. Časopis nepřináší látku v souvislosti s podnikovými otázkami; 5. Místo toho přináší karikatury zaměřené na spolupracovníky, o něž kromě redakce žádný dělník zájem nemá; 6. Ideologický obsah řady kreseb (mj. i Groszových) odpovídá toliko anarchistické kritice rozkladu buržoazní společnosti, aniž by vyjadřoval komunistickou kritiku a ideologii.“ Zpráva o jednáních X. sjezdu KPD (Berlín 1926), cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 222–223, pozn. 45 a 46; překlad z němčiny Lenka Šedová.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Dopis Otto Schmalhausenovi, in Grosz, George: *Briefe, 1913–1959*, ed. Herbert Kunst, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1979, s. 102. Cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 224, pozn. 69; překlad z němčiny Lenka Šedová.

⁴⁰ Richter, Hans: *Dada. Art and Anti-Art*, Oxford University Press, New York and Toronto 1978, s. 114.

⁴¹ Hartlaub, G. F.: Předmluva z katalogu výstavy „Nová věcnost: Německé umění po expresionismu“, Mannheim 1925. Přetištěno in: Long, Rose-Carol Washton (ed.): *German Expressionism. Documents from the End of the Wilhelmine Empire to the Rise of National Socialism*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1993, s. 290–292.

⁴² Více k nové věcnosti viz např. Michalski, Sergiusz: *New Objectivity. Painting, Graphic Art and Photography in Weimar Germany 1919–1933*, Taschen, Köln 1923.

⁴³ Grosz, George: „Ein neuer Naturalismus? Eine Rundfrage des Kunstblatts“, *Das Kunstblatt* 6, č. 9, září 1922, s. 382–383.

⁴⁴ Dopis Otto Schmalhausenovi odeslaný z Cassis, nedatovaný, nejspíše konec června 1927, cit. dle Hess, Hans: *George Grosz*, Studio Vista, London 1974, s. 148.

⁴⁵ Kessler, Harry: *Berlin in Lights. The Diaries of Count Harry Kessler (1918–1937)*, Grove Press, New York 1999, s. 187–188.

⁴⁶ Viz Flavell, Key M.: *George Grosz. A Biography*, s. 63.

⁴⁷ Steinicke, Otto: „Der brave Soldat Schwejk bei Piscator“, *Die Rote Fahne*, 25. 1. 1928.

⁴⁸ *All Quiet on the Western Front* (1930), americký oskarový film režiséra Lewise Milestonea.

⁴⁹ Dopis Marku Nevenu DuMontovi (17. 12. 1930): GAK 71/86/145–158. Cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 227, pozn. 115; překlad z němčiny Lenka Šedová.

⁵⁰ Durus, Alfred: „Künstler des Proletariats: Georg Grosz“, *Eulenspiegel*, červenec 1931, s. 111. Cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 228, pozn. 125; překlad z němčiny Lenka Šedová. Alfred Durus byla přezdívka militantního komunisty maďarského původu Alfreda Kemenyho.

⁵¹ „A monster named George Grosz arrived last week from Germany to teach at Manhattan's Art Students' League. It was his first U.S. visit, yet wild rumors and alarums had prefixed him a monster.“ Viz <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,753336,00.html#ixzz1uNrIM8Vm>.

⁵² Grosz, George: *Malé Ano a velké Ne*, s. 232.

⁵³ Dopis Wielandovi Herzfeldemu, nedatován. Cit. v originále in McCloskey, Barbara: *George Grosz and the Communist Party*, s. 229, pozn. 11; překlad z němčiny Lenka Šedová., s. 150.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Nechtěl jsem předvídat fiasko příliš brzy

*Rozhovor s Davidem Marshem u příležitosti českého vydání jeho knihy
Euro: Boj o osud nové globální měny*

DAVID MARSH je přední britský odborník na evropskou ekonomickou integraci. Pracoval ve *Financial Times* a *Reuters*, poté působil v investičním bankovníctví a poradenství. Dnes spolu s kolegy vede poradenskou firmu SCCO a fórum OMFIF. Vydal několik knih: *Germany – Rich, Bothered and Divided* (1989), *The Bundesbank – The Bank that Rules Europe* (1992), *Germany and Europe – The Crisis of Unity* (1994), *The Euro – The Politics of the New Global Currency* (2010, druhé, rozšířené vydání 2011). Posledně jmenovanou a zatím nejzásadnější knihu *The Euro*, která srozumitelně popisuje politické a ekonomické pozadí vzniku a vývoje eura, nadnárodní měny pro sedmáct evropských států a druhé největší rezervní měny světa, vydalo v květnu 2012 Centrum pro studium demokracie a kultury pod názvem *Euro: Boj o osud nové globální měny*.

Euro je již vaší čtvrtou knihou, rozhodně je však ze všech knih, jež jste dosud napsal, tou nejambicióznější. Kdy a jak vás napadlo sepsat příběh společné evropské měny? Na knize jsem začal pracovat z pěti hlavních důvodů.

Zprvée, o měnové unii jsem posbíral velké množství informací, obzvláště ze starých novin, a měl jsem je doma. Manželka mi vyhrožovala, že pokud s nimi něco neprovedu, vyhodí je.

Zadruhé, znal jsem mnoho lidí, kteří byli s příběhem měnové unie nějak spjati, a uvědomil jsem si, že bych za nimi měl zajít a poslechnout si je, než zemřou nebo ztratí paměť. Měl jsem to štěstí, že jsem většinu rozhovorů udělal ještě předtím, než vypukla finanční krize v letech 2007–2008; paměť žádného ze zainteresovaných tehdy ještě nebyla zakalena událostmi, které následovaly. Navíc z oné přibližně stovky lidí, se kterými jsem rozhovor uskutečnil, jich poté, co kniha v roce 2009 vyšla poprvé, bohužel osm zemřelo.

Zatřetí, měl jsem určitou zkušenost s prací v archivu, tedy se zkoumáním toho, co se stalo v minulosti, a ověřováním, zda všechna svědectví byla skutečně pravdivá. Cítil jsem, že bych mohl tyto své dovednosti pro knihu o euru dobře zúročit.

Začtvrté, požádal jsem dva lidi z Bundesbank, kteří mi velice pomohli při psaní knihy *The Bank That Rules Europe* (*Bundesbank: Banka, jež vládne Evropě*) před

dvaceti lety, Manfreda Körbera a Helmuta Schlesingera, zda jsou ochotni mi pomoci i tentokrát. Řekli mi, že ano, což pro mě byl signál, že mi bude nápomocna i Bundesbank.

Zapáté, domníval jsem se, že euro bude vstupovat do své kritické fáze následkem vnitřních nerovnováh, které se v eurozóně objevily. Chtěl jsem otestovat svou hypotézu, že měnová unie se zdaleka nevyvinula tak, jak se očekávalo, že nenaplnila odlišné politické ambice Německa a Francie, a že se tedy „něco“ stane. Rozpory, na nichž euro stojí, se stanou zřejmějšími, země s dlouhodobými deficity platební bilance se dostanou pod tlak trhů a věřitelů a dříve či později budou muset buď radikálně změnit svoji politiku, nebo opustit euro. Nedokázal jsem předvídat, kdy se tak stane, a upřímně řečeno jsem se domníval, že hlavní pozornost se zaměří na Itálii, a nikoli na Řecko.

Nebylo vaše rozhodnutí sepsat knihu o společné evropské měně motivováno i tím, že obligátní „příběhy eura“ málokdy nesou jinou než institucionální pečeti? ECB vznikla, euro bylo zavedeno... Žádné emoce a v zásadě ani žádné spory. Přitom realita byla diametrálně odlišná.

Odjakživa zde existovalo (a stále existuje) dobře pochopitelné „rozdělení moci“ mezi ty, kteří vědí, co se v eurozóně děje – přičemž nejdůležitějšími z nich

jsou technokrati a úředníci z ECB, ministři financí a Komise –, a těmi venku, včetně ekonomů, bankéřů a dalších finančníků a některých politiků, kteří tuší, že věci nejsou v pořádku, ale nemají dostatek informací, aby si udělali kvalifikovaný úsudek. Obě skupiny navíc mohou trpět „groupthinkem“. První skupina nemá zájem na tom, aby se zjistilo, že nemá nedostatek kompetencí, neumí analyzovat, a tedy ani předvídat. Druhá skupina toto všechno umí, ale může být (a často také je) posedlá špatnými otázkami nebo vlastními předsudky. To pak vede ke sterilním debatám, zbytečným konfliktům zájmů, argumentům vystaveným okolo nesčetných klišé. Chtěl jsem se pokusit postavit nad propastí mezi oběma těmito názorovými kategoriemi most.

Podarilo se vám to?

Němci si vždy přáli kontrolovat inflaci a obávali se dluhů, Francouzi chtěli mít jednodušší a svobodnější život, méně se obávali finanční nestability – a přáli si, aby vše zaplatili Němci. Připouštím, že klišé mohou obsahovat kus pravdy, a proto si nejsem jist, zda se mi onen most nad propastí skutečně podařilo postavit. Někdy mi připadá, že dialog Evropanů na téma hospodářské a měnové unie je v mnoha ohledech v klišé uvězněný. A proto pak nezřídka připomíná rozhovor hluchých.

Euru jste se věnoval jako finančník, badatel i spisovatel, což je dosti neobvyklý „mix“, minimálně v kontextu Evropy. Má to nějaké výhody? Existují mezi jednotlivými oblastmi vaší činnosti nějaké styčné body?

Jistě, především mezi makro- a mikroekonomickými aspekty mé práce, a to je obzvláště uspokojující. Působení v několika oblastech mi umožňuje „propojit nitky“ různých příběhů. Informace a pohledy z jedné oblasti jsou mi velmi nápomocny v oblasti jiné.

V knize odkazujete na desítky rozhovorů s těmi, kteří stáli u zrodu eura, a současně si s nimi neberete servítky, když je (jejich kroky) následně hodnotíte. Neobrátilo se to někdy proti vám?

Může to znít neuvěřitelně, ale ne. Mluvit se všemi těmito lidmi a zaznamenat jejich komentáře na jedné

David Marsh.

straně a poté, na straně druhé, tyto komentáře a činy ve světle historie hodnotit mě nikdy nepřivedlo do žádného střetu zájmů ani mě nevystavilo (alespoň o tom nevím) žádné nenávisti. Potvrzují to i desítky lidí, se kterými jsem stále v kontaktu kvůli dalšímu sledování příběhu eura. Snažil jsem se být při všech jednáních s úředníky, technokraty a politiky co nejupřímnější. Abych předešel jakýmkoli nedorozuměním (některé rozhovory byly vedeny v němčině a francouzštině), poslal jsem lidem, které jsem chtěl citovat, vše, co jsem chtěl pod jejich jménem uvést. Opravili a doplnili, co bylo potřeba, a vznikl autorizovaný text. Informace, které mi sdělili „mimo záznam“, zůstaly důvěrné. Samozřejmě že jsem v knize nemohl použít všechny citace, musel jsem vybírat. Na druhou stranu jsem ale věděl, že tato poněkud zdlouhavá procedura (byť usnadněná existencí e-mailu) mi umožní prezentovat myšlenky všech zainteresovaných tak, aby byly v souladu s tím, jak je chápou oni sami. Pokud se objevil nějaký nesoulad, například s jinými výroky, archivními materiály nebo svědectvími jiných, snažil jsem se překontrolovat fakta, abych se ujistil, že chyb bude minimum. Vedlo to často k tomu, že lidé, které jsem oslovil, své výroky nakonec trochu pozměnili, popřípadě nabídli odlišnou verzi na základě toho, že jsem jim byl schopen říct věci, o kterých nevěděli, že se děly v jiné části příběhu.

Jak obtížné bylo získat všechny potřebné materiály?

Měl jsem nesmírné štěstí, že mi pomáhali kolegové z finanční firmy London & Oxford. Nesčetněkrát mi pomohli i při hledání kontaktů na osoby, s nimiž jsem chtěl udělat rozhovor. Samozřejmě že jsem se nesešel se všemi, se kterými jsem chtěl. Helmut Kohl je na tom zdravotně už delší dobu dost špatně, jiní si mě přáli vidět, ale nenašli jsme termín, který by nám oběma vyhovoval, jiní měli své důvody, proč se se mnou nesejít... Obecně si ale myslím, že jsem se setkal s 95 % lidí, se kterými jsem se potkat chtěl.

Jaké jste zaznamenal reakce, když vaše kniha vyšla v Británii a dalších zemích? Překvapilo vás něco?

Kniha byla přijata ve všech zemích, v nichž vyšla, zpravidla velmi dobře. Někteří recenzenti ale vyjadřovali

názor, že jsem vůči euru příliš smířlivý, když v závěru knihy konstatuji, že projekt společné evropské měny jen tak neskončí. Upřímně řečeno, nechtěl jsem předvídat fiasko příliš brzy. Proto jsem mohl pouze říct, že věci s největší pravděpodobností nezůstanou, jak byly dosud.

Hodláte se v dohledné době věnovat dalšímu tématu, které zpracujete a vydáte knižně?

Knihu o euru teď opět aktualizuji a připravuji nové vydání. Volba Françoise Hollanda a pravděpodobný odchod Řecka z eurozóny posouvají příběh k novému (dočasnému) vrcholu. A taky budeme potřebovat novou obálku bez Nicolase Sarkozyho! (Na obálce druhého anglického vydání z roku 2011 je Angela Merkelová a právě Nicolas Sarkozy, pozn. aut.)

Konference Restart globální měny, nebo její konec?, Praha 17. 5. 2012

Pořádalo Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

Hlavním mediálním partnerem byly Lidové noviny a server lidovky.cz.

Zleva: David Marsh, Martin Weiss (moderátor), Miroslav Singer, Hynek Fajmon.

Zájem o konferenci byl mimořádný.

Podpořila Skupina Evropských konzervativců a reformistů.

Skupina
Evropských
konzervativců
a reformistů

Projekt společné měny je vystaven turbulencím prakticky každý den. Vy jste svou knihu loni přesto uzavřel poměrně smířlivě. Stojíte si za svým hodnocením i rok po uveřejnění druhého vydání, nebo byste je nějak zásadněji pozměnil?

Závěr bych neměnil. Myslím, že euro přežije, jen v menší a méně ambiciózní formě. Zastávám názor, že okolnosti se mění a rozpady měnových unií, jež smlouvy nepředpokládají – jak jsme to viděli u rozpadu československé měny v roce 1993 – se dějí. Nemyslím si, že se ECB rázem změní ve zralou centrální banku, která pomůže měnové zóně obdobně, jako byly s to pomáhat národní centrální banky. Už jen proto, že eurozóna je měnovou, ne politickou unií.

Opravdu? Nemá snad EU ambice stát se politickou unií? Co tzv. fiskální pakt?

Fiskální smlouva nás k politické unii nedovede. Je to jednoduše jen snaha o to, aby se pravidla, která se dříve porušovala, v budoucnu dodržovala. Francie a Německo jsou od politické unie velmi daleko.

Fiskální smlouva je tedy zbytečná a Velká Británie a Česká republika udělaly dobře, že ji odmítly?

Je to symbolicky důležitý krok, ale vyšumí do ztracena, zčásti také kvůli změnám na prezidentském postu ve Francii. Ekonomicky je smlouva irelevantní, protože důležité otázky, které vedly k problémům, například rozmařilost soukromého sektoru způsobená nízkými úroky, s rozpočtovými deficity nesouvisí, a pokud, tak nepřímě. Přál-li by si někdo mít fiskální unii – a někteří lidé tvrdí, že je to potřeba –, pak k tomu má fiskální smlouva ještě hodně daleko. Británie a Česká republika se zachovaly naprosto legitimně, když ji odmítly, ale nemyslím si, že by to mělo nějaký větší význam. Nejdůležitějšími zeměmi jsou Francie a Německo.

Z toho vyplývá, že státy, které nejsou členy eurozóny, debatu o euru zvenčí příliš ovlivňovat nemohou. Pomohlo by, kdyby v této souvislosti více spolupracovaly?

Rozhodně. „Ne-eurové“ země by se měly snažit vytvořit určitou shodu, ale zároveň neztratit pouto s ostatními státy uvnitř eurozóny. Mezi oblastmi, ve kterých mohou spolupracovat, patří mimo jiné snaha o vyšší růst, nižší schodky rozpočtů, nižší úrokové sazby u svých dluhů, nižší nezaměstnanost apod. Země mimo eurozónu získají respekt i vliv, pokud budou mít dobrou vládu, která vytváří pozitivní výsledky.

Platí to i dnes, kdy EU i její členské státy zažívají pokles zájmu o politiku a mezi veřejností a Bruselem zeje stále větší propast? Proč evropští politici stále častěji jednají proti přání svých voličů?

Politici jsou často mimo dosah a v klíčových zemích (určitě v Německu a Británii) se během let také stali méně kompetentními. Domnívám se, že jsou to hlavně mladí lidé, kdo se o Evropu a to, co jim může nabídnout, zajímá. Ale politici je zklamali, protože s nimi neumějí komunikovat a nedělají svoji práci dobře. Největším strašákem Evropy je, že mnoho mladých, chytrých lidí nemůže sehnat práci. Evropská měnová unie bohužel zastihuje daleko důležitější úkoly a cíle, tj. aby Evropa pracovala, vznikala pracovní místa a generoval se růst a investice napříč kontinentem.

Je toho EU schopna?

Pokud se EU nepodaří více pracovat, vytvářet pracovní místa, růst a investice, bude ještě více nepopulární, klesne její legitimita a určitě se nebude ani rozšiřovat (nebude přijímat nové členy), ani prohlubovat (nebude schopna na sebe brát další úkoly). Naopak se může zmenšovat a zůstat ve své podstatě „mělčí“. V budoucnu se EU může rozpadnout, rozhodně se tak ale nestane v příštích deseti letech.

Připravili Ondřej Krutílek a Iveta Paličková.

Euro: Restart globální měny, nebo její konec?

DAVID MARSH, MIROSLAV SINGER, HYNEK FAJMON

V Praze se v květnu u příležitosti českého vydání knihy Davida Marše *Euro. Boj o osud nové globální měny* uskutečnila konference, na níž kromě autora vystoupil guvernér České národní banky Miroslav Singer a iniciátor českého překladu Marshovy knihy, poslanec Evropského parlamentu za ODS Hynek Fajmon. Přečtěte si to nejzajímavější, co na konferenci zaznělo.

EVROPA SPALA NA VAVŘÍNECH

DAVID MARSH

Připravil jsem si deset bodů, které shrnují nekonečný a stále se opakující příběh eura.

Zaprvé, politici a technokraté spojení s projektem společné evropské měny projevíli fatální nedostatek předvídatosti, zvláště vezmeme-li v potaz, že všechny problémy, které se vyskytly, byly zcela předvídatelné. Lze to dobře shrnout anekdotou mého dobrého přítele, který vedl mezinárodní oddělení Nizozemské centrální banky. André Szász, jehož jméno v knize také figuruje, na rozdíl od politiků věděl, co se stane. V době podepisování Maastrichtské smlouvy v roce 1991 a 1992 prohlásil: „Ani jeden z předsedů vlád, kteří podepsali tuto smlouvu, nevěděl, co dělá. Nejvíce to nevěděl náš premiér Ruud Lubbers.“

Zadruhé podle mého názoru došlo nejen k selhání lidí z centrálních bank, ale i ze strany politiků. Ani jedni nepochopili, jak fungují trhy. V dřevních dobách měnové unie se mnohokrát upravovaly úrokové sazby, což se interpretovalo jako znak toho, že se vše ubírá správným směrem. Jeden přední guvernér mi loni na jedné konferenci řekl: „Myslel jsem si, že trhy budou na naší straně.“ Já mu opáčil: „Měl byste si pamatovat, co říkal o přátelích Harry Truman: ‚Chcete-li mít ve Washingtonu přítele, pořídte si psa.‘“ Jinými slovy, trhům se nedá věřit; otočí se a kousnou.

Zatřetí jsme si uvědomili nedostatek koheze mezi vládami evropských zemí. Měnová unie bez politické jednoty má své zásadní nevýhody. Za měnou potřebujete stát, obzvláště pak v případech, kdy je vývoj negativní.

Začtvrté tvrdím, že je nezbytné dívat se na situaci v ECB. Často se má za to, že je nad věcí. Je pravda, že ECB si počínala lépe než mnozí jiní aktéři, a není její chyba, že měnová unie byla už v době zrodu plná nedostatků. Na druhou stranu je ale potřeba si všimnout toho, že v prvních pěti, šesti letech fungování měnové unie ECB nezřídka spala na vavřínech. Na tuto skutečnost v nedávné době upozornil i Jacques Delors, jeden z „otců“ eura. Nikdo jej nemůže nařknout z toho, že by byl protievropský. Přitom prohlásil, že až do roku 2006 bankéři ECB spokojeně seděli za stolem a ani jeden z nich neupozornil na to, že se rodí problémy.

Což mě přivádí k pátému bodu, totiž že nikdo z evropských politiků nepostřehl, že se objevily problémy s platební bilancí: některé státy více vyvážely, jiné zase více dovážely. Nerovnováha v platební bilanci narostla do takových rozměrů, že už nebyla ufinancovatelná ani soukromými kapitálovými toky. I tento vývoj byl zcela předvídatelný, což chci doložit výrokem bývalého kancléře Gerharda Schrödera z doby, kdy ještě kancléřem nebyl. V březnu 1998, tedy než euro vůbec vzniklo, mi řekl: „Německo má nižší míru inflace než jiné země, které pak nebudou moci devalvovat. My proto budeme více konkurenceschopní a naše průmyslová

nadvláda se ještě posílí.“ Nebylo to míněno jako hrozba, šlo jen o prostou analýzu, konstatování faktu.

To mě přivádí k šestému bodu, jímž jsou nedostatky v jednáních s Německem. Podstata měnové unie spočívá v tom, že Francie a Německo se po 150 letech celkem špatných vztahů pokoušejí sblížit. Základní podmínkou, aby měnová unie uspokojivě fungovala i v příštích letech, je, že Německo – navzdory očekávatelným politickým dopadům – akceptuje vyšší míru inflace, nežli budou mít ostatní členové hospodářské a měnové unie.

Tím se dostáváme k bodu sedm. V Evropě vzniká stav, který je čirým protikladem toho, co se původně očekávalo. Namísto aby se posiloval duch solidarity, přátelství a spojení, narůstají rozkoly mezi dlužníky a věřiteli.

Zaosmě, extrémním příkladem je Řecko. Spirála dluhů a deflace povede s největší pravděpodobností k tomu, že Řecko eurozónu opustí. Dovedu si představit, že k tomu dojde v příštích 12–18 měsících. Uvidíme, co se stane a k čemu to povede.

Každopádně zadeváté lze říci, že v budoucnu se budeme pohybovat směrem k méně ambicióznímu a méně jednotnému euru, které, domnívám se, nakonec nějakou dobu přežije. Skupina zemí, jejichž vývoj bude podobný tomu německému, bude ekonomicky zajímavější. Česko by do ní mohlo vstoupit, ovšem politicky by pro ně tato skupina byla patrně mnohem méně atraktivní než větší blok států. Česká republika by měla dělat vše pro to, aby se na euro připravila, současně by se ale také euro mělo připravit na ni. Je jasné, že členové eurozóny by byli rádi, pokud by se k nim připojily i víceméně dobře fungující a stabilní země, jako je Česko, Švédsko nebo Dánsko. Bylo by to i v zájmu ostatních zemí. Ovšem, jak říkával nesmrtelný Julius Henry „Groucho“ Marx: „Nechtěl bych vstoupit do klubu, který by mě chtěl za člena.“

Můj poslední, desátý bod nás z Evropy přenese za její hranice. Vztahuje se k velkým světovým věřitelům, tedy k Číně a Japonsku. Tyto země dnes o zachování eura velmi stojí, neboť představuje protiváhu k dolaru. Preference Asie jsou jedním z důvodů, proč věřím, že ve střednědobém horizontu euro, i když možná v jiné podobě, přežije. Na druhou stranu je zajímavé, že jak

Čína, tak Japonsko se vydávají cestou progresivní internacionalizace svých měn. Japonský jen je mezinárodní měnou už dnes a japonské autority tento proces dále urychlují. A jak víme, Čína se snaží realizovat experiment cílící na to, aby juan byl celosvětově směnitelný a byl používán také jako rezervní měna. V příštích pěti až deseti letech by se tak mohlo stát, že jen a juan převzou roli, kterou původně chtělo hrát euro. Pak ale už nebude existovat mezinárodní důvod pro jeho existenci...

David Marsh, přední britský odborník na evropskou ekonomickou integraci.

JAK SE JEDEN Z NEJBOHATŠÍCH REGIONŮ SVĚTA STAL PŘÍJEMCEM POMOCI Z MMF

MIROSLAV SINGER

Moje první poznámka se týká doby před krizí. Tehdy všichni věděli, že vznikající eurozóna nepokrývá teritorium, které se nazývá optimální měnovou zónou, tedy oblast, v níž se mohou projevit přínosy společné měny. Už v době, kdy eurozóna vznikala, tomu tak nebylo. Počítalo se s tím, že dojde ke konvergenci. To, že kapitál proudil do ekonomik, které nabízely historicky vyšší úrokový výnos za cenu vyššího rizika, nepřineslo očekávanou alokaci kapitálu. Naopak se zvětšily rozdíly mezi jednotlivými členy eura, což vedlo k přehřátí ekonomik, které měly úroky trochu vyšší, a naopak k dramatickému odlivu kapitálu především z Německa, které v první polovině minulé dekády zažilo jakousi minirecesi, včetně velice nízkého nebo dokonce záporného růstu cen.

Často říkáme, že nebyl definován způsob řešení finančních krizí a neexistovala řada institucí, které by společná měnová oblast měla mít. Myslím si ale, že problém je ještě horší. Evropa není zvyklá respektovat pravidla. Nemá ve skutečnosti ani žádnou autoritu, která by respektování pravidel mohla vynucovat, a tak se pravidla odkládají, kdykoli je to pohodlné buď většině zemí, nebo těm silnějším. A nelze čekat, že se to v budoucnu zlepší.

Rád bych také připomněl, že řada zemí, které dnes mají fiskální problémy, dříve problémy neměla, některé dokonce z hlediska rozpočtové kázně patřily v období 1999–2007/2008 mezi premianty eurozóny. Např. Španělsko porušovalo maastrichtský princip do roku 2010 méně často než Německo. Dnes vidíme fiskální problémy tak dobře právě proto, že řada slabších zemí (s výjimkou Řecka) jednoduše přišla o velkou část svých rozpočtových příjmů. Tyto státy dnes mají dramatické deficity proto, že jejich příjmy byly tvořeny kapitálem, který proudil na výstavbu domů, turistických center ap.

Nezapomínejme také, že krize začala v rámci relativně malého segmentu americké ekonomiky. Do daného sektoru (před jeho krachem) investovaly nejen americké, ale především evropské banky. Nebyly oklamány lstivými prodáváči z Wall Streetu, aby investovaly do rizikových produktů, jak se občas tvrdí. Evropské banky začaly tyto produkty vytvářet, držely je, obrazně řečeno, ve svých skladech, ale nestačily je, na rozdíl od amerických bank, které nakonec přežily, prodat. Odsud se krize přelila do reálné ekonomiky, kde přebíral investice veřejný sektor, jehož možnosti ovšem byly omezené, protože byl v řadě zemí předlužený dávno před krizí. Pak se dluhy začaly posouvat z veřejného sektoru jednotlivých zemí do mezinárodních institucí a vznikla situace, kdy se Evropa coby jeden z nejbohatších regionů světa stala příjemcem pomoci z MMF. Před krizí šla většina pomoci z MMF do Argentiny, Turecka a pobaltským státům.

Je velký rozdíl mezi tím, jak svět zažíval dluhové krize dosud a jak ji zažívá dnes (Evropa). Několik zemí nejprve nebylo schopno splácet své dluhy (např. Latinská Amerika), což by zničilo i banky, které těmto zemím půjčovaly. Pár let si této situace nikdo nevšímal. Poté se sešli technokraté věřitelských zemí a domluvili se na odpuštění části dluhu (což zároveň znamenalo, že jeho část získají zpět). Dlužníci pak měli pouze problém přesvědčit své voliče, že to jejich stát vydrží, ušetří a nakonec se dluhy opět začnou splácet. Obdobná logika se uplatňuje i dnes. Problém evropské krize ovšem tkví v její další dimenzi: řešení není rozhodnuto a schváleno několika byrokraty, kteří se na něm domluví, neboť Evropa nemá reálné centrum s fiskální mocí. Řešení se dohaduje hned na několika

úrovních, tedy i ve věřitelských zemích, kde je musí často schvalovat i voliči, mezi nimiž panuje evidentní nechuť k *jakémukoli* řešení. Právě tato nejistota pak vede k dalším problémům.

Dovolte mi ještě pár slov k heterogenitě eurozóny, její nekonvergenci. Zvětšování rozdílů je dobře vidět na tom, jak se mění optimální sazby pro různé části eurozóny. Pro tzv. jih eurozóny byla tato sazba po nějakou dobu o něco vyšší než pro tzv. sever. Podstatné je, že dlouho byl tento rozdíl relativně malý, plus minus 2–2,5 %. Dnes by podle některých studií země jihu potřebovaly nulovou sazbu. Plus další peníze, aby se zabránilo kolapsu finanční soustavy. (Tento postup je skutečně možný, dokonce dlouhodobě, jak vidíme na příkladu Japonska.) Sazby pro prosperující sever eurozóny by pak musely být na úrovni 8 a více procentních bodů. A politika by měla být ekvivalentně přísnější.

Shrnuto: Přestože se dnes ponejvíce diskutuje o dluhové krizi jednotlivých zemí eurozóny, dlouhodobý problém spočívá ve strukturální nesourodosti a především nerespektování pravidel. Teprve potom by bylo užitečné zaměřit se na strukturální uspořádání a uspořádání institucí. Jednotná měnová politika dnes zřejmě akceleruje rozdíly a vyvolává rostoucí tlak na nejzadluženější země. Do jaké míry to může dlouhodoběji fungovat, závisí především na politické solidaritě eurozóny, resp. na politice zemí, které tvoří její jádro a daří se jim dobře.

Miroslav Singer, guvernér České národní banky.

V KRIZI NENÍ JEN EURO, ALE CELÝ EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ STÁT

HYNEK FAJMON

Současný model evropské integrace prožívá těžkou hodinu. Nejde totiž pouze o krizi evropské integrace, ale o krizi celého sociálního státu, který se v Evropě vytvořil po druhé světové válce. Jednoduše řečeno, máme nulový růst, jsme zadlužení až po uši a potýkáme se s rostoucí armádou důchodců a nezaměstnaných. Co s tím? Je řešením budování evropského superstátu

s eurem, evropským ministerstvem financí, evropskými daněmi a evropským dluhopisem? Osobně se domnívám, že nikoliv, a mám pro to hned dva důvody. Zaprvé, nemyslím si, že to může fungovat. Zadruhé, jde o představu, která se zcela vymyká dosavadnímu rámci evropských dějin.

Stoupenci „stále těsnější unie“ se dívají na evropské dějiny následovně: Do zahájení evropského integračního procesu žila Evropa v době temna nacionalismu a neustálého egoistického soupeření států, což nevyhnutelně vedlo k válkám. Pak se prosadil názor, že odstranění hrozby války bude dosaženo tím, že se státy dobrovolně vzdají své suverenity a namísto toho vznikne nová, evropská suverenita. A všichni budou žít společně v míru a prosperitě.

Evropské dějiny ovšem podle popsaného schématu nefungovaly a nefungují. Evropa byla vždy rozdělena mezi více subjektů a toto konkurenční uspořádání jí v zásadě prospívalo. Proběhla řada pokusů dostat Evropu pod centrální kontrolu – počínaje starým Římem přes papežství, středověké císařství, Habsburky, Napoleona, Hitlera a nakonec i Stalina. A chvála Bohu byly všechny tyto pokusy neúspěšné. Podařilo se to až nyní.

Evropa je poprvé v dějinách pod centrální kontrolou. 500 milionů občanů 27 členských států žije pod jurisdikcí evropského práva, které je řízeno z Bruselu. Centrální kontrola dosud není úplná, protože eurem se platí pouze v 17 státech a evropská legislativa není dosud uplatňována všude v plné míře, protože některé „neposlušné“ státy, například Británie nebo Česko, trvají na svých domácích řešeních. Sám to považuji za správné, ale z hlediska budovatelů evropského super státu je to špatná zpráva.

Co bude dál? V posledních dnech a týdnech jsme byli svědky řady volebních klání po celé Evropě. Zpravidla znamenala odchod dosavadních lídrů a jejich nahrazení těmi, kteří kritizují současný kurz. Viděli jsme to v Řecku, kde zvítězili levičáci všech odstínů, i těch, o kterých jsme si mysleli, že už ani neexistují: maoisté, trockisté, anarchisté a další. Také volby ve Francii přivedly do prezidentského křesla po dlouhé době socialistu. Výjimkou je snad jen excentrický starosta Londýna Boris Johnson, kterému se proti rudému Kenu Livingstonovi podařilo mandát uhájit.

Voliči jsou naštvaní, protože si musí utahovat opasky, a ve volbách se za to vládám mstí. Příčina dnešní situace je ovšem hlubší a tkví v hromadě dluhů, které si západní civilizace nadělala sama, a to jak na úrovni domácností a firem, tak ve veřejném sektoru. Pokud se podíváme do historických tabulek, zjistíme, že dnešní dluhy jsou větší než ty způsobené první nebo druhou světovou válkou.

Francouzský prezident François Hollande v kampani tvrdil, že Evropa nesmí škrtnat, že se má soustředit na hospodářský růst. Opustit politiku úspor doporučuje Evropě i Paul Krugman. Je to ale v praxi možné? Je možné dostat se z krize tím, že budeme utrácet další peníze a takzvaně stimulovat hospodářství? Obávám se, že nikoliv. Především si musíme uvědomit, že tento pokus mají západní státy už za sebou. Mezi lety 2008–2012 se krize v USA a velké části především západní Evropy řešila právě tím, že se vlády masivně zadlužily, neboť sanovaly své banky. Míra veřejného zadlužení se v EU od roku 2007, kdy byla hluboko pod 60 %, dostala vysoko nad 80 %. Masivní stimulace růstu na dluh tedy už proběhla – a výsledkem je, že HDP neroste. Tudy podle mého soudu cesta nevede. Navíc je otázkou, kdo by evropským státům vůbec půjčil a za jakých sazeb, když je problém prodat za přijatelných podmínek i ty státní dluhopisy, které potřebujeme na současné fungování veřejných rozpočtů.

Všichni ti, kdo radí podporovat růst dalšími dluhy, si neuvědomují, že všechny státy EU s výjimkou Estonska stále hospodaří se schodkem. Ano, deficit je svým způsobem prorůstovým stimulem, k trvalému řešení problému ale nevede. Klíčem jsou strukturální reformy, především trhu práce, který je zvláště na jihu Evropy (ale nejen tam) neuvěřitelně regulovaný. V celé EU potřebujeme odstranit překážky růstu, které jsou součástí samotného fungování EU. Mám tím na mysli například cukerné, mléčné nebo vinné kvóty. Firmy v EU jsou v současnosti schopny produkovat více cukru, mléka nebo vína, ale nesmějí, protože kvóta stanovuje maximální objem produkce.

Položme si také otázku, zda není bariérou růstu v Evropě také boj EU s globálním oteplováním. Podle mého soudu tomu tak jednoznačně je, protože právě tato politika zásadním způsobem zvyšuje cenu

elektrické energie, a tím snižuje konkurenceschopnost evropských firem. Když se ale pana Hollanda a dalších socialistů zeptáte, zda tuto politiku v rámci podpory růstu zruší, řeknou vám, že nikoliv. Do ekonomiky chtějí pouze pouštět další peníze. Je zajímavé, že voliči to stále nechápou. Přitom již řadu let si každý může na složenice za elektřinu přičíst, kolik platí na tzv. obnovitelné zdroje energie, tedy jakým způsobem daná politika dopadá na hospodaření firem a domácností.

Zásadní okolností, kterou je potřeba vzít v úvahu, je v politické rovině také to, že kromě probíhající dluhové a ekonomické krize se celá západní civilizace, a v jejím rámci především Evropa, ocitla v hluboké krizi demografické. Mám tím na mysli fakt, že jsme svědky bezprecedentního stárnutí populace v kombinaci s prudkým a trvalým poklesem porodnosti pod hranici prosté reprodukce obyvatelstva.

Ptejme se: Může nám euro pomoci v situaci dluhové a demografické krize? Je to měna, která je řešením problémů, jež mají evropské národy před sebou? Podle mého názoru není, přestože euro bylo zaváděno s tím, že se takovým řešením stane. Jeho „konstruktéři“ tvrdili, že se díky němu sníží inflace a zvýší tempo růstu. Nedošlo ale ani k jednomu, ba naopak. Pokud se podíváme do historie evropské integrace a porovnáme zpětně jednotlivé dekády, vidíme, že nejvyšší růst Evropa zaznamenala v 60. a 70. letech 20. století, kdy ještě euro neexistovalo. Naopak v této dekádě jsme na území Evropy svědky historicky nejnižšího růstu HDP.

Fungování eura ukazuje, že politika „jedné velikosti pro všechny“ má v různých státech různé dopady. Někomu taková politika vyhovuje, což je nejspíše Německo, některým naopak ne, viz případ Španělska. Kombinace jednotné úrokové sazby v rámci eurozóny se značně různými úrokovými sazbami za dluhopisy jednotlivých členských států a různými mírami jejich zadlužení nemá žádné dobré řešení. Trhy po počáteční euforii, kdy hodnotily německý a řecký dluhopis stejně, zjistily, že to není možné. Výsledkem je nutnost zavádět gigantické finanční transfery mezi severem a jihem EU, přičemž ani ony nejsou s to zabránit, aby se příjemci necítili být okradeni (viz dnešní Řecko).

EU má dnes před sebou dvě základní možnosti. První spočívá v tom, že se eurozóna rozhodne ještě více integrovat; vytvoří si vlastní daně, vlastní dluhopisy, vlastní ministerstvo financí a zvýší transfery mezi svými členskými státy. „Výhodou“ je, že velká část evropských elit a institucí k tomu tenduje. Druhá možnost spočívá v tom, že se eurozóna postupně rozpadne, nebo minimálně zmenší, a vrátíme se k měnovému uspořádání, jež bude podobné tomu, které měla Evropa v 70. letech: bude existovat „menší euro“ a kolem něj celá řada nezávislých měn, které budou v zájmu měnové stability nějakým způsobem propojeny. Osobně preferuji druhou z cest, neboť – na rozdíl od té první – má potenciál k obnově hospodářského růstu v Evropě.

Pokud se podíváme na případ České republiky, můžeme konstatovat, že jsme v rámci EU v dobré situaci. Jak mi při debatě řekl jeden slovenský kolega: „Vy Čehuni ste si to akosi lepšie zráтали.“ Asi má pravdu. Přestože prožíváme stejnou krizi jako zbytek EU, jsou u nás dopady zatím menší. Česká vláda nemusela v letech 2008–2012 sanovat jedinou banku, i míra veřejného a soukromého dluhu je u nás řádově nižší, než je průměr v EU-27 i eurozóny. Naše zadlužení je dnes na 40 %, EU-27 je na 80 % a eurozóny na 85 %. Rovněž míra nezaměstnanosti je na rozdíl od většiny zemí EU nízká, pohybuje se kolem 7 %. Díky tomu, že nemáme euro, se nemusíme podílet na záchraně Řecka, Portugalska a Irska, resp. podílíme se na ní jen omezeně. Pokud bychom byli v eurozóně, měli bychom závazky zhruba v objemu 300 mld. korun. Naprosto tedy chápu, že všichni čeští zastánci eura nyní mlčí a že 75 % české veřejnosti je proti jeho přijetí. Mé heslo „Držme se koruny“ stále platí, z čehož mám radost.

Hynek Fajmon, poslanec Evropského parlamentu za ODS.

Konferenci Euro:
*Restart globální měny,
nebo její konec?* podpořila
Skupina Evropských
konzervativců a reformistů.

Skupina
Evropských
konzervativců
a reformistů

Filozof Josef Šafařík očima své ženy

ANTONÍN PŘIDAL

Od narození Josefa Šafaříka uplynulo letos sto pět let, od jeho smrti dvacet. Jeho žena Anna zemřela před patnácti lety. S oběma jsem se blíže seznámil v roce 1976, když mě k nim, do jejich bytu na Grohově ulici v Brně, přivedl někdejší dramaturg Divadla za branou Karel Kraus. Porozuměli jsme si a pro naše setkání se pak ustálil jeden podvečer v měsíci, býval to pondělek. Nebyla to setkání monologická. Josef Šafařík se mi jevil jako výjimečná osobnost, ale zároveň jako normální člověk, ne ještě jako titán, před kterým se sluší spíše mlčet. Kromě toho jsem vyrůstal v rodině, kde se hodně mluvilo a ptali se a odpovídali všichni. Držel jsem se toho zvyku také ve společnosti pana Šafaříka a on se tomu nebránil. Jistěže jsem hodně poslouchal, ale také jsem kladl otázky a měnil témata, takže jsme přecházeli od otázek existenciálních k existenčním, od pomyslů k věcem a bytostem velmi konkrétním a zase zpátky, a tak pokaždé. Někdy, když myšlenku rozvíjel příliš zdlouha, pomohlo, že paní Šafaříková, občas našim rozmlouvám přítomná, v křesle usnula. A tu jsem mohl říct: Vaše paní je unavená, už abych šel... Ale nechoďte, řekl, a přešli jsme na jiné téma. Ta pestrost nám vydržela víc než čtrnáct let.

Základní fakta jsou známá. Svému o rok staršímu muži byla Anna Šafaříková přes půl století oddanou partnerkou, pomocnicí, opatrovnici a posluchačkou. V mládí chtěla být lékařkou, ale přísný otec, vojenský právník, rozhodl, že po maturitě musí do kanceláře, vydělat si na věno. Pracovala v pojišťovně, později jako účetní v divadle. Vzali se až po válce, ale znali se od poloviny 20. let, od roku 1937 spolu v Brně bydleli. Říkala mu Izuš, on jí Anina. Od prvních let jejich známosti byla přesvědčena o jeho mimořádných duševních vlohách, ba o jeho spisovatelském poslání, a rozhodla se udělat všechno proto, aby je soustředěným studiem a psaním mohl naplňovat. Protože měla v pojišťovně dobrý plat, v roce 1938 se shodli, že Šafařík, absolvent techniky, musí odejít z místa na Zemském úřadu a zůstat na volné noze. *Tajně jsem to oplakala*, zapsala si o tom do deníku, *neboť jsem věděla, že se vzdávám nejen společenského postavení, ale i dětí, a že to nebude lehké. Bylo to ovšem mnohem mnohem těžší, než jsem si dovedla představit... Báli jsme se nejvíce vnějšího světa, zlých lidí a urážejícího nepochopení, zatímco těžkost a závažnost této cesty leží ve vnitřních křivkách*. (20. 5. 1938) Když si začala deník vést, bylo jí

šestnáct, když po manželově smrti doplnila poslední zápis, bylo jí čtyřiaosmdesát.

Psala perem, do sešitů a bloků, někdy do nich vložila volné listy. Deníky z let 1926 až 1978 svěřila počátkem 90. let nakladatelství Vetus Via Jaroslava Erika Friče, úryvky z nich vyšly v 6. čísle revue *BOX* z roku 1996. V polovině 90. let, když už bydlela v domě s pečovatelskou službou v Žižkově ulici, mi svěřila soubor svých tří obsáhlých deníků psaných v dalších letech, 1978 až 1992, celkem 360 stran. Prosila, abych je nedával tomu, kdo by s nimi chtěl hned na veřejnost a do tisku. Uložte je u sebe, řekla, a časem uvidíte, k čemu by mohly být.

Deset let po její smrti jsem o nich podal první veřejnou zprávu. Pochopil jsem důvod její zdráhavosti. Deníky ze závěrečných let jejich společného života zachycují nejen vytrvalost a pozdní úspěchy, ale i hořkost postupujícího stáří, útrapy stále nemocnějších těl, výkyvy duševních stavů, vedle nadějí naplněných také ty zklamané, vedle přátelství povzbudivých ta zraňující. *Slibuji ti, milý deníku, že svěřím Ti vše, co na srdci kdy budu mít*, umínala si šestnáctiletá Anna a držela se toho předsevzetí až do konce. Nepsala paměti pro jiné, ani

pro svého muže ne, ten jí ostatně zakazoval, aby o něm cokoli zapisovala. Na zapřenou a bez opatrné autocenzury ukládala na stovky stránek, co viděla a slyšela od něj i od jiných, co spolu prožívali a museli přestát.

Starosti hospodyňské – nijak malé, uvážíme-li, s jak skrovnými příjmy museli po většinu života vystačit – jsou v denících odsunuty do pozadí, podřízeny účelu, pro který je musela zdolávat. Tím byla Šafaříkova tvůrčí práce. To o ní se tady píše nejvíc, o jejím postupu a troskotání, o jejím uplatnění a umlčování. A zároveň vystupuje na světlo neretušovaný obraz vnitřních krizí autora i jeho ženy, těch, jakým Anna už před válkou přisuzovala větší váhu než vnějším tlakům. Tehdy ještě nevěděla, že nepříznivé poměry a nepřátelský režim promění Šafaříkovu dobrovolnou samotu v zapovězenost a vypovězenost.

Čekal ho poučnorový zákaz jeho knihy *Sedm listů Melinovi* a po zveřejnění několika jednotlivých esejů na sklonku 60. let nová ztráta publikačních možností. Týden po srpnové invazi jí řekl: *Co budu živ, budu psát, ale asi zase jen pro sebe. Celý můj život, mé plány a naděje leží stejně v troskách, a jestli k nim přibude další trám, to už nevádí.* (28. 8. 1968)

Koncem 50. let ho těžký úraz na jedné z povinných pracovních brigád málem stál život. Přežil jej s trvale poškozeným zrakem.

Jeho další kniha se má jmenovat *Třetí cesta*, už léta se na ni připravuje. V únoru 1972 je mu čtyřiašedesát a jeho žena píše do deníku: *Hlavně aby napsal „Třetí cestu“. Náš život by postrádal vyvrcholení a dovršení... Slibil v lednu začít... Leden se schýlil ke svému konci, začátek učiněn nebyl. Vybuchla jsem a vyčítala... Všichni od něho očekáváme pokračování „Sedmi listů“, Izuš zase, že cítí tak ohromnou zodpovědnost a že si nesmí dovolit ztroskotání, že udělal dvě verze a zahodil je, také že počítá se zahraničím, že to musí být nanejvýš kvalitní, že na nic jiného nemyslí, že nepotřebuje žádné biče a ostruhy a že už má jen mne a takové výbuchy jsou pro něho šok a berou mu chuť do práce...* (1. 2. 1972)

Povzbuzuje ho trvající ohlas esejů zveřejněných před začátkem normalizace. Dovídá se o mladých lidech, kteří si je opisují, a ví už z dřívějška, že v antikvariátech a jinde si našli zakázané *Listy Melinovi*. Záznám z 10. března 1981: *Myslel, že ta kniha je mrtva, že*

nemá co dnešnímu člověku říci. Zájem o ni si vysvětloval tak, že to byla poslední filosofická kniha, která svobodně a otevřeně mluvila o věcech pro a proti.

Dopsání *Třetí cesty* se zdálo na dohled, ale trvalo ještě dlouho předlouho. Jedna verze byla hotova v září 1982, další v dubnu '85 a ještě další v dubnu '86 – na pět set osmerek hustě popsaných milimetrovým písmem. Rukopis dostal nový název – *Cestou k poslednímu*. Šafařík uvažoval o variantách *Cestou necestou k poslednímu* nebo *Na vlastní pěst k poslednímu*, ale usoudil, že *ta cesta by tam měla být, bylo by to nevděčné ke všem, kteří ji vyšlapávali.*

Pomalé přibývání *Cesty* mělo několik příčin. Stáří, nemoci, únava. Pocit odpovědnosti násobený obavou, jak bude kniha přijata, kdo mezi čtenáři bude proti ní, co se jí bude vytýkat. Také proto její stránky opakovaně předělával a vybrušoval. *Já nemohu napsat nic slabého, nic odbyt, hned by řekli – Hle, diletant!* (4. 4. 1974) Práce v odloučení, daleko od kateder a literátů, mu vždycky zaručovala nezávislost, ale měla svůj rub: nedostatek pravidelného a různorodého ohlasu, nepřivykllost polemické diskusi. Stažen do ústraní, potřeboval slyšet spíše souhlas a povzbuzení, nepříznivá reakce ho zpravidla ranila. V listopadu '85 řekl: *Já jsem vlastně ztratil moc času a energie tím, že jsem kolem sebe neměl pravé lidi... Neměl jsem žádnou odezvu. Byl jsem hrozně sám.* Strádal tím, že při setkáních s přáteli neliteráty trvá zájem o jeho psaní a myšlenky jen pár minut a pak se hovor stáčí k banalitám. Pokud jde o přibuzné, měl pocit, že ho mají za černou ovci, která celkem nic nedokázala, a že nad ním, řečeno jeho slovy, ohrnují morální frňák. (14. 7. 1977)

Já jsem pro všechny podivín, pesimista... Musel jsem se všeho vzdát – zajištění, pozice na katedře, abych poznal pravdu, a teď, když ji říkám, nevěří mi, protože za mnou nestojí žádná instituce, neříkám to ex katedra – nemohu mít pravdu.

V mnohém si, jak známo, rozuměl s Jiřím Kuběnou, ale ani od něho, jak dosvědčuje Annin deník, nesnášel výtky bez roztrpčení, s nadhledem. Zážitkem zvláštní spřízněnosti pro něho byla setkání a korespondence s Václavem Havlem a zvláště s Josefem Topolem. S těmi však nemohl komunikovat tak často, jak by potřeboval, a každé zpoždění jejich dopisů

nebo odmlčení pro něho bylo bolestným zklamáním. (Pravidelnější schůzky míval v Brně s Pavlem Švandou a později s Bořivojem Srbou a dalšími.) Na druhé straně rostla jeho nejistota vinou režimních praktik. Až na výjimky neměl svobodný přístup k zahraničním publikacím, k novým knihám souvisejícím s jeho tématy, a cítil to jako své manko a napadnutelnou slabinu. Navíc ho rozrušovalo tažení proti signatářům Charty 77. Tu, jak známo, považoval za velký omyl, který vydává nezávislou kulturu všanc jejím nepřátelům. Měl strach, že mu poznámky a rozepsaný rukopis může při domovní prohlídce sebrat StB, která ho v roce 1976 třikrát vyslýchala.

V hovorech s Annou ty výslechy i po letech připomínal: *My jsme spolu uzavřeli průměří a obě strany to dodržujeme*, řekl jí. *Chtěli přece, abych jim slíbil, že vůbec nebudu psát – takový nesmysl, to přece nemohu slíbit, ale uhandloval jsem, že u V. (zřejmě Václava Havla) nic nevydám. A celou tu dobu jsem také s ničím nevylezl.* To je záznam z roku 1985 (14. 3.), když Anna začala na stroji opisovat další verzi *Třetí cesty*, určenou právě pro Havlovu Expedici.

Pokaždé, když jí oznámil dokončení některé verze, byla k pláči šťastná. A k pláči nešťastná a rozbolavělá, když viděla, jak napsané znovu předělává. V dubnu 1986 si zapsala: *Říkám tomu Schubertovo Trio. Kolikrát to už vypadá na konec, ale autor je tak zamilovaný do svého díla, že přidává další a další variace. Jsem z toho trochu smutná a zklamaná – jednak to nikdo nebude chtít přeložit do jiného jazyka, jednak kolik lidí to celé přečte, anebo jen začátek a konec přečte a postaví si to do knihovny.*

To už se Anna blížila k osmdesátce. Z opisování těžko čitelných papírků, Šafaříkem ještě stále opravených, ji brněla hlava, hučelo jí v uších, s úzkostí sledovala i jeho stav. *Ráno ztratil na chvíli vědomí. Od té doby špatný... přepadlý. Vidím tu hrůzu, pro oba mozkovou příhodu, dílo vlastně bez ceny, ani z poznámek to nikdo nedá dohromady.* (29. 4. 1985)

Někdy zapochybovala, jestli mu vystačí síly, ale nikdy o tom, že napsat tuto knihu je úkol, kterému by dostát měl. Pro něj to byl vrcholný, konečný cíl, pro ni by to znamenalo ještě něco navíc: začátek klidnějšího života, bez jeho nočního vstávání k rozepsaným lístkům, stáří zproštěné ustavičného stresu, otevřeně

pokojným zážitkům. Její radostí byly vycházky, výlety do lesů, cesty do rodného Rakouska nebo aspoň do lázní, ale chtěla ho brát s sebou, na jiný vzduch, za rozptýlením a novými silami. S přibývajícími léty a chorobami se jí to dařilo stále vzácněji. Vzpíral se odcházet od psacího stolu, říkal, že má špatné svědomí, když za ním nesedí. Už dřív jí vyčítal, že je příliš zaměřena na vnější svět. *Já nosím celé bohatství v sobě, a svět už mi nic nemůže dát.* (7. 4. 1973) *Netoužím po krajinách a zemích, můj svět je ve mně.* (14. 10. 1972)

A její přiznání z března 1977: *Lidé mě asi často litují, že žiji s vážným, skeptickým filosofem, ale my se často spolu smějeme. Já už rozumím jeho zvláštnímu suchému humoru.* Dva příklady Šafaříkova vtipu: *Zacházej se mnou hezky, jsem lidská bytost, i když jsem tvůj muž.* Jednou se ho zeptala: *Josefe, troufl by sis vylíčit záchod?* A on na to: *Podle toho. Má to být v próze, nebo to musí být ve verších?*

Přes všechnu odlišnost povah měli společné záliby. Hudbu, dřív na koncertech, později u rádia, prožívali v jakémsi mysteriózním stavu, jak to nazvala. On odpoután od tohoto světa, ona jako by kroužila u stropu. Vedli hovory o skladatelích, na Glagolské mši mu bylo blízké, *jak je to daleko od církevních zpěvů a hudby!... Jistě je v tom úcta, láska, ryzost a hloubka citů, ale žádná devótnost, žádná krev obětí, žádná sebeoběť.* (4. 6. 1987)

V kvartetu Debussyho cítil *naprosto svobodnou duši* a dodal: *Impresionismus není zatížený žádnou ideologií. Připouštím, že měli svoje těžkosti, poněvadž bojovali o uznání. Od začátku jsem si byl vědom, že o to se bojovat nesmí, nýbrž jen o sebevyjádření... Od začátku jsem pracoval pod tlakem, pod diktaturou, ale jen z vnitřního puzení.* (11. 12. 1981)

Zapisovala všechny jeho výroky, které si stačila zapamatovat, a zkušeně přecházela do jeho způsobu vyjadřování. Vzrušené záznamy o strážnících s knihou se často – i v nejkritičtějších údobích – střídají s poklidnými úryvky z jejich společného vzpomínání na dětství, rodiče, učitele, venkovské lidi, na obě války. O Josefu Šafaříkovi se z nich dá vyčíst nemálo osobního, co do jeho esejů nikdy přímo neproniklo. *Až ty jsi mě naučila vyprávět vše do detailů, jak jsi byla zvyklá z domu.* (8. 1. 1983) Jeho otec, instalatér, mu prý věřil, že bere život vážně, a nikdy se ho na nic neptal, na

studia, ani na dojmy z cest. Knihy u nich doma byly něco zbytečného a zakázaného, musel je číst tajně, a to neměl rád. Jako magický svět ho od dětství přitahovala poezie a později litoval, že učitelé v něm nepodporovali literární vlohy. Na divadelním představení ho jako středoškoláka fascinovalo, jak je i při opakování *pokaždé úplně stejné, slova gesta čili něco docela jiného než život... Sám jsem si udělal malé jevištětko, kulisy, kousky dřeva byli herci a hráli pohádku. Velmi jsem se tím tajil – i jsem se styděl, že dělám a mám rád něco, co není pořádný život. U nás jen práce v hospodářství, na poli...* (18. 6. 1986)

Jednou na vycházce jí rozjařeně oznámil, že už rozřešil otázku, proč nás přitahuje divadlo, a že o tom musí napsat jinde, do této knihy už to nedá. Měl chuť i látku do menších esejů (jeden se měl jmenovat *Evropský paradox*), ale práce na konečné úpravě *Cesty k poslednímu* ho pohltila a do značné míry rozvrátila. Annin deník podrobně zaznamenává zdoluhavou komunikaci s Prahou, kde bratři Havlové dávají kopii Annina přepisu opsat, Josef Topol ji jazykově rediguje a po částech posílá zpátky do Brna. Nejdřív je Šafařík nemile překvapen Havlovou předmluvou, nelíbí se mu, že ho v ní konfrontuje s oficiálními filozofy a přivolává tak polemiky, na které není zvědavý. Usoudí, že Havlovi nejde ani tak o knihu jako o jejího autora a že ho chce využít politicky – jeho, vyznavače nezávislosti, který už dávno prohlásil, že: *Umělec má promlouvat svým dílem a politiku přenechat politikům. Přitom dílo nechce měnit svět, chce přeměnit člověka.* (8. 4. 1977)

Později ho zraní, že Josef Topol se kromě jazykových oprav začal vyjadřovat kriticky i k některým jeho myšlenkám. Korektury se zpomalují, Šafařík ztrácí chuť vyjít s knihou ven, má dojem, že by proti němu poštvala jak režim, tak církevní kruhy a katolické přítele. Od doby, kdy v *Hostu* vyšel esej *Loutky Boží nebo čí?*, ho všichni považovali za katolíka, jenže tím není, je křesťan – a to, že napsal knihu kritickou také k moci církevní, jistě vzbudí odpor. Neměl by ji vydat raději v zahraničí? Anebo v moravském samizdatu? Do peripetií kolem těchto rozporů vstupuje také Jiří Kuběna a všechno se vyvíjí jinak, než si Šafaříkovi slibovali.

Je u nás strašná atmosféra, píše Anna 12. 1. 1987. *Měla to být radostná práce – korektura – pohoda – radost*

z dodělané věci. A o dva týdny později (26. 1. 1987): *Svět je tak hezký, myslím příroda, hudba, přátelství, a mně se tu už vůbec nechce být.*

Na podzim toho roku přichází nová vzpruha. Opišování knihy se ujal Jaroslav Erik Frič a chce ji vydat v Brně. 7. října si zapsala: *V Praze říkají „žádný spěch“ čili na knize nedělají a každý (Topol a Havel) dohání své práce... Hrozný měsíce! Ale Jarda chce dílo sám opsat tak, aby autor byl spokojen.*

Ještě dva roky dělí od listopadu '89, roky napětí a bezmoci. Přinesou různá onemocnění, také to Fričovo, které mu nedovolí opis dokončit, přinesou rozruch kolem problematické úpravy textu o Beckettovi, který má být z knihy přetisknut v samizdatovém sborníku *O divadle*. Ale dojde i na radost. To když se chartistovi Františku Derflerovi podaří navzdory počátečnímu zákazu prosadit a dokonce reprízovat veřejná čtení z Šafaříkových textů, nejen v Brně. A nové Šafaříkovo znepokojení: co když ta čtení vyprovokují policii, aby ho konečně zlikvidovala? Anna mu takové strachy vymlouvá. *Teď teprve začne boj, to hlavní je teprve před námi,* zapsala si 25. listopadu 1989. *Jsem také rád, že jsem se toho dne dočkal,* řekl jí. *Ale jsem zase rád, že jsem tak starý a probíjet se už nechci.*

Nebylo třeba. 15. ledna 1990 jim prezident Havel při návštěvě Brna šel z jeviště Mahenova divadla podat ruku do lože. Zapsala si: *Tohle přiznání k Šafaříkovi přineslo ovoce. 5. února přišli oba Uhdeovi, že v nově založeném Atlantisu chtějí vydat Josefovo nové dílo, a to letos, že se našel mecenáš, který na to dal jeden milion. Byla jsem jak vyjevená. Pili jsme na zázrak.* V dalších měsících budou mít pocit, že ty dva k nim poslal nějaký anděl.

Třetí opis *Cesty k poslednímu* vznikl tak, že Šafařík jednou týdně diktoval Jitce Uhdeové do počítače. Byl nadšen její přívětivou svědomitostí a také tím, že kniha má do října 1990 vyjít. Brzy dostával korektury, škrtal v nich a měnil, všechno chtěl dotáhnout tak, aby to, jak říkal, nikdo nemohl napadnout. Pak si umínil napsat jiný závěr, do konce léta. Ale nebyl s ním hotov ani do Vánoc, dokončil je teprve s druhou korekturou v lednu 1991. Anna, v těch měsících stále nemocnější, sledovala jeho přepadlost a zmořenost a modlila se, aby se dožila každého dalšího termínu, který sliboval dodržet, protože její smrt by ho mohla ochromit docela.

Tolikrát v minulosti si zapsala, že smrt už je čeká, že se jich dotkla, že ten či onen strašný rok nepřežijí. Po léta je obcházela jiná smrt, než o jaké se píše v *Cestě k poslednímu*. Nebyla to k přesahu burčující smrt-apel, ani slepě zabijácká smrt-ortel, ale smrt povlovně se blížící s věkem, řekl bych smrt-přirozený závěr. Teď od Josefa slyšela, že je smířen se svou smrtí, ale vůbec ne s její, protože bez ní by toho všeho nebyl nikdy schopen.

Ona však cítí, že velké dílo spotřebovalo jejich síly, i paměť jí někdy vypovídá. *Říkal mi něco tak milého a hezkého, opakovala jsem si to a říkala si, že si to musím poznamenat, a je to pryč, a nemám ani zdání, o čem to bylo.* (20. 11. 1990)

V roce 1991 přijdou na řadu oficiální pocty, knižní vydání přednášky *Člověk ve věku stroje*, další časopisecké publikace starších prací. Jen *Cesta k poslednímu* jako kniha pořád chybí a není v dohledu ani na podzim, tedy v době, kdy měl v Atlantisu vyjít už další ohlášený svazek, tentokrát jeho esejů. Zdrčený Šafařík si neustálé zpoždování vysvětluje po svém: kniha by zřejmě vadila církevním kruhům blízkým prezidentovi. Posléze podezírá i komunisty a jeho žena ho musí s křikem nabádat k trpělivosti.

Cesta k poslednímu nevyšla ani k dalším Vánocům, jak bylo v tisku oznámeno, ani k dalším jeho narozeninám, ale až dva měsíce po nich a týden před jeho smrtí. *Konečně na Velikonoce byla kniha na stole*, píše Anna v dubnu 1992, *Josef měl ohromnou radost. Libil se mu tisk i papír a obal Mistra Husáka, často ji bral do ruky, jako by se s ní mazlil. Asi bylo rozrušení příliš velké, když jsem ho vybědla, aby v klidu napsal do knih věnování, 2 knihy zkazil, pak napsal „Starému příteli a mladému prezidentovi“, tedy jediná kniha s podpisem a věnováním. Péro zahodil se slovy: Nejsem schopen napsat jedinou větu. Pak chátřá, už ve středu 22. 4. ztratil vědomí... a v 16 hod. (dalšího dne) vydechl. Já od té doby nemám klid... Izuš už není mezi námi. Jediný člověk, na kterém mi v životě záleželo.*

Tak se schýlil ke konci deník jistě jednostranný, jak už deníky bývají, ale psaný ze strany Šafaříkovi nejbližší, ze strany nejúčastnější a s ním srostlé. Ostatně také můj výběr z něho byl kusý, pouhá mapka pestré krajiny, stručný nárys organismu nepřestajně se vyví-

jejícího a zápasícího. Chtěl jsem dosvědčit, že existuje takřka mikroskopické svědectví o dvou výjimečných osudech, napohled jednotvárných nebo snad monumentálně sošných, uvnitř však dramatických. Že to není harmonizující ohlédnutí, ale průběžné přiznávání svědkyně k sobě samé, spontánní vyznání ze svého osudu, často trpké, ani sebe nešetřící, jen částečně úlevné, ale pro ni zřejmě nepostradatelné. Sama před sebou v něm vystupovala ze stínu a dotvářela svůj náhled, svůj jazyk, svoji tvář. Jak už víme, nebyla to jen samomluva. Do její výpovědi patřily také výroky toho druhého, její monolog se živil dialogem. Proto nemohl pokračovat, když druhá strana zmlkla.

Jedním z posledních zápisů z května 1992, už po pohřbu, oslovila mlčícího: *Jak je možné prostě odejít a mě tu nechat v takovém smutku. To se dělá? Co si tu mám počít? Na co jsem tu? Polykat prášky, abych tu byla déle? A ve třech dalších větách spojí svou osamělost s naplněním a neodbytnou tečkou: Jsme v příbuzenství samé vdovy, ale všechny mají děti a vnoučata. Kniha je venku, tak co?... Nechci žít!!*

Žila ještě pět let, nezapisujíc už nic. Ale kniha byla venku, kniha-plod přiváděný na světlo tak těžce a vlekle, a přece neztracený.

Pět let předtím jí její muž řekl: *Napsal jsem knihu špatně, nešikovně. Neměla to být Cesta, ale až výsledky hledání. Ale přesto je tam vše, co jsem chtěl a musel říct, a až budu hnít v hrobě, určitě někdo přijde, kdo najde, co je v tom nového.* (14. 6. 1987)

A v dubnu 1984: *Kdyby se mě někdo zeptal, proč jsem tu knihu psal, tedy abych našel poslední slovo pro sebe. Ale taky, aby křesťané své lenošné hlavinky trochu namáhali a přemýšleli o své laciné víře. Rozum je také dar od Boha a nejen Bůh rozmlouvá s křesťanem, ale i křesťan by měl rozmlouvat se svým Bohem.*

Březen 2007

Poprvé otištěno ve sborníku z konference *Setkání v mezidveřích kulis a smrti – život a dílo Josefa Šafaříka nejen v divadelních souvislostech* (JAMU, Divadelní fakulta 2007).

Antonín Přidal je spisovatel, překladatel, publicista a vysokoškolský pedagog.

Kdo byl Josef Šafařík?

PAVEL ŠVANDA

Z mého deníku v dubnu 1992:

20. 4. (Velikonoční pondělí): Zápas o J. Š. „Cestou k poslednímu“. Myslím, že stvořím přijatelné úvodní slovo k šafaříkovské vernisáži 27. dubna. A také recenzi pro Lidovou demokracii. Ale ve skutečnosti je mně a zůstane tento J. Š. záhadou. Kdo ale má do něj vidět, když ne já? (Dodatečná poznámka: Tou dobou jsem se s Josefem Šafaříkem stýkal už pětadvacátý rok.)

21. 4. úterý: „Cestou k poslednímu“ je vlastně Šafaříkův Král Lear, podobně bezútešně strohý, krutý a přitom velký text. Lear také není křesťanské drama.

22. 4. středa: U Šafaříků. J. Š. je ještě velmi slabý po operaci prostaty, a už se chystá na operaci šedého zákalu. V pondělí na vernisáž chtějí oba přijít. Jinak jsme si bezky rozuměli. Pronesl asi desetiminutový monolog o „Cestou k poslednímu“.

23. 4. čtvrtek: Volal Mirek Plešák, že jsem tu kritiku (na Kaločovy Běsy v Mahence) napsal tak dobře, že „jí rozumějí i herci“; toť velká pochvala. Jsem trochu nachlazený, což by se mně na pondělní vernisáž nehodilo.

24. 4. pátek: Asi ve 13.30 mně volal do redakce Akordu František Derfler: včera zemřel J. Š. Souvisel s tím ten zvláštní zvuk včera ráno v kuchyni? Volal jsem Jiřího Kuběnu a Mirka Holmana a večer Honzu Trefulku. Vernisáž „Cestou...“ odvolána.

25. 4. sobota: Ve 12.45 volal Jiří Kuběna: ve středu 22. po mém odchodu J. Š. sledoval v rozhlase hokej (nebo spíš fotbal?). Asi ve 20 hodin ho našla paní Aninka zamčeného na záchodě; štípání dveří za policejní asistenci. J. Š. byl oblečen, v bezvědomí. Sanitkou do Bohunic. Ráno přišla na Grohovu ul. zdravotní sestra a donesla šaty J. Š. Paní A.: „On je mrtev!“ „Ano.“ Vždycky jsem na J. Š. myslel jako na „pana Šafaříka“. Teď na něj myslím jako na svého přítele.

26. 4. neděle: U paní Aninky. Jejich fotografie spolu s Josefem za mlada. V tramvaji jsem potkal Derflera.

27. 4. pondělí: Psal jsem stručný nekrolog J. Š. pro LD.

28. 4. úterý: „J.F.K.“ Olivera Stonea. Vlastně dost chatrná propaganda, naroubovaná na schéma „Pan Smith přichází“.

29. 4. středa: Ráno u ředitele. Akord nebude pokračovat. Půjdu do deníku. Podmínky vyjednat s Drobným. Oboustranná, leč bezvýchodná zdvořilost. Odpoledne pohřeb J. Š. v Líšni: Jirka Kuběna, přátelé z Olomouce. Josef Topol. Milan a Jitka Uhdeovi. I. a Z. Vašek neměl čas, poslal věnec. Katolíci atd. Mirek H. pak k nám zašel na kafe.

30. 4. čtvrtek: Poslal jsem Jaroslavu Medovi „Cestou k poslednímu“.

1. 5. pátek: V Lidových novinách seznam novinářů – agentů StB. Helemese, zrovna tableta! A támhleten taky! To jsou mi věci! Spíš ta odhalení působí na můj smysl pro humor. Necítím je jako morální téma. Viola F. mně poslala Rekviem za Pavla Buksu. Velmi smutná milostná poezie. Zdeněk R. přišel do redakce za Jarmilou D. Je to gentleman.

* * *

Od té doby, co Josef Šafařík zemřel – a ostatně i za jeho života – jsem si často kladl otázku, co on vlastně znamenal pro mě a pro okruh našich společných přátel od konce 60. let až do své smrti. Jak se nám jevil? A kým on doopravdy byl? Což nemuselo být nutně totéž.

Šafaříkovo literární dílo si získalo zájem hlavně v 90. letech. Dnešek pohlíží na jeho nietzschovskou polemiku s přírodovědou v *Sedmi listech Melinovi* dost skepticky. Elektronická revoluce, která od té doby silně ovlivnila naše pohodlí, mu, myslím, zapravdu nedala. *Cestou k poslednímu* je poněkud nepřehledným, zato

vášnivým manifestem individualistického anarchismu, který možná časem ocení ti mladší lidé, kteří se v budoucnu opět zhlédnou v estetickém buřičství.

Jak to dnes vidím, J. Š. byl poněkud paradoxním nietzschovským polemikem. Ctil absolutní svobodu individua, ale spolu s ní taky Masaryka a Šaldu a latentní prvo-republikánský kolektivismus; tož se v něm pak vyznej! Čtenářsky zůstávají živé spíše jeho kratší texty (tedy jejich autorizované vydání v *Proglasu* na počátku 90. let a posléze knižně *Hrady skutečné a povětrné*, Dauphin, 2008). Právě jako brilantní esejista byl J. Š. ceněn mladšími přáteli i staršími čtenáři samizdatu a zůstává přítomen dodnes. Jeho autorská pravda nespočívala v myšlenkovém systému, který beztak nehodlal konstruovat, nýbrž ve slovech, jež přivedl k platnosti.

Ale my jsme ho nemilovali pro literární aktivity, i když jsme si jeho textů, pokud nám je zpřístupnil, velmi vážili. Měli jsme ho v úctě a lásce osobněji. V nelehkých časech, v nichž se střídala nevolnost z hloupého útla-ku s akutním policejním ohrožením, dokázal J. Š. povzbudit svým holým způsobem existování. Protože od roku 1939 neměl stálé zaměstnání (a do roku 1945 žil bez protektorátní příslušnosti), byl dlouhá léta vydán úřadům všanc, než po očním úrazu v 50. letech dosáhl na (částečný a minimální) invalidní důchod. Existovali s paní Aninkou, která se starala o peníze, velmi skromně.

Nietzchovsky bojovný ateista (ale ani to není úplně jisté!) byl tedy příkladem člověka, který vzal na svá bedra svůj kříž, aby trpělivě následoval... Koho vlastně? Pravděpodobně sám sebe, ve shodě s hlavním požadavkem, který kladl na sebe i na člověka obecně: svěřit se zcela požadavkům bytostné identity, vždy spjatým s jedinečnou lidskou individualitou.

Josef Šafařík v roce 1973, foto archiv Pavla Švandy.

Ano, tento „profesionální“ spisovatel, který prožil většinu svého života bez čtenářů, sám sebe zazdil na řadu desetiletí u psacího stolu, aby dostál (možná, že přece jen příliš pyšnému) nároku být sám sebou, čelit za každou cenu svému vlastnímu osudu. Vzněl tím na sebe a na svou ženu požadavky, na něž by si nikdo další v jeho okolí netroufal. I ta nejmechaničtější fyzická námaha mně osobně připadala méně tíživá než Šafaříkova zavilá existence exulanta na dně studny, byt s živou vodou slova.

Ale jaký to byl příklad pro mladého intelektuála v krajině zaplevelené notorickou přizpůsobivostí, nacionalistickým a socialistickým kolektivismem a pozitivisticky čirým věděním bez chuti a bez obsahu. Zejména v únavně depresivních 70. a 80. letech Šafařík nabízel svému okolí *amor fati*, když ne jako východisko, tedy jako nenápadný punc životní ryzosti. Po bližším seznámení s jeho tvrdohlavou osobní poctivostí

už nešlo o to, zda jsme souhlasili či nesouhlasili s jeho jednotlivými názory. Přepych polemiky jsme si nechávali na lepší časy.

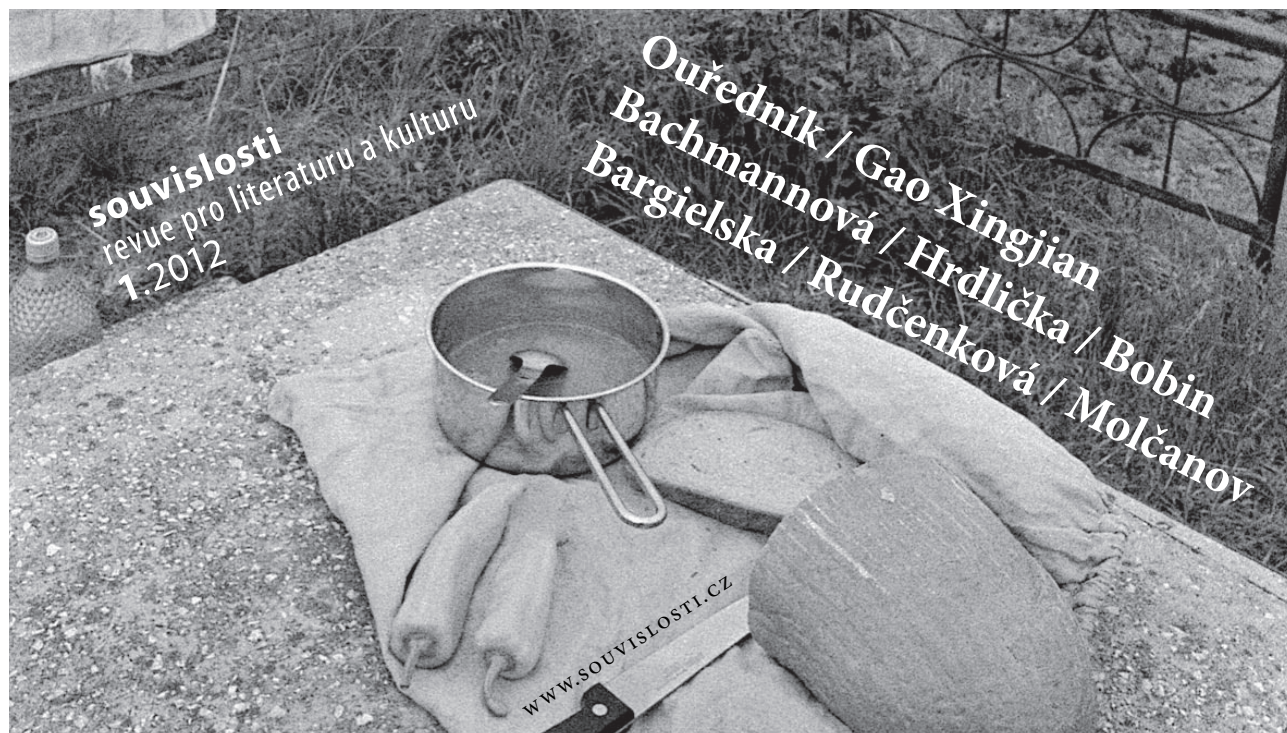
Osobně jsem se snažil, seč jsem byl s to, přehlížet, že ke katolickému křesťanství se J. Š. chová podobně jako člověk, jenž tváří v tvář abstraktní malbě nebo moderní hudbě jeví podráždění a zároveň dotčeně odmítá jakékoliv hlubší zasvěcení. Proti křesťanství on hrál na hřišti, jež si sám vyměřil, a podle dost osobitých pravidel. Zejména v *Cestou k poslednímu* se choval spíš jako pamfletista než jako esejista. I to patřilo k jeho prométheovskému individualismu. Ve své hrdé suverenitě byl zřejmě ohrožen – když už ho nedostalo gestapo ani StB – právě jen Bohem a pak ještě pokusem sebevraždy. Oběma odolal. V posledních letech však jevil – podobně jako J. P. Sartre (podle B. H. Lévyho) – jistý zájem o judaismus, který ale chtěl vidět jako čistě „pozemské náboženství“.

Svým způsobem osamělé existence J. Š. navazoval na tradici moravských samotářů, programově se uchylujících mimo obzor mediálního průmyslu: Otokar Březina, Petr Bezruč, Jakub Deml, Josef Florian,

Bohuslav Reynek, Anna Pammrová. A mohl bych pokračovat dále k Jiřímu Kratochvilovi, Jiřímu Kuběnovi a Zeno Kaprálovi, kteří mají ostatně už i mladší následovníky, žijící daleko od hlučícího davu... a pražské kavárny. Šafaříkova varianta solitérství byla o to zajímavější, že ji praktikoval v centru Brna, na dosah kulturních událostí a osob, o něž on se koneckonců živě zajímal. Sám vycházel zřídka, avšak od konce 70. let se u něj, jak se říká, dveře netrhly.

Alena Wagnerová kdesi vznesla námitku, že J. Š. nemiloval člověka. Mohu dosvědčit, že citově lpěl na některých konkrétních lidech. Miloval svou ženu a byl až úzkostně účastný vůči Josefu Topolovi a Václavu Havlovi a jejich osudům. Ti mu jeho lásku rádi opláceli. Jestli miloval, nebo nemiloval Člověka, dost dobře nevím. Ale rozhodně měl na tento konstrukt osvěcenství vysoké nároky, jež vztahoval především na sebe. Byl zřejmě toho názoru, že ani ne tak *noblesse* jako intelekt zavazuje.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

Začátek moudrosti spočívá v tom, že se necháme poučit

Rozhovor s Julianou Jirousovou

Malířka JULIANA JIROUSOVÁ (1943) žije ve Staré Říši. Je dcerou akademického malíře Otto Stritzka, její maminka Marie byla jedním z dětí Josefa Floriana a sama také malovala. Na rozhovoru pro *Kontexty* jsme se s Julianou domluvili již v loňském roce a měl se týkat především jejího dědečka, neboť od smrti vydavatele Dobrého díla uplynulo o minulých Vánocích sedmdesát let, a toho, jak ona sama vnímá jeho dědictví a jak se odkaz této mimořádné osobnosti promítl do jejího života i osudů širšího rodinného společenství. Smrt jejího muže Ivana Martina Jirouse, s nímž má dcery Františku a Martu, v listopadu loňského roku způsobila, že jsme rozhovor odložili až na letošní květen.

Po Martinově odchodu se lidé, kteří tě žádají rozhovor, ptají na soužití s ním. Magorovi se určitě nevyhneme, ale rád bych se tě zeptal na tvé rodové kořeny, především na dědečka, Josefa Floriana. Narodila ses více než rok po jeho smrti, ale vyrůstala jsi obklopena tím, co vykonal, mohla ses opírat o jeho duchovní odkaz.

Mám stále v živé paměti jeho ženu Františku, naši „bábičku“. Naše rodina měla s Josefem Florianem složité vztahy hned od počátku. Moje maminka se jako jediná z jeho dvanácti dětí vzepřela otcovské vůli a provdala se. I když se naši nakonec přistěhovali zpátky do Staré Říše a Josef Florian k nim měl kousek, nikdy k nim nezašel.

Ale oni ho navštěvovali?

Brali s sebou i mého staršího bratra Jakuba a dědeček se k němu choval moc hezky. Pokaždé svého vnuka objal, když ho moji rodiče přišli navštívit. Což bylo od něho zvláštní, protože od maminky vím, že se jinak s nikým neobjímal. Objímání a líbání se u Florianů nepěstovalo.

Nesouvisí ona strohost pana Floriana a odrazování vlastních dětí od vstupování do manželského svazku s jeho přesvědčením, že nastává Velký pátek dějin, že nadchází spíš čas pro různé „apoštoly posledních dob“ a že nastanou dny takových útrap, že lidé budou proklínat den svého narození?

Ale to by si odporovalo s tím, že on sám měl tolik dětí. Potřeboval mít děti hodně kolem sebe. Chtěl jich mít co nejvíc kvůli tomu, aby z nich mohl vytvořit něco jako gardu. Jeho největší úlet podle mě spočíval v tom, že si představoval, že z nich vytvoří zvláštní společenství, družinu, nějakou až klášterní komunitu. A to mělo nakonec skoro sektářský štych.

Ohlédneme-li se sto let zpátky, byl Josef Florian ultramontán, antimodernista, jeden z těch, kdo drželi prapor pravověří proti relativistické rozbředlině. Ovšem na rozdíl od jiných neustrnul ve schématech typických pro počátek 20. století, ale myšlenkově se vyvíjel. Ustrnula, a později to bylo znát, spíš právě ta jeho „družina“, vlastní rodina. Tvoje matka a otec se tomu zvláštnímu krunjří vyhnuli, nestali se trvalou součástí rodinného klanu.

Ostatní neměli odvahu se z toho vymknout. Nebylo to tak, že by ti, co zůstali, chtěli zůstat. Oni se na něco takového nezmohli, protože dědečkova přesila byla moc silná. Moje tetičky, Františka, Anna, Eva i Marta, které jsem měla moc ráda a s nimiž jsem strávila celé dětství, si jejich otec přál mít za každou cenu doma, a to i v případě Marty, jeho nejstaršího dítěte, která od mládí toužila vstoupit do kláštera.

Nepustil ji tedy ani do kláštera? Rozuměl bych, kdyby ji nepustil za nějakým frajerem.

Právě tohle bylo podivné, a já tomu dodnes moc nerozumím, nevím, co tím sledoval. Moje maminka si to vysvětlovala tak, že je chtěl mít stále kolem sebe, aby je mohl sám ovlivňovat a vychovávat. A také si nepřál, aby mu do jeho plánů někdo zasahoval. Je to paradoxní, protože za ním jezdila do Staré Říše spousta lidí, vůbec nešlo o uzavřenou společnost. Třeba Jan Čep tu nějakou dobu také žil.

Ale zrovna Čep měl máslo na hlavě.

Čep původně usiloval o moji maminku. Ale ona ho nechtěla, nemohla ho vidět ani cítit. Říkala o něm, že to byl takový trpitel a že právě z toho důvodu byl úplně nesnesitelný.

Tohle říkala o Janu Čepovi tvoje maminka?

Ano, o Čepovi. Dával jí najevo své city, a ona ho rázně odmítla. Byla to tehdy mladá holka, bylo jí nějakých osmnáct let.

Čep byl ročník 1903, maminka se narodila kdy?

V roce 1909, až tak velký rozdíl to tedy nebyl, ale v určitém věku se člověku jeví věkové relace jinak. Maminka ho ovšem nesnášela.

A Čepova mise ve Staré Říši nakonec dopadla jak?

Dědeček ho nakonec velice drasticky vyhostil, ale to už bylo kvůli dědečkově sestře Antonii, které se říkalo „teti“. Ale nevím přesně, jak to bylo. Ovšem i tohle byla láska neopětovaná, tentokrát z Čepovy strany. Byl to velice svízelný a nešťastný případ.

A pan Florian ho snad vyhodil kvůli tomu, že si dovolil neopětovat lásku jeho sestry?

Byla mnohem starší než Čep, skoro o třicet let. Vlastně o méně, o třicet let byl starší dědeček, ale i tak byl věkový rozdíl moc velký.

Tvoje maminka si musela všechno vyvzdorovat?

Všechno taky ne. Ještě před Čepem byl do ní hodně zamilovaný německý malíř Willi Wessel a on se jí také líbil. Jenomže tehdy jí bylo čtrnáct nebo patnáct let a její otec – tentokrát oprávněně – proti tomu zakročil. Ona toho Williho namalovala, jak odtud odchá-

zí, obrázek se jmenuje Loučení a je z roku 1926, to jí bylo sedmnáct. Byla velice výrazná osoba, měla ostře zrzavé vlasy, až červené, a byla i velmi hezká. Kmotříček Jan z Hladova byl také takhle zrzavý, to měla po něm. Hosté u Florianových, různí ti umělci, z ní často měli zamotanou hlavu.

Ale pan Florian si přál, aby maminka malovala, aby z ní byla malířka?

V tom ji podporoval.

Jakub Deml někde píše o tetě Antonii jako o Florianově „vrchní parašutistce“. Nevíš, kvůli čemu na ni mohl mít takovou pifku? Dlouho si s ní přitom dopisoval a ona ve svých písemných projevech prokazovala mimořádný odhad a cit.

Měla takovou trochu velitelskou povahu, určitě k tomu měla sklony. Ale jinak udělala spoustu práce, byla velice inteligentní, měla jen prudší povahu. Patrně mu někdy za něco vyčinila, a Deml jí to pak touto formou vrátil.

Za života pana Floriana to bylo mezi ním a otcem Jakubem všelijaké, ale vypravil se někdy Deml do Staré Říše po jeho smrti? Setkala ses s ním?

Já ne, ale hodně se s ním přátelil můj otec. Rodiče ho navštěvovali v Tasově, ale to bylo za dědečkova života, před jejich svatbou. Maminka tam občas pobývala u Pavly Kytlicové, i na delší dobu, na čtrnáct dní až na měsíc. Má z Tasova a okolí také několik obrázků.

Nedala by se z jejich obrazů udělat výstava?

Výstava už byla někdy před patnácti lety v Moravských Budějovicích a je zdokumentována. Obrazů a obrázků ale už moc nemáme. Hodně jich ze mě vymámili různí sběratelé. Ona i v pozdním stáří sem tam něco namalovala. Třeba našim holkám obrázky k prvnímu přijímání. Jsou velmi pěkné.

* * *

Před časem jsem mluvil s tvým strýcem Václavem a on dost žehral na to, že se v rodině prý více prosazovala florianská strana, kdežto stehlikovská linie, rod tvé babič-

ky, byla potlačována a upozadována. Václav říkal, že tím od dětství trpěl. Chtěl po mně, abych o tom něco napsal, ale měl jsem pocit, že mnou chce manipulovat.

To je možné, on to tak vnímal. On byl nejmladší, a jeho otec, když zestárl, už neměl tak pevnou ruku. Václav se pořád pokoušel o nějakou vzpouru. Ale bábička, ta nebyla nikdy nijak upozaděná, ona byla naprosto svobodná. Byla tichá, ale přesto tam všechno řídila ona. Bez ní by nic nezvládali. A hlavně její manžel by bez ní byl nemožnej.

On si prý neuměl ani umíchat vajíčka.

To je pravda. Ale v ní měl velkou oporu. Z hostí si toho nikdo nevšiml, ale ona tam byla nenahraditelná. Můj otec o ní prohlásil, že byla jako hřídel u kola. To se poznalo tehdy, když ve dvašedesátém roce zemřela. Tehdy jsem už byla v Praze. Ale v neděli krátce před jejím odchodem jsem ještě stihla přijet a mohla jsem se s ní rozloučit. Už jen ležela, přitáhla mě k sobě a udělala mi na čelo křížek. Po její smrti se všechno začalo pozvolna rozpadat, syn Josef se odstěhoval ke své ženě, také Jan se osamostatnil. Všichni se i nadále snášeli, ale nebylo to tam jako za jejího života.

Přežila svého muže o dvacet let.

Když se narodil Václav, byla úplně vysílená. A o Václavovi si všichni mysleli, že nebude dlouho naživu. Při narození měl hodně pod váhu a celé dětství prostonal. S dědečkem to však vypadalo tak, že by si přál ještě další děti. Ale lékař mu to zakázal. Řekl mu, že už další děti mít nesmějí, jinak že ona umře. Bábička to někde tajně poslouchala, a potom se hlasitě rozesmála. Když za ní její manžel přišel, tak se jen smála a smála. A bylo to právě kvůli tomu, že už nesměli mít další děti.

Jeden z Florianových synů zemřel mladý.

To byl Jáchym. Jemu bylo třiatřicet. Narodil se mezi Janem a Michaellem. Umřel v roce 1945. Byl ročník 1922, Josef 1920, Jan 1921. Opravdu se rodilo jedno dítě za druhým. Jáchyma si pamatuji jen ležícího v rakvi. Vždycky se tomu dívám a pohoršuje mě to, když se dětem zakazuje dívat se na mrtvé. Mám docela dobré vzpomínky na své mrtvé, všechny jsem viděla v rakvi, kromě strýce Michaela. Ten zemřel v nemocnici. Ale

nejsilnější vzpomínku mám hlavně na Jáchyma. Byly mi teprve dva roky a všechno si vybavuji úplně přesně. Rakev se zemělým byla v knihovně, všude bylo plno květin a on se tvářil krásně, pokojně. Někde mám ještě fotky.

Na obraze od tvé maminky leží také člověk v rakvi.

Ale to není Jáchym. Byl to příznivec Dobrého díla z Pelhřimova, kritik Vladimír J. Průša. Nevzpomínám si už na jeho jméno. Obrázek je z jeho pohřbu. Ale ještě k Jáchymovi. Vymkl si ruku v rameni, když mu bylo čtrnáct let a když skákali někde po nějakých kládách. Od maminky vím, že mu včas nezavolali doktora. Dům byl přitom plný lidí, hostů. A z toho zranění se mu zhroutila páteř, takže byl hrbatý.

On prý zůstával pořád doma. Čím se zabýval?

Jáchym pěkně kreslil. A dělal také linoryty.

Zůstalo něco po něm, nějaké obrázky?

Pár obrázků, mám od něho namalovaného ledňáčka.

Proč tvoje maminka zanechala tak brzy svého malování a svůj výrazný malířský talent v sobě potlačovala?

Nemyslím, že ho potlačovala, měla ho v sobě pořád, ale když se provdala, neměla na malování už tolik času. Významnou roli sehrál vliv mého otce, který byl akademickým malířem a dost jí do jejího malování mluvil, což těžce snášela. Když bydleli po svatbě v roce 1938 v Praze, tak ji dokonce zapsal do kurzu kreslení, který vedl Emanuel Frynta. Chodila tam hodně nerada.

On ji zapsal do kurzu, aby se naučila kreslit?

To víš, umprumák. Byla s ním v té Praze úplně sama a nedokázala tomu tehdy ještě odporovat.

Stěžovala si na to někdy?

Ano. A potom, to už později, v padesátých letech, malovala obrazy na zakázku. Od farářů do kostela a tak. Bylo to taky dobré, ale na jejím malování bylo poznat, že se příliš snaží o realismus. A postrádalo to onu původní fantazii a rozlet. Její styl z mládí byl ten tam. Úplně ho tím školením pozbyla.

A když jsi začínala malovat ty, tobě do toho tatínek nemluvil?

Hned od začátku jsem si to nenechala líbit a vůbec jsem jeho námitky nebrala. Nanejvýš jsem byla ochotná se od něho naučit míchat barvy. Ale mluvit jsem si do ničeho nedala, protože jsem ho jednak znala a viděla jsem, jak to s maminkou dopadalo, ale především jsem to měla nějak zafixováno v podvědomí.

A měla jsi s ním velké spory?

Kvůli malování ani ne. Tam si dal říct hned a nekecal mi do toho. Jenom si vzpomínám – to už bylo po svatbě a Martina hned po ní zavřeli –, že přišel za mnou do ateliéru, zrovna jsem malovala nějaký obraz, a on mi řekl: Ten Jirous tě celou převálcoval, i ty barvy ti převálcoval! Na to jsem mu jen odpověděla: Dělá, co můžu. Pak už nic nekomentoval.

V tvém životě hrálo důležitou roli havlíckobrodské období. To bylo zlomové období, šedesátá léta, a já jsem do Brodu přišla ve čtyřiašedesátém roce. Pracovala jsem na brodské psychiatrii, kde jsem s pacienty prováděla arteterapii.

Jak ses k té práci dostala?

Přes Zuzanu Renčovou, kamarádku od mládí, někdy od patnácti let. Seznámily jsme se tady, ve Staré Říši, přijela k nám se svou maminkou. Nedávno jsem našla lístek adresovaný Zuzaně, který jsem nakonec neodeslala, psaný v době, kdy se vdávala za svého pozdějšího muže Jaroslava Nováka. Je na něm: Zuzanko nevdávej se ještě, es lebe die Freiheit! Ale nebylo to nic platné.

Když jsi pracovala v Brodě, určitě ses často dostala do Petrkovy k Reynkům.

K nim jsem jezdila už mnohem dřív, v dětství s tetou Evou, která se přátelila s paní Reynkovou, tedy se Suzanne Renaudovou. Mně se hlavně moc líbilo, jak vypadala. Měla přes sebe krajkový pléd a vždycky nás už vyhlížela z okna a vítala nás. Byly s Evou dobré přítelkyně, kvůli tomu se také teta učila francouzštinu a paní Renaudová jí s ní pomáhala už v době, když tu Reynkovi za války bydleli. Vím jen z vyprávění, že při náletech na konci války jsem se s klukama Reynkovy-

ma schovávala v krytu ve sklepe pod horním domem. Ale Daník si to pamatuje, říkal, že mě vždycky choval na rukou. Když jsme s Evou jezdily do Petrkovy, býval doma jen Jiří, Daniel byl většinou v práci.

Máš z těch dětských návštěv v paměti spíše paní Renaudovou. Pan Reynek býval více zalezlý?

Pamatuji si ho, jak seděl vždycky na nějaké sesli. A hlavně on vařil, když jsme tam byli.

Vařil dobře?

Myslím, že vařil výborně. Už si nepamatuji, co jsme jedli, ale vybavuji si ho, jak okrajoval brambory a dával je vařit. Seděl na stoličce, brambory okrajoval nožem, ne škrabkou, a dával si na tom záležet, pěkně s nožem jel a ze slupky udělal nepřerušovanou spirálu. Počínal si pečlivě, pěkně výtvarně. A potom nás zavedl do své poustevny na zahradě. Na zahradu mám také pěkné vzpomínky.

Hovořila jsi s ním, myslím později, také o svém malování?

To ne, ukazoval nám své obrázky, ale v těch padesátých a šedesátých letech jsem ještě nekreslila, začala jsem až dávno po maturitě, a to snad už pan Reynek nežil.

Ale mně o tobě říkal už někdy na konci šedesátých let Karel Křepelka, který tě potkal právě v Petrkově, že maluješ.

To je možné, mám to asi nějak zpřeházené. Ale že bych o svém malování mluvila s panem Reynkem, tak to asi ne. Neodvážila bych se.

Arteterapii v Brodě na psychiatrii ti zařídila Zuzana Renčová?

Ona ji tam dělala přede mnou a chtěla odtamtud odejít, asi kvůli svým rodičům, kterým vadilo, že tam bylo podle nich příliš nemravné prostředí.

Asi to bylo kvůli primáři Bílému, který měl pověst zpuštělíka.

V té době jsem sháněla práci, předtím jsem po maturitě vystřídala několik zaměstnání. Měla jsem bláznivý nápad, že budu studovat návrhářství na Umprum, ale

Juliana Jirousová s vnukem Kryštofem. Fotografie z rodinného archivu.

nevzali mě. Tátův spolužák, který tam učil, mi doporučil, abych šla napřed do praxe. Moje praxe spočívala v tom, že jsem prodávala v prodejně nábytku na Břevnově. Nebylo to k ničemu, vrátila jsem se domů. Ale pak se nějak přihodilo, že mě Zuzana pozvala do Violy v Praze, kde jsem se seznámila s tím ředitelem Bílým, který mi nabídl místo po Zuzaně. A na podzim 1964 jsem tam nastoupila jako arteterapeutka.

A dalo se něco dělat s pacienty?

Bylo to úplně jednoduché. Ráno jsem obešla oddělení a ptala jsem se, kdo by chtěl jít malovat. Odvedla jsem je do místnosti, kterou jsme měli vyhrazenou, a strávila jsem s nimi dopoledne. Rozdala jsem jim papíry, barvy a pastelky a oni malovali.

Bavilo je to?

Někteří i dobře malovali. Nějaká paní Doubravová, chronická pacientka, která tam byla třicet let se schizofrenií, dělala nádherné krajiny, něco podobného jako Rousseau. Někde mám její obrázky schované. Vzpomínám i na jednu babičku, babku Sojkovou, ochotnou a čipernou. Ta kreslila samé slepice. Pokreslila celý papír jenom slepicemi a někdy také kuřátky. Utíkaly jí vždycky z papíru, musela jsem jí stále podkládat další papír, aby nekreslila po stole. V Brodě jsem vydržela skoro dva roky, udělala jsem si sanitářský kurs pro psy-

chiatrické léčebny. Potom jsem šla pracovat do Bohnic, protože jsem se chtěla dostat do Prahy.

Utkvělo ti v paměti něco z toho, co říkala paní Renaudová?
 Vybavuje se mi jen to, jak říká, že když jde pan Reynek spát, ona vstává, a že jsou tedy jak slunce a měsíc. Ona si povídala hlavně s Evou, myslím, že se jí také dost svěřovala. Atmosféra domu Reynkových byla pěkná a milá. Myslím, že si spolu dobře rozuměli a že se měli rádi. Když Reynkovi bydleli ve Staré Říši, byla paní Renaudová ve zdejším vesnickém prostředí hodně nápadná. Když šli do kostela, ženské o ní říkali: To je ale parádnice, tahleta, co je u těch Floriánů! A maminka na to odpověděla: Ona není žádná parádnice, to je velká dáma, to je dcera francouzského generála! Takhle to řekla některé z tetek na měsíčku. Říkala, že měla radost, že se jí to podařilo tak zveršovat.

Společně s výchovou a vzděláním ti v rodině byla předána i katolická víra. Jak ses v dětství i později vyrovnávala se světem, s často nepříznivým prostředím?

Víru jsem od dětství přijímala jako něco základního, samozřejmého. Byl to můj svět. Velké trápení nastalo až poté, co jsem začala v devětačtyřicátém roce chodit do školy. Horší rok to snad ani nemohl být. Maminka do veřejné školy nikdy nechodila, takže o ní nic nevěděla. Nemohla nijak pomoci nebo poradit. Nejvíce to odnesl můj o čtyři roky starší bratr. Otec měl představu, že bude všechno dělat jako starý Florian, a nechtěl bratra vůbec posílat do školy. Tehdy to zákony ještě umožňovaly. Takže bratr byl doma, učil ho přicházela učitelka.

Učila později i tebe?

Naštěstí ne, jenom si ji pamatuju. Bratr musel i tak chodit do školy dělat zkoušky. Učení se mu úplně zhnusilo. Takhle absolvoval první třídu. Do druhé třídy, když se změnily zákony, musel do školy. A učení ho nikdy už nezačalo bavit. Byl to inteligentní kluk, ale školu mu naprosto zprotivili, ve třetí třídě propadl. I později, po škole, měl těžký život. Myslím, že právě jeho florianovská výchova nejvíce poznamenala.

Měl jsem za to, že když tvoje maminka odešla za tatínkem, tak florianovský vliv právě v tomto směru pominul. Otec bral svého tchána velice vážně, měl ho rád, dědeček byl pro něj autorita, měl ho opravdu ve velké úctě. Vážil si ho a chtěl setrvat v jeho duchu.

Josef Florian byl velký duch a prošel hlubokým myšlenkovým vývojem, v analogii víry, v ortodoxii. Josef Florian v roce 1907 byl někdo jiný než Josef Florian v roce 1937. Jeho nejbližší okolí jako by někde zamrzlo v těch počátcích. Na tom měl dost viny on sám, protože ti moji strejci potřebovali jít trochu do světa. Zůstali trčet tam na tom kopci a nebyli vůbec s ničím konfrontovaní. S výjimkou Metoděje, na němž bylo znát, že byl v Praze, kde dělal varhaníka na Břevnově u Sv. Markéty. Měl přehled o světě, věděl, kde žije. Oni si pořád mysleli, že jsou ze všech nejchytřejší. To je zjednodušeně řečeno, ale oni skutečně museli vždy mít pravdu. Bylo to tím, že nechodili do normální školy. Nikdo jim neodporoval a oni se utvrzovali v tom, že to, co dělají, je to pravé. Studovali a bádali, byli vzdělaní. Strýc Gabriel toho nastudoval skutečně moc, ale v tom podstatném mu to nebylo k ničemu.

Mne odrazoval jeho, ale nejen jeho, podivínsky naježený vztah ke světu. Ostražitost je na cestě k moudrosti nezbytná, tohle však byla apriorní naježenost.

Začátek moudrosti spočívá v tom, že se necháme poučit. Ale oni věděli, že to vždy vědí nejlíp. Dědeček měl naprosto světový rozhled a věděl, co se děje ve světě, v umění, v literatuře. Bylo podivuhodné, jak ve své době získával všechny informace. Měl o všechno velký zájem, mluvil s mnoha vzdělanými lidmi. Jeho synové se zakopali v takové podivné zabeđenosti.

Lidé často podle dědiců soudí o tom, co tvoří základ dědictví.

Josef Florian představoval jinou úroveň, všechno, co dělal, mělo úplně jiné švunk a odpich. Nebyl žádná zkamenělina.

Četla jsi knihy z Dobrého díla, některé nebo všechny? Všechny ne. Ale přečetla jsem celého Léona Bloye, ovšem až později, z vlastní iniciativy, nikdo mě do

*toho nenutil. V tom, abych si toho přečetla víc, mě podporoval především můj otec, brzy jsem také četla Chestertona. Teta Marta mi také od dětství předčítala, například knihu *Můj Flos Sanctorum* od Josého Severiana de Rezendeho. Je to krásná kniha, i krásně udělaná.*

Kdo tě v dětství vzdělával ve víře?

V té mě vychovávala nejvíc teta Marta, maminka také, ale ta na to neměla tolik času. Teta mě poučovala ve věcech víry a připravila mě také k prvnímu přijímání. To vyučování jsem vůbec nevnímala jako přísně ukládanou nepříjemnou povinnost, ale byl tu přece jeden stín, doma mě nepouštěli do školy v zasvěcené svátce v týdnu, které stát nesvětil. Z toho jsem nakonec dostala úplnou neurózu, protože mi bylo v onen den vždycky zle. Měla jsem z toho těžké trauma.

A co na to škola?

Ve škole to bylo úplně nemožné. Ředitel byl obyčejný kariérista. Za války byl ve Vlajce, pak se dal ke komunistům. Ustavičně mě zesměšňoval před celou třídou, říkal, že jsem svíčková bába a tak mě i oslovoval. Navíc jsem jako jediná nebyla v Pionýru. Když jsem z toho všeho onemocněla se žlučníkem, místní doktor našim domluvil, a tak mě někdy od páté třídy už do školy ve svátky pouštěli. Potom mi už jenom schovávali aktovku, abych nemohla odejít. To se stalo jen párkrát, pak to maminka zatrhla. Bylo jí mě líto, protože cítila, jak mě to trýzní. Oni si seděli v klidu doma, pak šli pěkně do kostela, a já z toho měla takový nervák. V padesátých letech to nebyla žádná legrace.

Mohlo se stát, že by vás, jako děti, rodičům komunisté odebrali na převýchovu.

Bylo velké štěstí a ochrana Boží, že nakonec vše dopadlo ještě poměrně dobře. Svou roli hrál ten fakt, že si můj otec v těch padesátých letech vůbec nedovedl představit, že komunistický režim potrvá tak dlouho. Tehdy ještě měl vlastní restaurátorskou skupinu v Brně, opravovali především kostely, například u jezuitů. Tehdy také mohl ještě brát učedníky. Vzal si tehdy k sobě našeho Jakuba, že se u něj vyučí a že potom bude restaurovat s ním. Nakonec tatínkovi restaurátorskou

živnost ztrhli a on musel skupinu rozpustit. Jakub zůstal úplně bez jakéhokoliv vzdělání a kvalifikace. Nakonec se dostal na scestí: otec ho nechal v Brně samotného, on se dal dohromady s nějakou partou a vykrádali auta. Bylo to někdy koncem padesátých let, teď už to nevím přesně, ale tehdy jsem chodila do školy v Telči. Byl i souzen, ale vzhledem k mladistvému věku dostal jen podmínku. Strávil tři měsíce ve vazbě, ale nějak se vzpamatoval a dělal ve fabrice někde v Líšni. Později si našel místo v divadle u Mrštíků, kde dělal osvětlovače, a po večerech se vyučil elektrikářem. V divadle byl až do roku 1968, kdy odjel do Německa, kde nakonec zůstal. A dobře udělal, nedivila jsem se mu. Zpočátku to tam měl těžké, ale sehnal si nakonec místo v televizi, jezdil po světě a vydělával i slušné peníze. Teď žije v Řecku. Se ženou postavili na Peloponésu u moře rekreační chalupu a na penzi se tam přestěhovali natrvalo. Teď jsou u Řeků krajně neoblíbeni: země je v těžké krizi, ale jich se to jako „zazobaných“ Němců netýká.

* * *

Kdy jste se seznámili s Ivanem Martinem Jirousem?

Až v roce 1972 v pražské hospodě U Zpěváků. Brzy potom ho zavřeli s Evženem Brikciem, Jardou Kořánem a Jiřím Daníčkem. To je známý případ. Vzali jsme se v roce 1976. Brzy nato ho zavřeli kvůli Plastikům.

Co pro tebe život s ním znamenal?

Byla to nejdůležitější věc v mém životě a já jsem za to velice vděčná. I když byl pořád zavřený nebo někde jinde, byla to pořád hlava naší rodiny. Po jeho smrti se s novou situací člověk těžko vyrovnává. Myslím, že by se mu líbil jeho vlastní pohřeb, že nějak podobně by si ho sám i vymyslel, ale vlastní pohřeb si člověk nevymýšlí. Mně dlouho všechno připadalo jako v nějakém snu. Jako neuvěřitelné fantastické dění z něja-

kého filmu. Jako lidové povstání nebo něco podobného. A byli z toho překvapení i karmelitáni v Kostelním Vydří, takový nával lidstva nečekali. Věc s tím procesím zorganizoval Petr Placák. Kdysi dávno, někdy už v osmdesátých letech, šli s Martinem pěšky do Vydří na pouť. Tady sebrali ještě víc lidí, bylo jich celkem asi deset, měli korouhev a šli pěšky. A právě na to si Petr vzpomněl a procesí zorganizoval. Sjelo se z Prahy hodně lidí a Vojta Pokorný, který má rodiče ze Staré Říše, náš a Petrův kamarád, se starostou domluvil, že mohli všichni před pohřbem přespát v tělocvičně. Ráno pak vyrazili s korouhví, kterou jim půjčil náš zdejší celfotr, který vodí všechna procesí, a protože se bál, aby mu s tou korouhví nic nevyvedli, šel s nimi. Celou cestu je pak pěkně káznil: Teď bude ticho, budeme se modlit, a tak.

Máš s Ivanem dvě dcery. Čeho je v nich víc, florianovských, staroříšských vloh, nebo Magorových genů?

Ivan znal Starou Říši dávno předtím, než jsme se poznali. Věci z Dobrého díla si v mládí opisoval, protože už nebyly k sehnání, a měl také fenomenální paměť. Řekla bych, že starší dcera Františka je více florianovská. Měla nedávno přednášku o Teilhardovi de Chardin v Křesťanské akademii v Třeboni. Píše o něm doktorskou práci.

Pan Florian by měl radost. Bez ironie.

Marta je dost po tátovi. Je hodně razantní, i když to tak nevypadá, a píše pěkné básně.

Života s Magorem nelituješ?

Naopak, jsem za něj vděčná.

Ve Staré Říši 15. května 2012

Rozhovor připravil Josef Mlejnek.

Náš národ je marod

MILOŠ DOLEŽAL

Dějiště: dům na pražské Kampě a zapadlé vysočinské město Hlinsko.

Doba: počátek 50. let, dusivý stalinský teror a vsudy-přítomný strach, vlezlý do kuchyní i duší.

Akteři: dva čeští básníci – Vladimír Holan a Stanislav Zedníček, které spojilo bratrské přátelství. Jedno z nejvřelejších v české literatuře 20. století. Smáli se i sténali. Byli si navzájem jako chudí světloonoši v temné noci, kteří si na cestu křesají jiskry. Zedníček ono intenzivní bratrství výstižně básnicky popsal: „Z temnot jsme vycházeli / při našich hovorech / Světýlko rozžítali / že zhasnout je moh dech.“

Vladimír Holan – ročník narození 1905, Stanislav Zedníček o devět let mladší. Holan zemřel v roce 1980, Zedníček o dvaadvacet let později. Ten první je básníkem robustním, bouřlivým, čechrajícím kšticce démonům, autor vrstevnatého básnického díla, překládaný, oceňovaný doma i v zahraničí a pohřbený se státními poctami. Ten druhý venkovsky plachý, básnicky subtilní, andělsky čistý, jenž za svého života vydal čtyři útlé básnické sbírky a podstatná část jeho tvorby stále zůstává v rukopisech, celoživotní outsider, který postupně rezignoval na veřejnou prezentaci, vězeň komunistického kriminálu, na jehož pohřbu se sešla sotva hrstka přátel.

Dvě postavy zdánlivě protikladných světů i životů, které se osudově potkaly a společně kráčely soutěskami 50. let, ze kterých trčel „vzduch blázince, samé výstřely a rakve“ a kdy je „jenom těsně / míjelo šílenství“.

Souznějící společníci

Vladimír Holan (16. září 1905 – 31. března 1980): ramenatá postava, silné obočí, zatáté čelo a vlasy sčesané dozadu. Patří k největším, vnitřně nejčlenitějším i nejsložitějším zjevům české poezie. Překládaný i nepřelo-

žitelný, evropsky rozmáchlý i soustředěně ponořený. Holanova poválečná euforie je vyzpívána hned v květnu 1945 do *Díku Sovětskému svazu*. Básníkův tehdejší revoluční stav a zápas o sebe nejlépe naznačují data: na jaře 1946 vstoupil do KSČ. Jeho členství bylo zrušeno roku 1950. V roce 1948 vystoupil z katolické církve, aby se do ní za dva roky vrátil. Zajímavé však je, že Holanovy poválečné básnické „příběhy“ představují zásadní výslápnutí, další podstatnou etapu ve vývoji básnické epiky, která později vyvrcholí v *Noci s Hamletem* a přináší plody i v podobě drobné lyriky v 50. a 60. letech. Ale za tu se tvrdě platí – básník se uzavírá do svého tuskula s obloukovými okny v domě na Kampě, ze kterého vychází jen poskrovnu, zbaven možnosti publikovat, v tíživé finanční situaci. Okrouhán do klauzury bytu, stolu a knihovny. Žena a postižená dcera Kateřina tvoří jeho svět. Holanovi, strádajícímu v té době opuštěností, vyvržeností z literatury i krušnou materiální nouzí, se Zedníček stal jedním z mála věrných druhů – dokázal být souznějícím společníkem, nezištně sdílným a velkorysým dárce i intimním důvěrníkem. Také Holan se pro Zedníčka stal skutečnou oporou, chápavým těžitelem, vděčným posluchačem, rádcem a učitelem ve věcech literárních i lidských.

Stanislav Zedníček (17. srpna 1914 – 17. března 2002): křehký lyrik z Vysočiny, nenápadný samotář výrazných modrých očí, poutnický trpělivý a laskavý kontemplátor. Dětství na chudé hlinecké periferii; otec hodinářský mistr padl v první světové válce, matka trafikantka – tedy žádné domácí uhlazené intelektuální zázemí s bohatou knihovnou, ale úporné probíjení se hned od začátku. Obecnou školu vychodil v rodném městě, zapojil se do skautského hnutí, pořádal literární večery. Ve 30. letech studoval na katolickém učitelském ústavu ve Svatém Janu pod Skalou u Berouna. Po maturitě (1934) učí ve svém rodišti a časopisecky

publikuje své první básně a prózy. Za války byl pracovně nasazen v Chotěboři a v Hlinsku, kde se zapojil do protinacistického odboje. Mladému básníkovi měla v té době v edici *Tvaru* vyjít básnická prvotina *Píseň chudého*. Byla však německou cenzurou zakázána a nikdy nevyšla. Raný Zedníček se zařazuje do jisté vývojové linie české literatury – demlovská imaginace, durychovská oslava čistoty a chudoby, holanovské nahybání jazyka i halasovské dobývání výrazu. Postupem času však začíná převažovat zápas o jazykovou oprostěnost a výrazovou sevřenost. Literární kritik Bedřich Fučík o něm v roce 1969 napsal: „Zedníčka vůbec charakterizuje věrnost vlastnímu vidění, jak je patrné z *Přítmí srdce*, které prokazuje, že Zedníčkova františkánská pokora *Dopisů Albíně* nemá nic společného ani s pietistickou pasivností, ani s literární obecnou šablonou. Jeho pokora je aktivní. [...] A to je dostatečný důvod, aby šel cestou „naprosté upřímnosti / až do mlčení z úžasu / že život je / nesmrtelnou nadějí“. Právě ta aktivní vzpoura proti pokřivenosti života výhodně odlišuje Zedníčka od značné části básníků starší generace. Zedníček jistě není objevitel nových cest v poezii, ale tím méně je pouhý obráběč básnického standardu a konvence. Má svůj neširoký, útlý, ale přesně ztvárněný svět, své vidění a svůj výraz.“ Po válce Stanislav Zedníček vyučuje na základních školách v Praze a v roce 1947 mu konečně vychází prvotina *Dopisy Albíně*. Na dlouhých dvacet let jediná jeho knížka. V čase politických oblev se mu pak podaří protlačit k vydání v nakladatelství Čs. spisovatel knihu veršů *Přítmí srdce* (1969), v roce 1974 sbírku *Větrná zátiší* a o deset let později milostnou lyriku *Na doslech pramene*.

Bolest je naše radost: 138 + 102 = 240

Vzájemná korespondence obou básníků, čítající Zedníčkových 138 listovních položek a Holanových 102 a zahrnující bezmála čtyři desítky let (1940–1977), přičemž těžiště celého konvolutu spočívá v letech 1949–1953, je dokumentem o jedinečném přátelství, lidském i tvůrčím zrání na pozadí dramatických historických událostí (korespondenci chystá ke knižnímu vydání nakladatelství Pulchra). Nechybějí v ní vtipné komentáře, šlehavé glosy, groteskní rýmy,

chápaná slova k bolesti a propadům druhého, starosti o stav těla i duše přítele, přesné metafory k událostem vlastních životů, dějům ve společnosti, k okruhu nejbližších přátel (tehdy jej tvořil především Ladislav Fikar, Jakub Deml, Ladislav Dvořák, František Halas, bratři Vokolkové, Emanuel Frynta, P. František Martinek, P. Josef Vašica), účastná přání k uzdravení, Vánocům, Velikonocům, svátkům a narozeninám, vzkazy rodinným příslušníkům a praktické pomáhání v nelehkých situacích, kdy bída tůkala na dveře oběma protagonistům. Jedním z osobitých svorníků tohoto přátelství je vzájemná starost o matky, o Zedníčkovu zdraví, o Holanovu dceru Kateřinu a snaha o pozorné obdarovávání drobnostmi (zvláště ze strany Zedníčka), které v době nouze nabývaly podoby veledarů (víno, jídlo, cigarety – „cigaretle“, léky).

„Přijímací řízení“

Vzájemnou korespondenci mezi Vladimírem Holanem a Stanislavem Zedníčkem je možné pro vnější přehlednost rozdělit do čtyř kapitol, čtyř období, přičemž každá má svoji specifickou dějinnou atmosféru i tón. První vymezuje období let 1940–1945. Mladický vysocínský básník si dovoluje napsat svému básnickému Mistru, autoru v té době již devíti ceněných sbírek, a podělit se s ním o čtenářský zážitek nad jeho sbírkou *Sen*. A vzápětí mu posílá některé knížky s prosbou o autogram. Dle ústního svědectví Stanislava Zedníčka jej k tomuto kroku povzbudil pardubický básník Vladimír Vokolek, který se s Holanem osobně znal a do Hlinska zajížděl za svým přítelem, začínajícím básníkem Karlem Žižkou. Ten ve svých rukopisných vzpomínkách zaznamenal: „Se Stanislavem Zedníčkem jsem se seznámil za války, kdy jsem pracoval v Hlinsku u jedné textilní firmy. Jezdil sem za námi Vladimír Vokolek a František Halas, s nimiž jsem se znal už z 20. let. Stanislav byl člověk velmi plachý a uzavřený, neměl mnoho známých. Stýkal se s Jakubem Demlem a později s Vladimírem Holanem. A ovšem s Halasem, který byl pro mladé básníky té doby oním magnus pater. Byl jsem svědkem Stanislavových prvních básnických prací a on mně také plně důvěřoval a četl mi své pokusy v době jejich vzniku. Měl ovšem pro svoji

Vladimír Holan a Stanislav Zedníček. Archiv LA PNP.

nekompromisnost a později v 50. letech pro svoji politickou orientaci stále potíže s publikací svých děl. Zpočátku nad ním držel ruku František Halas – ten ovšem poměrně brzy umřel a Stanislav se protloukal všelijak, jak to bývá u těch, kteří nebývají konformní a přizpůsobiví. Zedníček byl pravá básnická duše – nechtěl a ani se neuměl prosadit, uzavíral se v sobě, moc nestál o veřejné uznání. Nemožnost publikování jej ovšem velmi negativně poznamenala. A přece to byly v Hlinsku časy příjemné – stýkali jsme se téměř denně a v tom venkovském suchopáru (kulturním) jsme si byli v mnohém blízko, zejména v literárních zkušenostech a ve vzájemných analýzách četby a objevů z ní. Nebylo tehdy za války nějak mnoho zajímavých knih k dostání – vraceli jsme se ke klasikům a k výtvarným publikacím, jež byly dostupné.“

Zedníčkovy listy adresované Holanovi jsou v tomto období plny úcty a drobných čtenářských reflexí a postřehů. Holan odpovídá srdečně, těší ho zájem mladého venkovského katolického autora, povzbuzuje ho k tvůrčí trpělivosti, a to zvláště ve chvíli, kdy se mu Zedníček svěruje se zákrokem protektorátní cenzury, která znemožnila vydání jeho básnického debutu *Píseň chudého*. Další epizodou, která oba blíže spojila, se stala starost o nemocného a zapomenutého básníka Jana z Wojkovic. Tento „ořukávací“ čas vrcholil prvním osobním setkáním. Zedníček o seznámení se s Holanem a své první návštěvě u něj v Praze-Strašnicích na konci života prohlásil: „Ze začátku to bylo z mé strany dětinské. Četl jsem rád jeho knížky, které mě hrozně vzaly, i když jsem jim moc nerozuměl. Poslal jsem

mu je k podpisu, on je podepsal, vrátil a pozval mě na návštěvu. Ta se pak uskutečnila. Když jsme spolu poprvé mluvili, začal najednou hovořit o Gustavu Flaubertovi. V té době jsme si ještě vykali. Najednou se zeptal: ‚Copak máte z Flauberta rád?‘ Vyhrkl jsem bez rozmyslu: ‚Korespondenci.‘ Praštil pěstí do stolu a radostně zvolal: ‚Ano, ano, to je ono!‘ Prošel jsem tímto ‚přijímacím řízením‘ a byl jsem u něj přijat. Asi to pro něj bylo znamení, kdo vlastně je ten Stanislav. Uhodil znovu do stolu a vše nadskočilo.“

Ze Strašnic na ostrov Kampa

Druhou periodou vzájemného přátelství jsou poválečná léta 1946–1949. Zedníček odchází z rodného Hlinska, kam se však pravidelně vrací za matkou a na prázdniny, do Prahy, kde učí na Národních školách na Žižkově, v Libni a Vysočanech. Je to doba dějinného výdechu, euforie, ale také skrytě plíživých ideologických chapadel, která pozvolně začínají svírat instituce, časopisy i životy nepřizpůsobivých. Pro Zedníčka i Holana je toto období poměrně plodným a naplněným časem. Holan obdržel mj. Státní cenu za literaturu, Zedníček se dočká svého básnického debutu *Dopisy Albíně* (Vyšehrad, 1947), na dlouhá léta jediné knížky. Kladně o ní referoval Miloš Dvořák v *Akordu*: „Zejména jeho snové vidiny mají svou hutnost a do jejich tvaru je uzavřeno nemálo z toho, co se zmítá v ostatní dnešní poezii. [...] Listy Albíně jsou ve svém jádře výrazem hluboké vděčnosti za život, milost života, vděčnosti, která dovede být ve svých silných okamžicích vskutku jímavá.“ Pro Zedníčka, kterému se v té době rozpadá bezdětné manželství, se Vladimír Holan stává nejen stále bližším autorem, ale především chápavým a diskrétním přítelem. Pevným bodem v neznámém velkoměstě. Holan se v létě 1948 stěhuje do přízemního bytu domu na Kampě (U Sovových mlýnů 7), do místa s bohatou historií, tajemstvím a rozličnými obyvateli (před Holanem v domě žil např. Josef Dobrovský, historik Zdeněk Wirth, Jiří Voskovec a současně nad ním, v prvním patře, bydlel Jan Werich). Na jaře následujícího roku se manželům Holanovým narodilo první a jediné dítě – dcera Kateřina, postižená Downovým syndromem.

Je to paradoxní situace – v čase poúnorového revolučního běsnění, kádrování, špiclování, zatýkání, cenzury, vyhazování ze škol a pracovišť uzavírají nerozlučitelné bratrské pouto dva básníci různých „váhových kategorií“, ale podobného duchovního zakotvení a niterného prožívání. Začínají si tykat a návštěvy Zedníčka u Holanů jsou pravidelné. Z doby ještě před narozením dcery Kateřiny se zachoval v pozůstalosti Holanovy ženy Věry závažný dokument, psaný básnickovou inkoustovou tužkou: „Věře. Drahá, je mi, jako bych měl umřít. Slova nejsou nic. Myslím na tebe, na matku, Růžu a Dídu, na Janouška, Fryntu, Fikara a Zedníčka. Celé mé srdce za vše! Váš V. Měl jsem Vás rád! Odpusťte hříchy mé!“ A na rubu stojí: „Má závěť!“

Stanislav Zedníček na tuto dobu vzpomínal v rozhovoru z roku 1998: „Chodil jsem k Holanovi do domu na Kampě velmi často, třeba dvakrát týdně. Odpoledne jsme začali hovořit a končili někdy až ráno. Já pak chodil přímo do práce, ale nebyl jsem, což je zajímavé, vůbec unavený. S Vladimírem jsme hovořili o náboženství, politice, o komunismu, literatuře, o životě. Co je život, proč tady jsme a tak... Podstatné otázky, o kterých se někdy mluvilo podivuhodným způsobem. Byla to spíš taková vidění. Když jsem odamtud odcházel, ani jsem necítil zem pod nohama.“

Slova pálila, objímala, jiskřila

Třetí korespondenční období, vymezené lety 1950 a 1953, představuje nejintenzivnější okamžiky vzájemného setkávání. Z dochovaných listů přímo sálá oddaná věrnost. Přesto tušíme, že to nejryzejší i nejsilnější se odehrávalo za těmito slovy, v jejich spolubytí při nočních hovorech, čtení veršů i mlčení u vína, při „noční službě srdce“, řečeno Holanovým veršem z *Prvního testamentu* (*Noční hlídkou srdce* byl nazván Holanův výbor v roce 1963) nebo při cestách vlakem do Dobřichovic a Všenor, kde bydlela Holanova matka (Holan v Hlinsku nikdy nebyl). A že otištěné listy jsou pouhými „šupinami“, které naznačují, jaké hluboké přátelské sdílení a vzájemné chápání mezi sebou navázali. Zedníček se v dopise svěřuje: „Když jsme byli spolu, slova pálila, objímala nás, jiskřila – jakou práci při tom měly oči, ruce, hlas!“ A v nepublikované básni *Osudy* ony chvíle

vzájemnosti pojmenovává jako: „noci / nic než noci / štědré jako dny / dosud nevidané sklizně“. Je to čas, kdy se Holan ocitá v klatbě zákazu publikování a hmotné i finanční nouzi – malý invalidní důchod nedostačuje a k tomu starost o nemocnou dcerku. V nelehké osobní i společenské situaci žije také Stanislav Zedníček – pro své otevřeně deklarované křesťanství a antikomunistické názory. Zvláště v učitelském povolání je „příliš vidět a slyšet“. Brzy je bude muset opustit a nastoupit jako dělník do Záluží u Mostu. Stalinistický útlak nezná mezí, v kriminálech se ocitají jejich společní přátelé (napr. břevnovský opat Anastáz Opasek), jiní prchají do exilu, společný ochranitel František Halas umírá a posmrtně se proti němu vede štvance. Dům na Kampě se pro oba naše básníky stal tvrzí, azylem i závěťm, ostrovem pro vyhnance a vyvržence. Existenciální situace obou básníků připomíná trosečníky, „bratrské ztroskotance / vržené na ostrov“, jak píše v již jednou citované strojopisné básni *Osudy* Stanislav Zedníček a v dopise na Kampu dodává: „Vzpomínám, že jsi sám na ostrově – jako Robinson, ale tvůj Pátek se u tebe objeví už za 14 dní – a bude dobře!“

Holan je oproti Zedníčkovi ve svých listech častěji lapidární až stručný, ale o to hutnější a výmluvnější jeho svědectví i účastenství je. Tato raná 50. léta mají pro oba básníky stigma smrti – Holanovi umírá jeho milovaná sestra Růžena a Zedníčkovi v Hlinsku matka. Stanislav se po této ztrátě ještě více přimkl k celé rodině Holanově a tráví s nimi svoje volné chvíle. Jako jeden z mála nejbližších také jezdil s Vladimírem Holanem za jeho matkou, která bydlela po smrti dcery Růženy sama ve Všenorech: „Jezdili jsme spolu často do Všenor, Vladimírova maminka mě měla hrozně ráda a já ji také. To byla moje druhá maminka. Na zahrádce, vedle plotu jejího domečku tekli potůček a my si tam ve kbelíku chladili láhve s vínem, maminka zašívala, my popíjeli do noci a potom šli spát. Byl to malý domeček, a tak jsem chodil spát na půdu do sena. Ráno jsem otevřel vikýř, vystrčil nohy, vzduch byl náramně čistý a svěží, potůček, ticho, myši, po žebříku jsem slezl na dvorek, maminka už vařila snídani a Vladimír se budil až kolem jedenácté... Měl jsem rád také Kateřinu – Kaťabáčka. Zajímavé bylo, že přestože byla postižená, dovedla někdy říci rozumné názory. My jsme někdy

zazpívali píseň nebo pouštěli na gramofonu skladby Mozarta a ona přitom kývala nožkami do rytmu. Říkal jsem jí ‚nebeský metronom‘ a Vladimír plakal.“

Pro Holana je tento čas dobou soustředěného psaní – uzavřel sbírku *Ale je hudba*, doplnil starší cyklus *Mozartian*, napsal pro dcerku dětskou knížku *Bajaja*, vznikají příběhy – *Návrat*, *Prostě*, *Sbohem*, *Zuzana v lázni*, *Nokturna* i *Noc s Hamletem*, ke které se později vrátí. Hojně překládá. V té době – 16. října 1950 – se Holan navrácí do katolické církve, ze které vystoupil 18. února 1948. Důležitými a přitom citlivými a chápajícími průvodci při návratu do církve mu byli dva z nejoddanějších, P. František Martinek, farář ve Fryčovicích, který za Holanem jezdil na Kampu i do Všenor, a právě Stanislav Zedníček: „Chodíval jsem tenkrát do kostela k dominikánům a jednou jsem Vladimírovi vyprávěl, jak dobře káže dr. Veselý. A on chtěl, abych ho tam dovedl na mši. Doktor Veselý si připravil kázání, které bylo šité přímo na něho. Když jsme z kostela odcházeli, musel jsem Vladimíra podpírat, tak byl dojatý. [...] Myslel si o sobě, že je velkým hříšníkem, a na Boha měl přitom velké nároky. Chtěl, aby byl krutým a přísným vladařem, aby zasahoval a vzal vládu do ruky, protože my lidé to neumíme. Ale byl také velmi pokorný. Když někdy četl své básně a já mu některé chválil, říkal: No jo, ale to jsem nepsal já, to mi někdo nadiktoval – a ukazoval vzhůru. Chtěl napsat báseň o Anežce Přemyslovně, kterou uctíval, ale několikrát mi říkal: ‚Tak rád bych báseň o ní napsal, ale Staníku, ještě toho nejsem hoden.‘“ Podobně Zedníček hovořil v rozhovoru pro *MF Dnes* z roku 1998: „Vladimír s jakýmsi ospravedlněním Boha obzvlášť po válce dost zápolil. Vyčítal Mu, že tady na zemi nedělá vše pro spravedlnost a že by ji měl dělat rychle a velmi pádně. Postupně si uvědomoval, že jsme svobodní lidé a že za hrůzy ve světě neseme často větší odpovědnost, než si dokážeme připustit.“

Do posledních dní

Čtvrté období 1954–1977 představuje nejdramatičtější fázi jejich přátelského vztahu, plného korespondenčních odmlk a jednoho neladu či rozladění, do Holanovy smrti již nevysvětleného. Za jednou odmlkou leží

ostrý přerýv v Zedníčkově životě – na jaře 1954 byl zatčen, vyslýchán a v rámci vyšetřovateli inscenované protistátní skupiny (společně s J. Janischem, V. Jágrem, V. Vltavským, J. Novotným a V. Kuličkou) obžalován za to, že „jako učitel byl silně zaujat proti socialistické výchově mládeže a lidově demokratickému zřízení vůbec. Zapojil se do protistátní činnosti s obviněnými v r. 1951 tím, že se s nimi stýkal na tajných schůzkách, kde se mimo jiné projednávalo zprostředkování úkrytu Janische před bezpečností a umožnění mu ilegálního odchodu do zahraničí. [...] na jaře 1953 se účastnil jednání o ukrytí spoluobv. Janische a na podzim 1953 schůzek v Praze, když se spoluobv. Janisch vrátil ze Slovenska. [...] A tím spáchali trestní čin sdružování proti republice podle paragrafu 79 tr. z. a odsuzují se [...] Stanislav Zedníček v trvání šesti měsíců.“ 20. května 1954 podal Zedníček proti rozsudku odvolání, které však bylo zamítnuto. Trest nastoupil 27. října 1954 a propuštěn byl 27. dubna 1955.

Ocitl-li se Zedníček v roce 1953 na periferii společnosti, po propuštění z kriminálu je z něj totální vydědenc. Pracuje v lese, v dolech a nakonec je zaměstnán za pár šestáků v pražské ZOO jako ošetřovatel, kde se v pavilonu opic nakazí záhadnou nemocí, doprovázenou častou nevolností a ztrátou zraku. Navíc jej pronásledují další „Jobovy rány“ – rozchází se se svojí družkou Evženií Malou, zoufale střídá podnájemy, přidávají se další zdravotní obtíže, především s plícemi a srdcem, a tak se několikrát ocitá v nemocnici. Holan jej ujišťuje o své blízkosti a stává se oporou i na dálku ve smyslu – víme o sobě, navzájem se přidržujeme a to je důležitější než tisíce slov. Možná i proto bude mít Stanislav Zedníček faksimile Holanova dopisu z dubna 1956 s oním voláním „Staníku, můj drahý Staníku, čekal jsem Tě dnes v sobotu, budu Tě čekat – a Pán Bůh dá, že se dočkám! Staníku!!!!!!“ zasklené v rámu a pověšené nad svojí postelí v hlineckém bytě do posledních dní svého života.

V 60. letech zažívá Vladimír Holan velký návrat do literatury. Po návratu z nemocnice v zimě 1961, kdy mu byl odoperován cystický útvar vycházející ze slinivky, se po šestileté odmlce vrací opět k básnické tvorbě. Je znovuobjevován, vydáván, překládán, inscenován ve Viole, hojně navštěvován mladými básníky a li-

teráty, zásluhou editora Vladimíra Justla jsou připraveny a postupně vydávány jeho *Sebrané spisy* (*Jeskyně slov* jako I. svazek vychází v roce 1965 v nakl. Odeon). A v přátelském, stále srdečném vztahu Holan – Zedníček se objevuje drobná disonance, zrnko písku, které zraňuje. Holan píše, aby Stanislav „nedal na drby“. Dle pozdější interpretace Stanislava Zedníčka byl on sám ze strany rozličných Holanových návštěvníků či „rádobypřátel“, kteří v té době již v poměrně hojném počtu přicházeli k básníkovi na Kampu, pomlouván a očerňován. Důvody byly přízemní – nezdravá žárlivost na přátelství mezi ním a Holanem a touha přivlastnit si Holanovu přízeň. Když bude psát po Holanově smrti jeho ženě Věře, napíše do listu i tuto větu: „Mnoho a mnoho vzpomínám na Vladimíra, na ty dávné a podivuhodné večery v domě Dobrovského – úpěnlivě vzpomínám – a tolika věcem vůbec nerozumím.“

Ostrov dva, srůstající v neznámou zemi

Stanislav Zedníček pracuje od počátku 60. let v Praze jako tiskárenský dělník a korektor. Teprve pražské jaro, reformní reorganizace v nakladatelství Československý spisovatel a staronový ředitel, přítel Ladislav Fikar, mu umožní stát se nakladatelským redaktorem v oddělení poezie a v krátkém období připravit a vydat řadu do té doby zapovězených autorů (Zahradníček, Kostohryz, Renč aj.). Zasazuje se také o knižní vydání Holanových básní – i jeho zásluhou vychází v Čs. spisovateli sbírka *Asklépiovi kohouta* (výbor z let 1966–1967), antologie *Matce* (bude ji mít do konce života vždy po ruce vedle své postele) a soubor *Tenkrát*. Zedníčkovi se v době politického tání podaří po dlouhém dvacetiletí vydat v roce 1969 sbírku *Přítmi srdce*, ve které jednu báseň, evokující společná duchovní dobrodružství, věnuje přímo Vladimíru Holanovi, a ve druhé (Před pohřbem paní M. H.) se vrací k smrti Holanovy matky. Knihu posílá Holanovi s věnováním: „Praha 3. března L. P. 1970 Drahý Vládo, Tobě – upřímně a bratrsky Tvůj Stanislav Zedníček.“ Holan odpovídá: „Drahý Stanislave, už jednou jsem Ti poděkoval za věnování. Dnes Ti děkuju za verše samy, jsou poctivé, nic nepředstírají.“ Ještě předtím, jako poděkování za věrnou oddanost, věnuje Zedníčkovi báseň *Zmrtvýchvstání*, zařazenou do

sbírky *Bolest* (1965). Když jsem se na tuto báseň Zedníčka zeptal, odpověděl: „Kolikrát jsme o tom přejítí z jednoho světa do druhého hovořili s Vladimírem a končili tím, že Tam již nebude tíže, ale vznášení. A to ve světle, které vždy bude v úsměvu. Ve světle je Bůh. A tam se ho můžeme dohmátnout. Všechno nakonec bude končit takovým ohromným pochopením sebe sama, života a pochopením světla.“

Stanislav Zedníček odchází v roce 1974 do důchodu a vrací se do rodného Hlinska, kde získal družstevní byt v sedmém patře panelákového domu v Jiráskově ulici 1320. S Holanem se již nikdy osobně nesetká – alespoň tak o tom svědčí korespondence. Jako by se jejich dávná společná isola – ostrov ztroskotanců – rozpúlila na dvě části. Jedna zůstala na Kampě a druhá se Zedníčkem odplula do kopců Vysočiny. Přesto neviditelné vlákno, spojující obě „pevniny“, nemůže nic přetrnout. Ještě si posílají přání k svátkům a několik posledních vroucných přátelských pozdravů. Řada jejich společných přátel je mrtva (Hrubín, Fikar, Vašica, Reynek). Holan je po mozkové příhodě nemocen a po smrti dcery Kateřiny v roce 1977 se úplně odmlčí.

Posledním dochovaným propojením obou básníků je Zedníčkem z Hlinska zaslaný samizdatově vydaný strojopis autobiograficky laděné básně *Osudy* v adventu 1978 s věnováním: „Drahý Vládo, tahle báseň je malý dárek pod stromeček – není zvlášť radostný, a přece si myslím, že je v betlémském prostoru lásky! Vždycky Tvůj Stanislav.“ Vrací se v ní do „nedohledného dávná“, ve kterém se setkali dva muži „kteří se právě narodili / jako dvojhvězdy / a pak naráz zlidštili / na bratrské ztroskotance / vržené na ostrov / dvou světů / na ostrov / který se drolil / do ker tak přitažlivé samoty / že znenáhla srůstaly / v neznámou zemi“. Vlastně posledním vzájemným dotekem tato báseň není. Úplně posledním uzlem, navázaným na provaz celého podivuhodného příběhu přátelství obou spisovatelů, je Zedníčkova kondolence Věře Holanové po básnickově smrti se vzkazem: „Moc na Vás všechny* myslím, paní Věro!“ a s tajemnou poznámkou dole na okraji dopisu: „*Vladimír tu stále je!“

Miloš Doležal (1970), básník, publicista a redaktor Českého rozhlasu 3-Vltava.

Výbor z korespondence Vladimíra Holana a Stanislava Zedníčka

20. června 1949 Vladimír Holan

Až dosud jsem trpěl. Bylo to utrpení.
Však teprve nyní smím bolestí to zvat.
Dost toužil jsem umřít za to, co není,
nyní však pro bolest žil bych rád!

Snad budu žít! Bůh dopřeje mi,
byť hříšníkovi, abych směl
vyřící na té zbědované zemi,
co neměl jsem a co jsem chtěl!

Neměl jsem nic: ni ženu, ni ženy
a byl jsem do zoufalství sám.
Však Bohem a poesíí pokořený
teď dítě, děvenku malou mám!

Nemiloval jsem dosud sebe v době noční i denní
a tedy ani bližního jsem neměl rád.
Až dosud jsem trpěl... Bylo to utrpení...
Však teprve nyní smím bolestí to zvat...

* * *

Hlinsko, 4. srpna L. P. 1949

Milý, drahý pane Holane,
nevíte, jak se mi špatně píše po těch našich krásných
schůzkách! Co jsem Vám už napsal listů! Žádný jsem
neposlal. Je mi z toho úzko – zhřešil jsem! Když jsme
byli spolu, slova pálila, objímala nás, jiskřila – jakou
práci při tom měly oči, ruce, hlas! A teď psát dopis! To
je, jako by člověk psal nějaký účet nebo potvrzenku!

Knihy, které jste mi půjčil, jsem už přečetl. Ten
Tynjanov! Puškin je nějak vybledlý proti Brejlatému

vezírovi a Básníkovi a buřičovi. Tady je všechno na
svém místě (Díváš-li se zpět!) – někde jsou slova od
sebe daleko jako pilíře mostu, když je s námahou spo-
jíš lávkou, přiskočí k sobě a máš pevninu. Jaká dob-
rodružství jsem prožil při té četbě! A hlas mluví k slo-
vu! Po několika řádcích je člověk omámen a v transu
– Deml je čaroděj (Dobrý!).

Jste ještě v Praze? Já tu brigádníím (suším seno),
poslouchám do neomrzení skřivany (necensurovaný
projev!), a když večer jdu domů, do Hlinska, vidá-
vám v lese veverku, nic se mě nebojí, dívá se – kdo je
v ní zaklet? Tou její důvěřivostí člověk jihne, teskní po
Ráji.

Pane Holane, myslím na Vás stále, nejvíce večer
(hradní síň dobrých duchů a Vy u stolu, šero milosrd-
né, za okny démoni, smrt – uvnitř všechno živé (tou-
ha!) a z podstavce u okna se usmívá (shovívavě!) Pan-
na Maria od p. docenta Janouška). Připadá mi, že tam
jsem též, ale mluvit nemohu, a Vy s tím ani nepočítá-
te, i Vy mlčíte, jenom ruce (chvílemi křídla, chvílemi
ruce vladaře nebo dirigenta, chvílemi větrík), jenom
ruce mluví – gesto – a všichni dobří duchové jsou
 pryč (mají k Vám respekt a lásku!), demony přivolá-
vate marně: mají strach.

Než jsem odjížděl z Prahy, chtěl jsem Vám dát sbo-
hem (srdce mluvilo dřív než rozum, tak je to vždyc-
ky!), a tak jsem šel za Vámi k p. doc. Janouškovi – milý
pane Holane, buďte tak hodný, omluvte mě tam!

Vás, milostivou paní a malou princeznu Katušku
moc pozdravuju, přeju hodně hodně sluníčka a Boží
útěchy, zdraví! I Vaší paní sestře, mamince!

Tisknu Vám ruku a těším se na Vás všechny!

Váš oddaný
Stanislav Zedníček

(Dopis do Vysočan)
20. října 1949

Drahý Stanislave Zedníčku –

Váš podzimní list spadl ke mně s přátelského stromu zrovna dnes, kdy je mi pozoufle. Je-li toto dnes usta-
vičné, pak takový dopis je vzácností. Děkuju Vám
tedy, jako jsem včera děkoval příteli Fryntovi za stejný
skutek...

Vášich slov si vážím, sebezapíravých, nezištných,
pravdivých. Myslím na ně. Myslím také na přítele
Halase. Jenom ty dobré vzpomínky na něho se tady
v té čisté samotě až rozléhají... Je třeba prosit za jeho
uzdravení, o jeho nenahraditelnost. Miluje ho někte-
rý z jeho přátel s tak ryzí vroucností, že by se za něho
směl pomodlit němč?

Až se vrátím (nevím ještě kdy), dám Vám vědět –
a přeje-li si p. Jehlička přijít s Dr. Durychem, dáte to
dohromady a přijdete taky, ano?

Tisknu Vám ruku! Má matka Vám děkuje za po-
zornost; budete-li moci, sežeňte, prosím, nějaký ten
Eukodal...

Ke shledání Váš
Vladimír Holan

* * *

5. prosince 1949

Drahý příteli,

byl to jediný Sv. Mikuláš, který nás navštívil – a to ten
Váš. Přišel jste neviditelný a místo anděla a čerta poslal
Jste dva milé chlapce. A s dary! Vy, jeden z nejchud-
ších této země! Už to, že jste si vzpomněl, nejsem na
to opravdu zvyklý! Ale nebudu o tom kontemplotat,
schovám si to mezi ty nejmilejší vzpomínky, otevřu si
tu láhev a dobré cigarety a počkám na noc. –

A přijďte, hned jak se uzdravíte, oba Vás rádi uvidí-
me! Zatím Vám oba, žena za cukroví, já pak za víno a ci-
garety, ze srdce děkujeme. Kdyby takhle, jako Vy, uměli
lidé překvapovat, radostně! Ale umím to já sám?

Nepřál byste si nějakou knihu vyšlou u Borových?
Připravte si to!

Budte mi hodně a brzy zdrav! A znovu pěkně dě-
kuju a těším se na Vás! Víte: dojal jste mne! U nás se
sv. Mikuláš nezastavil už kolik let.

Vladimír Holan

Seženete-li – náhodou – víno, kupte, prosím, rád Vám
je zaplatím. Je samozřejmé, že srděč. a rád zaplatím
i dnešní obě věci.

* * *

Nejdražší Vladimíre,

kdybych Ti mohl dát k svátku vévodství burgundské,
tak jsi už vévodou i pánem sklepů a vinic a já Tvým
dvorním kumpánem při bohatýrských sezeních nad ví-
nem. Ale že je doba prozaická, kapsa prázdná a kobka
s mřížemi pořád menší a menší, tak Ti přeju ze srdce
hodně viditelnou Boží ochranu, sílu k přečkání tram-
pot a bezedné zásoby humoru, léčiva svatých... Díky
za dopis, díky Telegrafistovi, který taví slova, kovy!
Hopsa hejsa tralala, hlavička mně sálala, teď už žád-
nou nemám: směju se sténám! Tvé mámušce hodně
Boží útěchy, paní Věře velkou touhu po osmihodino-
vém spaní a Kaťabáčkovi pusinku na vlásky!

Vždycky Tvůj
Stanislav

* * *

datum pošt. razítka 10. října 1950, pátek

Drahý, dobrý, předobry Stanislave –

všichni Tě tady rádi vzpomínají! I ta sedmikráska mezi
nedopalky tam dole u lavičky říkala, abych Ti vyřídil,
že Tě má ráda! Říkala mi to hlasem třaslavým, stejným,
jaký teď slyším za dveřmi – to moje maminka zpívá
Kaťabáčkovi. Nu, to víš, sedmikráska je to říjnová, ale
ještě je!!! A jak jsem to dnes psal Hrubínovi: zaplať
Pánu Bohu, že jest, že Jsi, že je Seifert, Frynta, Fikar
a několik bytostí mně tuze drahých, i když (nebo pro-
tože) mne drtí pozorností a něhou: Tvůj kartáček dnes
došlý, Hrubínova razítka, něčí hlas ve snu: počkejte na

mne! něčí mlčení za bdění: proč jste tak pozadu! pojďte, povedu vás! Domov, ohniště, teplo... přátelství!

Drahý Stanislave, minulost mne už delší čas strhuje k sobě s takovou silou, že nesmím na nic vzpomínat, aniž bych se zbláznil... Kéž je to tedy budoucno, kde zase budeme, protože jsme.

Věrně a po staru Tvůj
Vladimír

* * *

Můj drahý Vladimíre,
jsem nemocen a nemám všech pět pohromadě, a tak jen pár nesouvislých slov. Díky za dopis, pro ty léky jsem poslal, slečna je prý sežene u některého lékaře. Nejsem schopen psát

Když vyjdu ráno z vlnobití noci
a padnu na bezedný písek dne
jsem zemí vsáván sláb a bez pomoci
tak jak ten písek jsou i hrůzy bezedné

Jakub Deml Ti moc děkuje, chce Tvou adresu. Píšu mu ji. Chtěl jsem psát díky Tvé mamince, Tobě, ale hlava, pohrudnice a při tom musím odbíhat z postele do školy.

Nejdražší Vladimíre, jak budu moci, přijedu, jak budu moci, napíšu.

Přátelsky a bratrsky Tě objímá
Tvůj

Stanislav

* * *

27. prosince 1950

Můj drahý Stanislave –
v mraku, v němž žijeme, vyvolal jsi na chvíli úsměv nás všech, to na Štědrý večer. Byl letos bez dáreků, kromě těch Tvých a my Ti všichni děkujeme ze srdce upřímného. Neušla nám ani kaligrafie, vtip velmi znamenitý, jakož i nekonečně trpělivá práce, s kterou Jsi chránil ta kvítka na bonboniérách. Budoucnost ukáže, zda se

láska oplácí. Je v tom plat, ale i nutný plac, svobodné místo, prostor... Zatím tuto mou prázdnou ruku
Tvého

Vladimíra

Už třetí den se sype sníh, ale černí vítězí; prochází dveřmi, stěnami, tělem, a duše jako by nebylo, tak už se stala zcela jí samou. Nu, dost –. Líbám ruku Tvé mamince, těším se na Tebe, na Tebe věrného! Moje maminka děkuje krásně taky za dopis! Já vlastně píšu a děkuju za ty, který neviděj pro pláč...

(Přiložený lístek:)

Je možné, aby bolest čirá
tím volněj vcházela, čím víc se uzavírá
srdce, jež už ji nechce nést?
Je možná taková lest?
Taková milost možná jest...

(Tak se, drahý Stanislave,
utěšuje Tvůj
Vladimír,
psáno večer dne 27. XII. 1950)

* * *

21. září 1951

Drahý Stanislave –
nerad bych se šklebil, ale, prosím Tě, nemám pravdu, když mne napadá tohle:

Národ náš, jenž rád má vtip,
měl by vyrýt jako typ
v pomník, jenž nebude sklenut:
„Žij, básníku, když jsi chcíp
v chudobě a zapomenut!“?

To není otázka! Známe dějiny. Líp: my vidíme!!!

Dost o tom! Pořád Tě vidím v tom dešti s tíhou knih! Martínkovi jsem hned psal. Ale kdyby snad Ti netelefonoval, nezapomeň na starého

Vladimíra

který Tě má opravdivě rád!

Praha, 24. září L. P. 1951

Můj nejdražší Vladimíre,
viz toto „geniální“ dvojverší:

Náš národ
je marod.

a neméně realistické čtyřverší:

Už necítíme ruku Boží,
nemáme prachy ani zboží,
nemáme víno ani slávu.

Tož pijme vzduch a přikusujme trávu!

Hlava mi jde kolem. Přijel jsem z Hlinska a jako
bych zůstal na kolejích. Jen ta hlavička se přikutále-
la. Co s ní? Tvůj dopis mám v krvi a tlačí se do plá-
če. Přijedu.

Bůh s námi!

Ze srdce Tvůj

Stanislav

* * *

5. srpna 1952

Stanislave, drahý příteli –

že Ti děkuju za balík a dopis, za cigaretu! Žiješ, žiju,
eště zme nezdechli! Jářku tedy, dokud zdecháme, ať se
brzy uvidíme! Ten terminus kolem 20tého se mi zdá
dobřej, napiš jen potom přesně kdy. Můžeš tu pár dní
pobejt, ale to jak budeš chtít. Ať mi to Bůh odpustí,
ale pil bych –, ať mi to Bůh odpustí, ale chlastal bych
(jako holandr), už proto, Bože, že mi je zle a že mlu-
vím sám se sebou.

Dneska mluvím se Stanislavem v tomto škrriptu
psaném plajštiftem, protože je šílené nepřestávající
vedro a sedím na zahrádce, která by převrhla inkoust,
tak je těžká dusnem svým a hnusem mým...

Šel bych s Tebou do mokropesského kostela. A šel
bych s Tebou do Dobřichovic, kde není vinárna, proto-
že tam nežije žádný básník. Ale i kdyby tam snad byla,
my bysme byli švorcový! A není pravda, že bysme vo-
kouzlili nákou slečnu natolik, aby nám půjčila. „Sleč-
no, my dva jsme katolíci!“ A už by bylo po všem! –

Tož moc se těším! Pozdravy od maminky, Věry,
Káti! Já pak Tě objímám jako jeden ze starejch de-
sperados

Vladimír

* * *

1. listopadu 1960

Staníku, Staníku –

znovu jsem se nyní odvážil číst Tvé verše na maminku
a na Kačenku. A pro pláč nevidím. Což teprve, až pro
pláč uvidím! Staníku, Staníku, mám Tě vroucně rád!

Tvůj starý a o Dušičkách prastarý

Vladimír

* * *

8. července L. P. 1974

Drahý Vláďo,

v pátek jsem mluvil s naším řídou: rád by vydal Tvou
Terezku a Rudoarmejce v jednom svazku; – radil jsem
mu, aby se přidal ještě Sen, a on rád svolil. A tak by
tyhle tři knížky vyšly v krásné úpravě – svolíš-li! Já už
v srpnu jdu do důchodu (!!!) a stěhuju se do Hlinska,
možná však, že v nakladatelství ještě chvíli zůstanu,
protože ten hlinecký byt již nejde obývat (v jedné svět-
ničce spadl strop!), a tak mám čekat na náhradní byt.

Drahý Vláďo, moc a moc na Tebe vzpomínám, čí-
távám Tvoje dopisy a pouštím si Tvůj hlas z té krásné
desky Klubu – kde jsou ty krásné časy! A přeju Ti z du-
še hodně zdraví, Tobě, paní Věrce, Katušce – a pak: na
Tvou předobrou maminku nemůžu zapomenout!

Tisknu Ti ruku

jsem Tvůj

Stanislav

Vybral Miloš Doležal.

Ke knižnímu vydání na podzim 2012 pod názvem *Směju se
a sténám* připravuje nakladatelství Pulchra.

Zvečera mě bolelo srdce

Z RUKOPISNÝCH BÁSNÍ STANISLAVA ZEDNÍČKA

SEN

Zvečera mě bolelo srdce
Uléhal jsem
jako by se tuto noc
mělo stát něco neblahého
a jestli se to stane
pak že již nic
nebudu moci napravit
Ta pravda
měla přesné obrysy
a rozpínala mě do neovladatelného
těla bolesti
Hodina za hodinou
mě obracely v polospánku
ulekaně jsem se probouzel
a opět vnořoval
do žhavých vln dlouhé dřímoty
A jako vždycky
hučící povodeň tmy
bezvědomí
Pak vím že mě oblilo světlo
/ne to co bolí
studí nebo prohledává/
byl jsem jako bez těla
lehounký
bez výčitek a stínů
Stoupal jsem vzhůru
v neopakovatelné
stupňující se blaženosti
Trvalo to dlouho
a jako by to mělo
trvat věčně
Potom se zjevilo
cosi jako strop

Lehce jsem se toho dotkl hlavou
/jak byla bezbolestná
a vědoucí/
ale nebyl to náraz
Zastavení
Probudil jsem se do svítání
zdráhavě hledajícího věci
v plísňové nehybnosti
mého pokojíku

* * *

Básnická zkušenost
protrpěná a pochopená
dozrálá a nezaměnitelně žijící
v krvi básníka
se vždycky úpěnlivě domáhá
dostat své tělo
a vejít v porozumění
světa lidí

* * *

Mít při svém boji o slovo
o tvar básně
zátěž nedočkavosti
to je zrovna tak
jako by chtěl astmatik
vdechnout všechny strážně
maratónského běhu
Nejenže nepřetrhne pásku cíle
jako hrdina a vítěz
ale vzdá se nebo zhroutí
po pár metrech potácení

Jenom sen mu může
vyvolat přelud vítězství
výsměch trestné faty morgány
pro domýšlivou malost
Pak promluví ráno neúprosnou bdělostí
nepodplatitelného světla

* * *

Proč vždycky sny
s rozpadávajícími se domy
s domy po zemětřesení
s kostrami domů
proč vždycky připomínky
něčeho navždy ztraceného
nuceného tuláctví
marného hledání
a strachu?
Pak déšť
dlouhý déšť
Stéká po mně
a pálí jako krev horečky
a kolem voda
průzračná
s rýhami proudění
Nikde suché místočko
A vždycky se objeví maminka
všudypřítomná
ale neutišující
protože výčitky špatného syna
neumírají

* * *

Bylo to
jako bych byl částí obrazu
V pozadí moře
hladké a lesklé
vpředu terasovitý břeh
s mnoha řadami lidí
dívajících se k moři
a nejvyšš já

cizí
protože jsem viděl sám sebe
a svůj
protože v tom viděném
byla celá moje úzkost
i úzkost lidí dole
třebaže byli v dalekém odstupu
své samoty
Světlo které všechno vyhladilo
do neuvěřitelné jemnosti
ohledávalo břeh a lidi
zářivými a studenými skvrnami
které v sobě měly více z výsměchu
než ze světla

Stáli jsme dlouho
v napnuté nehybnosti
nikde neukápló slůvko
ani povzdech
každý tu byl na svůj vrub
a jakoby i z přinucení
nebo z bezradnosti
Připadalo mi
že jsem tu jako pozorovatel
že se vším co vidím
jsem spojen jen úmorným tichem
a nehybností
Byl jsem ale ve střehu
nic mně neušlo
Znova a znova
jsem obhlížel moře
břeh a řady lidí
každého člověka zvlášť
Ta nehybnost mě nepřekvapovala
patřila sem
jako hlína na rakev

Když jsem se na chvíli
zakymácel v tom druhém
cizím
pohnuly se i řady lidí
při okrajích břehu
zježily se neklidem a gesty
mluvilo se tam prudkým

natlačeným tichem
výkřiky ticha
A další a další řady oživovaly
a ta nákaza nepokoje
se šplhala výš a výš
a blížila se ke mně
jako tušení smrti

Ale to jsem již všechno viděl
z docela jiného úhlu
Jako bych se byl zřítíl po svahu
a díval se vleže
kde to jsem
Lidé tu již nebyli
snad mě od nich oddělila
náhlá osudovost nebezpečí
Viděl jsem jen moře
Nebylo již klidné
vypínalo obzor v prudkém vzduší
jako by kdosi obrovský vstával
z jeho dna
a mačkal hladinu
do ostrých a výhružných vrásek
Fialovělo
A pojednou se po něm valil
bílý a syčící pruh
Protrhl obzor a rostl
rychle rostl
byla to již vysoká šedá stěna
obrovské vlny
a hnala se přímo na mě

Byl jsem a nebyl
Blízko bylo dno
Něco chladného
hladkého a přilnavého
mě táhlo savým přišerím
Nade mnou pluly
v dlouhých řadách
zploštělé lidské oči

* * *

Básník je vládce v možnostech
v nejistotě vladaře
který má svou zemi
ale jen pokud ji poznává
pochopením pěšího putování
pěší námahy
/docela shodné
s úporným klopýtáním žebráka
za skývou chleba/
při které smysly
dávají svým poslům
rychlost paprsků
osvětlujících i prosvětlujících
a to někdy takové intenzity
že zasahují nevědomky
leccos i z jiného světa
dokonalejšího
světelnějšího
ze světa ozdravujících snů
a dovedou to přeložit
do sdělení
jež ohromí prostotou

* * *

V básnících
jako by bylo něco z paměti
která se pokouší
ožít ve smyslech
náhlými vzplanutími
nebo údivným rozvzpomínáním
na dávné slunce
na jiný rytmus času
na něco zázračného
a ztraceného
co je jako celek k nenalezení
ale v částech se to zjevuje
v těžko vyslovitelném
a vlastně nevyslovitelném
pochopení
Ale již jen jedno slovo
které básník řekne v údivu
náhodné vykročení slov

která se jakoby samovolně
a bez úmyslu
seskupí v záblesk
jenž z temnot přiblíží
něco z toho krásného zahledění
k počátku
již jen to dokazuje
přítomnost pohotových
stále připravených a neviditelných
poslů naděje
čekajících jen na sebemenší
lidské přivolení
na básníkovu připravenost k údivu
aby v něm náraz vykřísly
minulost zrodu a života
zrodu a smrti
z níž je opět zrod a život
ale jinde a dál
snad již v něm
v jeho nemoci
slzách
v radostech strážní
v trvalém pochopení
jež ho sbratřuje se vším
protože každá věc
člověk i zvíře
každá rostlina
každý sen
je pojednou
na pravém místě
a v pravé přítomnosti
v tíži jež se pro něho
sloučila s letem
v zářící vznášení
To jsou ty tisíciny vteřiny
které básníka prostoupí vesmírem
zpřítomní minulost
sloučí básníkovu přesahování sebe
s podstatou tělesného jádra
v klíčivost svobodné vůle
jež je aspoň na okamžik sjednocena
s vědoucím srdcem
spasitelného světla

OSUDY

SETKALI jsme se
v tak nedohledném dávnu
kdy ještě rozpaky
patřily k dechu
a slova si zvykala
na zhublé odpovědi
k nenasytným proč
na žízňivé ohledání světa
na tajná hlazení ran
očima úžasu
a bolesti
Setkali jsme se
v tak nedohledném dávnu
a naše řeč byla
mlčenlivým překvapením mužů
kteří se právě narodili
jako dvojhvězdi
a pak náraz zlidštili
na bratrské ztroskotance
vržené na ostrov
dvou světů
na ostrov
který se drolil
do ker tak přitažlivé samoty
že znenáhla srůstaly
v neznámou zemi
prchajících lidí
tajemnou jako svět
dávno vyhynulých zvířat
záhadnou jako žena
dávno vymřelé civilizace
a přece tak bolestně blízkou
tak blízce bolestnou
že nás nenahraditelně
zaplňovala a obrůstala
stínovým prostorem
neodolatelné krajiny
vyčítavých růží ran
zatínajících se trny
do opilé krve
jako něco z úmorného snu

ale živého přímostí
přiletujících světél
které cosi zasévaly
hluboko v prsou
ve výhni
připravované horoucnosti
v úrodných teritoriích
srdcových závlah mozku
kam dosud nedosáhla
smrštivá chapadla
pyšného nátlaku
stohrdlého
umlčujícího
supění moci

* * *

K ČEMU jsou nočnímu temnu
sluneční hodiny?
Nám odbíjely
jen hodiny noci
pro nás putovala
betlémská hvězda
narozená v záňadří ticha
nad pouštěmi mudrců
a táhla naší úpěnlivou
pracovitost bláznovství
do stálého přílivu
k srdci chudých
dědičně vládnoucích
nezanikajícím královstvím
slitování
a vší nezhynutelné kráse
zázrakem
stále se obrozující
čistoty

* * *

BYLY noci
kdy jsme nasměrovali antény
touhy a naděje

k dalekým lidským hlasům
mlčeného křiku
křížovaného zoufalství
k trhavým křečím tepen
zalykání srdce
k přijímání na všech vlnách
sirotčího života člověka
byly noci
žíhané hučivým hlasem Země
očistcovým omýváním vod
zavrženými výstrahami věků
byly tiché
přibližující se záblesky
letící lehce
a přímo
a kdesi v nás se spřádající
v hlas těchto mučivých
a láskyplných nocí
A byla temna temnot
byly noci
v nichž nadohmat blízký
struník jezu
nestačil hudbě Vltavy
byly noci
nic než noci
štědré jako dny
dosud nevidané sklizně
noci neviditelných
a úporných bitev
živného míru
noci smyslných fantazií
panenských pravd
noci bouřlivého vína
temna temnot
opilé noci
opilé jako verše něměho smutku
něměho
nad svou všemocnou
nadlouho načasovanou
bezmocí

* * *

CO JSME si říkali
 souhlasným mlčením
 úsměvy trochu bolestnými
 ale přitom úsměvy
 které jako by obletěly Zemi
 a pak přistály
 na našich dětsky užaslých
 do ticha rotujících rtech
 jako nevyslovitelná zkušenost
 jako nepomíjivé pochopení?
 Co jsme všechno mlčeli
 nezadržitelnými výtrysky slov
 které se tak prudce styděly
 které zrovna žehly
 šťastnou úzkostí
 jako netrpělivá naděje
 aby se nenávratně vtiskly
 v bezhraničné naslouchání
 stejně netrpělivého
 ticha?

* * *

DLOUHO a vytrvale jsme čekali
 někoho třetího
 někoho kdo by byl synem
 naší provinilé složitosti
 a prostého pokoje
 všech lidí dobré vůle
 někoho s duhou
 a slunečným prologem
 k neuvadlému jaru života
 všech vykoupených slov
 Nakonec jsme vždycky
 zůstali jen dva
 dva ve dvou samotách
 v samotách znerovnovážených
 posedlým tancem trnů
 tancem zabíječských proč
 ale naše odpovědi kotvily
 v nejvýmluvnějším tichu
 jako světelná výstraha
 jako dobrovolná smlouva

na každodenní
 neodměřovaný
 odběr krve
 Nakonec jsme vždycky
 zůstali jen dva
 A jestliže jsme nepřijali
 rozkazy ponurého světa
 nevyhnuli jsme se ranám
 k odčinění vin
 A jestliže jsme se nezalkli
 mlčením ze strachu
 pokusili jsme se
 dát slovo lásky
 dychtivé a dychtící
 zmoudřelé včerejšky
 prosvětlující dnešek
 patřící zítřkům

* * *

TAK DLOUHO jsme žili
 tvrdošíjným bahněním zmaru
 tolikrát jsme tajně
 přežívali svou smrt
 že se teď bojíme
 tak lidsky bezútešně
 ochromujícího signálu smrti
 bojíme se toho bolestného
 opakovaného průchodu branou
 která by nás již
 nepustila zpět
 k utišení našeho pozemského
 rojení neklidu
 neklidu výmluvné přitažlivosti
 ztopořeného smutku
 na předpohřebních sloupech
 našich těl
 Jsme zatím tu
 v dvojici spojeni
 jak žebra Noemovy archy
 v očekávání přivolávané chvíle
 tolik vyprošované
 v nočních rozjímáních o dnech

které jsme zúzkostnili
rozpačitou slabostí
člověckého nevědomí
v tonutí se stéblem v hrsti
i v té
nečekanými vzkříšeními opakované
a přece vždycky nové
naději nejtiššího souhlasu
vykupující krve
souhlasu se světlem
nejneviditelnějšího vplynutí
do dechu osamělého hledání
domovské brány
ztraceného ráje

* * *

KDY vyslovit
neúprosnou pravdu
před pravdou
laskavou?
Kdy mlčet
všem srozumitelnou
a viditelnou pravdu
před pravdou
láskyplného úderu
který by naráz
prorazil štolu
pro přílet jasu?
Kdy pravdou pohladit
nebo dát úsměv
jenž by v druhém roztrhal
úpis na smrt?
Je teď čas pro ticho
nebo pro jasný

a oživovací hlas?
Jak dlouho se rozhodujeme
neodbytnou tmou
kterou jsme dosud znali
jen v křečovitě výhružce?
Přišli jsme
z tak nedohledného dávná
že dnešní úpění ticha
nám připomíná
křik černých rámců
z úmrtních oznámení
odešlých přátel
to ticho
jako by nás odsoudilo
k násilné jistotě
že se v nás pravda
zřekla hlasu
i dorozumivacího mlčení
a hledá v naší tváři
přítomnost masek
Od kdy teď
na sebe mlčíme
v sebeodsouzení?
Od kdy si píšeme
z hrobů?
Od kdy do sebe vracíme
s nejistotou provinilců
snad poslední
snad nejpotřebnější
víno slov
které bychom jindy
dychtivě podali
příteli v nouzi?

(z rukopisu)

Vybral Miloš Doležal.

Básníci čtou básníky

MARTIN STÖHR

MARTIN STÖHR (nar. 1970 ve Zlíně) je básník, publicista, redaktor časopisu a nakladatelství *Host*, ve kterém řídí Edici poesie. Vydal sbírky *Ted' noci* (1995), *Hodina Hora* (1998) a *Přechodná bydliště* (2004; Cena Jana Skácela). Od roku 2000 se věnuje také vlastní Poetické edici MaPa.

Od středoškolských let jsem si vedl deník se záznamy přečteného. Brzy do něj přibýly také výpisky z knih, především verše. Když mi bylo asi třicet, napadlo mne množství básnických nálezů upravit do vánočního tisku pro přátele. Právě z tohoto nápadu vznikla moje soukromá edice. Od té doby spořádané výpisky z četby trochu zanedbávám, ale po žádosti *Kontextů* o příspěvek do rubriky jsem s údivem zjistil, že nejsem odkázaný jen na svůj starý sešit. Můj šuplík je stále plný výstřižků, xerokopií a letmých výpisků z poezie.

MARIANNE MOOROVÁ

POEZIE

Ani já ji nemám ráda.

Ale jak ji člověk čte – s naprostým opovržením – přece jen v ní objeví něco opravdového.

(Přel. Yveta Shanfeldová)

Police v mé pracovně se prohýbají pod stovkami sbírek. Ale asi jako každý mám svých deset patnáct autorových stálic. Vracím se občas jen ke zlomku těch blednoucích hřbetů a to mne děsí. Asi proto je v clip-rámečku na jedné polici také zažloutlý papírek s kratičkou básní, kterou jsem si kdysi vytrhl z kulturního magazínu *A2*. Co k ní říct? Je to jako když si milující, ale přetažený rodič posteskuje, že své ratolesti jednou zabije. Marianne Moorová (1887–1972) byla americ-

ká moderní básnířka, proslulá svou ironií a vtipem. Dlouho jsem si myslel, že tu půvabnou glosu napsala nějaká současná autorka.

ONDŘEJ HANUS

* * *

*měřím jednoho Boha
letce všemohoucího
věřitele nebe i země*

*má zobáček a milimetr na výšku
opeřený, ne stvořený
jedné podstaty s lidstvem*

*skrze něhu
všechno je stvořeno*

Drobná, pro Hanuse spíš netypická třásnička veršů. Mladý básník a překladatel nedávno zaujal svým debutem s moderně pojatými sonety. Pro mne to byl velmi milý nález učiněný v rukopise, který připravujeme k vydání. Nemiluji parafráze „velkých“ textů, nemohu se zbavit pocitu, že sebelepší parafráze je vedle originálu ubohá a živí se z něj jako sup z mršiny. Zde se autor popasoval dokonce s *Credem* a obstál se ctí! Je to něžné, nepatrně ironické a přesto uctivé. Líbí se mi, že se básník spokojil s dotykem inspirace, zjevně nechtěl hrát o všechno. Dokázal opustit svůj vzrušující nápad a nechal to být. Důležité umění každého umělce!

MARTIN LANGER

* * *

Marku Ebenovi

*Na otevření hospicu
vystoupil arcibiskup a řekl
Vosy v nebi nebudou
protože obtěžují*

*Moderátor žertoval
na téma darovaných peněz
a umírání v takovém prostředí
označil za skoro radostné*

*Šel jsem na pokoj
kde dožívaly ženy
Jedna strachy plakala
a druhá si stýskala po rodině*

*Natočil jsem je na kameru
a vyšel na dvůr
kde hosté postávali u rožně*

V žáru se leskla selata

*Mystika jídla
kdy nikdo nemluví*

Zápisek básně, kterou také přinesla revue A2. Než půjdu k veršům, chci říct, že i česká poezie má svoje podivné módy a efemérní témata, která vypadají důležitě, ale jen do chvíle, kdy je bez bolesti nahradí jiný pseudoproblém. Dobré dva roky se neřešilo nic jiného než takzvaná „krize poezie“. Nyní se už několik měsíců u všech stolů probírá jakási „nová angažovanost“, aniž by kdo pořádně věděl, o čem je řeč. Každá dobrá báseň je svým způsobem angažovaná a jsou básníci, kteří ke svému „angažovanému“ psaní nepotřebují průkaz. Ano, Langerova báseň se mi líbí právě pro svou přirozenou angažovanost. Nedráždí mě v ní programové teze, které bývají tak slepé, ale zasahuje mne cit *vidoucího!* Málokdy na to přijde řeč, ale předpokládanou schopnost *dobře psát* předchází u básníka schopnost

daleko zásadnější – schopnost *dobře se dívat*. Není náhoda, že Martin Langer je také dokumentarista, fotograf a znalec vizuálního umění.

* * *

*Ve vedlejším pokoji leží otec a čte si před spaním.
Vždycky mi dával všechno, co jsem potřeboval.
Zdá se mi, že jsem na něj hodný.*

*Ležíme v sousedních pokojích,
je ticho, je slyšet vodu bublající v radiátorech. Čas plyne.
Mohu snad udělat více,
než ho objímat v nekonečnu a opakovat:
mám tě rád? Asi ne.*

*A tak ležím a přemýšlím o jeho starém srdci
a malém počtu pro něj napsaných úderů.*

*Tolik lásky,
s níž se nedá nic dělat.*

Tyhle verše jsem si přepsal loni. Vyšly, pokud se nepletu, v revue *Souvislosti*. Přepsal jsem si je ale lajdácky, bez jména autora, kterým je určitě jeden z mladých polských básníků. Snad mne omlouvá šok, který jsem u básně zažil. Všichni čteme rádi mimo jiné proto, že často narazíme na něco, co rezonuje s naším viděním světa, vztahů, víry a tak dále... Jenže tohle bylo jako rána na solar! Jak to, že kdosi vzdálený mluví mými ústy? Jak to, že moje hluboko zasuté emoce dokázal do slov obléct lépe, než bych to kdy uměl já sám?

ZDENĚK ŘEZNÍČEK

PODVEČERNÍ PŘEMÍTÁNÍ
paní Toufarové

*Po obzoru projíždí červený trolejbus
a tobě náhle přijde líto,
že se za chvíli schová za kopcem
a nikdy se nedovíš, komu patřila silueta*

na druhém sedadle vlevo.
 (V dětství o prázdninách
 hleděls na kolos vlaku.
 Kam všichni jedou?
 Mají domov? Maminku?)
 Slunce za chvíli zapadne.
 Je tolik, tolik městeček
 po jejichž ozářených ospalých náměstích
 nikdy nepůjdeš.
 Atlas světa je velice laciné
 sentimentální čtení.

Tohle zjevně není zásadní literární dílo, ale jak se dnes říká – právě to mě na něm *baví*. Má nedrhnoucí a trochu sentimentální dikci, za kterou se nestydí, verše byly spíš šťastně nalezeny než pracně vydolovány. Trochu neskladné spojení „ozářených ospalých náměstí“ (ozářená náměstí obvykle nepůsobí ospale) básni prospívá. Je to piha na kráse, drobná „porucha“, která vždy musí být. Ta báseň, aniž o tom ví, obsahuje totiž kus z podstaty dobrého díla. To musí být v jistém smyslu úplně a celistvé, ale zároveň musí zůstat nepatrně „naprasklé“, otevřené k možnostem interpretace, k nalezení tajemství, něčeho, co v něm nezazní a co si můžeme dořici. Koneckonců představme si to ozářené a liduprázdné náměstí. Je to silný, snový obraz, který si můžeme dotvořit a vychutnat sami. Nevím, který ze dvou Zdeňků Řezníčků, jež zná česká poezie, báseň napsal, netuším, kde jsem verše našel, nejspíš v mírně obskurním *Akordu*, nevím, kdo je paní Toufarová. Nejen atlas světa, ale i literatura má své nížiny a velehory. Patří k sobě. A že je slušných básní vždýcky o něco více než dobrých básníků, mi vůbec nevadí.

GALWAY KINNELL

POSLEDNÍ BOHOVÉ

Ona sedí nahá na skále
 pár kroků přes vodu.
 On stojí na souši,
 také nahý, a trhá borůvky.
 Ona zavolá. On se otočí. Ona rozvírá

nohy, ukazuje mu svoji velkou krásu
 a usmívá se, obloukem rtů
 jako by svazovala
 konce země.
 Její obraz na hladině
 se roztříští, když se k ní brodí
 a zůstane před ní stát
 po kotníky v promáčeném listí
 a blátě – intimně
 viditelného světa. Vloží
 ji do úst zamženou
 bobuli.
 Ona ji polkne. Dá jí druhou.
 Znovu ji polkne. Nad jezerem
 dovádějí dvě vlaštovky,
 když jedna uloví
 hmyz, obě zakrouží výš
 a jásají. Je naběhlý
 ne mizou bohů, ale krví.
 Ona ho bere do úst a saje,
 až naběhne ještě víc. On klekne a otvírá
 ten temný svislý úsměv,
 co svazuje nebe s podsvětím
 a líže nejhebcí kůži ještě k větší hebkosti.
 Na skále se pak spojí.
 Někde zasténá žába, zakřičí vrána.
 Porost na jejich tělech
 se zježí. Křičí
 jazykem posledních bohů,
 kteří odmítli odejít,
 zvolili smrt a roztřesení
 radostí rozpadli se na kousky
 a svoje výkřiky odkázali
 lidským ústům. Teď v jezeře
 plují dvě tváře a dívají se vzhůru
 k velké mateřské bojovnici, jejíž větve
 se otvírají do všech stran
 a vysvětlují všechno.

(Přel. Antonín Přidal)

Upozornění na připravovaný český překlad, výstřižek z celostátního deníku, kde se verši jednou za týden vypolstruje okraj stránky. Buď jak buď, teď máme

před sebou skvostnou báseň proslulého tvůrce. Chci jen říct, že Kinnellova báseň v mých očích dokládá nezastupitelnost poezie. Představme si něco takového jako obraz nebo filmovou scénu. Museli bychom se červenat, nebo spíš smát. Howgh! Musí stačit, že jsem k dílu přivedl další čtenáře.

IVAN BLATNÝ

ZÁTIŠÍ

*Na Obilním trhu se smráká
na Obilním trhu zvoní klekání*

*K večeri budou palačinky
jsou dvě hodiny od svačinky*

*Napsal jsem báseň Mrtvý pes.
Here is your milk, my leopardess.*

Blatný je génus, který k sobě s lehkostí indiána složí pět deset slov a klesí okamžitě hoří, světlo prozáří tmu, a vám jen stačí přijít blíž a natáhnout ruce k teplu. Vypsáno z nového vydání *Pomocné školy Bixley*. Kapka v nekonečném proudu vědomí, vteřina se vzpomínkou na ztracený domov. Drobek vyrvaný z nenasyté tlamy času a zapomnění. Každý si někdy něco podob-

ného vybaví, nikdo to nezapíše. Básník, jehož chatrné tělo se za desítky let života v ústavech stávalo jakýmsi nepřetržitě fungujícím poetickým seismografem, to přesto udělal. Za sebe, ale tím i trochu za nás.

* * *

V pomyslné půli života se se mnou děje to, co se dít musí — zůstávám sám se svými starými literárními láskami. Se zájmem sleduji, co píše generační vrstevníci, ale tvorba nejmladších básníků a jejich pro mne už cizí svět zůstává jen profesní povinností. Pravda je, že i teď, po dvaceti letech redigování a „dělání sbírek“, ukryt za masku zkušeného ouřady, zůstávám vcelku neokoralým čtenářem. Když narazím na něco podstatného, vše je jako dřív. Čtu si ten text stále znova, zrychlí se mi dech, chce se mi odhodit knížku, chodit z místa na místo a skoro kníkat od radosti. Nikdy jsem se tím moc nechlubil, trochu mne uklidnil až editor ročenky *Nejlepší české básně 2010* Jakub Řehák, který v doprovodné eseji říká cosi podobného: „Vždycky, když jsem si přečetl dobrou báseň, v žaludku mně trochu sevřelo, zajíklo, zamrazilo v oblasti lopatek, srdce zrychlilo svou činnost a tělo zalilo teplo nebo chlad. Takovou poezii jsem vždycky hledal a pramálo mi záleželo na tom, zda je lyrická nebo epická.“

Snad v tom tedy nejsme sami!

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s 25% slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

Básnivý Ježíš a jeho desatero

JIRÍ HANUŠ

Z našeho prostředí známe knihy o Ježíši, které se pokoušejí zachytit tuto obtížně uchopitelnou osobnost buď z pohledu věřících, většinou teologů – to jsou potom vysoce odborné publikace, studující blízkovýchodní starověk a všelijaké biblicko-teologické souvislosti. Nebo jsou tu pokusy takřikajíc z druhé strany, tedy biografie těch, kteří přistupují k zakladateli křesťanství z pozice skeptiků, kladoucí si většinou za cíl postihnout humanistické poselství Ježíšovy zvěsti – asi nejznámějším a nejzdařilejším pokusem v tomto směru je publikace českého polyhistora Milana Machovce nazvaná *Ježíš pro moderního člověka*. Paul Johnson se ve své útlé knížce pokusil spojit obé: zachovat pohled „věřícího“ (název originálu hovoří v tomto směru zcela jasně) a současně psát pro člověka, který může mít vůči křesťanství a jeho reprezentantům odstup.

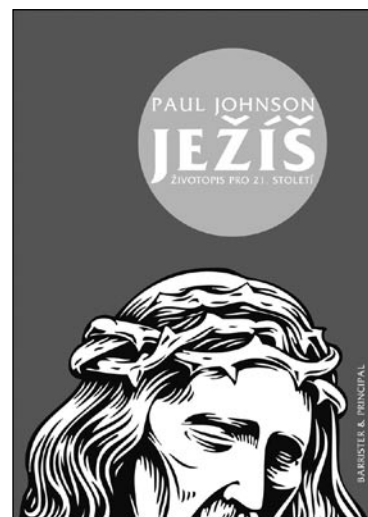
Patřím k těm, kteří přistupují k dílu Paula Johnsona se značnou nedůvěrou. Slabiny tohoto britského popularizátora historie jsou více než zřejmé: snaha postihnout a popsat všechna historická období a témata, ignorování doložených historických faktů, a naopak záliba ve vymyšlených příbězích, časté „tlachavé“ odbočky v objemných svazcích, upřednostnění kategorických soudů a efektních závěrů před historickou opatrností. Všechny nectnosti se sice ve svém *Ježíši* Johnson nezbavil, přece však mu zejména zvolený rozměr nedovolil nemístnou nesoustředěnost. Autorova záliba v detailu zde má své místo, protože nepopřel, že si vybral pouze několik postřehů, aby výstižně charakterizoval postavu Kristovu.

Co víc, kniha má tentokrát určité kouzlo právě svou zkratkovitostí, stylovou přímostí, vtipnými a výstižnými postřehy. Po několika stranách čtenáři přestává vadit, že se Johnson příliš netrápí biblickými a teologickými nuancemi a je vtážen do vyprávění. Z něj potěší například úvaha nad tím, že Ježíš byl spíše bás-

níkem než rétorem či kazatelem: to je doloženo originálním rozčleněním několika Ježíšových výroků nebo zdůrazněním evangelijních obrazů (neživé předměty se probouzejí k životu, zvířata nabývají lidských rysů, příroda kolotá cílenou morální aktivitou a lidé jsou díky barvitě zářivosti Ježíšových obrazů často obdařeni důstojností, hloubkou nebo dojímavostí, s. 73). Výstižně působí i rozbor Ježíšova vztahu k ženám a dětem (Ježíšovo učení bylo takové, že ženy se s ním mohly plně ztotožnit, a čím vyšší bylo jejich postavení a čím nezávislejší jejich mysl, tím silnější bylo jejich pouto s mistrem, s. 109) a v neposlední řadě rozbor jeho revolučního postoje a jeho odsouzení (zkušenosti z moderní doby nás učí, jak snadno mohou úřady zinscenovat oficiální protesty, s. 134). A mnoho dalších pasáží.

Jádro a nejsilnější místo Johnsonovy knihy, díky němuž se kniha stává podnětnou událostí, je však podle mého soudu kapitola s názvem „Ježíšových nových deset přikázání“. Johnsonovi v ní rozhodně nešlo o polemiku s Ježíšovým židovstvím a jeho vztahem

Paul Johnson:
*Ježíš. Životopis
pro 21. století.*
Barrister & Principal,
Brno 2010, přeložil Jiří
Svoboda, 168 s.

k Dekalogu. Spíše charakterizoval, v čem je křesťanství stále podnětné pro tento svět – a je velmi sympatické, že se o to pokusil právě na příkladech nauky a života Nazaretského, nikoli pouze na jakémsi ideovém destilátu křesťanství, jak to činí mnoho jiných autorů, kteří se pokoušejí ocenit křesťanský přínos modernímu světu. Ježíšovo desatero spočívá v ocenění lidské osobnosti a jedinečnosti, v univerzalitě lidského pokolení, v principiální lidské rovnosti jakožto živoucí praxi, v emocionální lásce k bližním, v milosrdenství, které máme činit pouze kvůli němu samému, ve vyrovnanosti a bránění se extrémům, v hledání pravdy v přírodě i lidských vztazích, v moci, která spočívá na účte k bezmocným, a konečně v odvaze, jež vydrží i zlo. Takto prezentovaných několik ježíšovských zásad lze skutečně postřehnout v novozákonním poselství a Ježíšově osobním příběhu a z tohoto důvodu nejsou od věci otázky, které Johnson svým výčtem implicitně klade: Musíme nutně vidět moderní vývoj západní civilizace jako výsledek osvícenských abstraktních pouček a společenských revolucí, které osvobodily náš rozum i naši tvořivou sílu po staletích, ba tisíciletích temnoty a úpadku? Musíme nutně vidět křesťanství jako neúspěšný pokus o změnu lidského života a společnosti? A nestojí za to zkoumat u křesťanství právě onen základní prvek, totiž propojení učení a života v jeden dokonalý a smysluplný celek, jak se uskutečnil někde před dvěma tisíci lety na okraji římského impéria?

Jak bylo řečeno, vydavatel předpokládal, že podtitul *Životopis pro 21. století* bude přijatelnější, výstižnější a zřejmě i prodejnější v českém poloateistickém prostředí. S ohledem na oněch několik zmíněných stránek o Ježíšově desateru je to podtitul velmi výstižný. Vezměme si v této souvislosti jen to poslední, desáté přikázání Ježíšovo. Mohl by někdo tvrdit, že právě odvaha, odvaha vydržet zlo v sobě i v druhých, odvaha k naději přes veškerou společenskou a politickou bídu, odvaha k vytrvalosti i při budování tohoto světa, odvaha přijmout svůj život v jeho nedostacích i možnostech – že je to něco, co bychom dnes, právě dnes, nepotřebovali?

Když už je řeč o odvaze – vzhledem k autorskému misijnímu záměru – v případě četby Johnsonovy knihy jde o paradoxní a náročnou myšlenkovou operaci: připustit představu, že před dvěma tisíci lety někde v zapadákově, v chudobě a blízkosti smrti žil člověk, který představuje skutečné pohoršení historie a současně výzvu pro každou lidskou bytost. Zdá se, že Paul Johnson chtěl svou biografii především zdůraznit, že božský nárok jakéhosi outsidersa dějin je přes všechny naše pochybnosti pravý. Jeho text je tudíž žánrově především chválou a vyznáním.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Můj životní úspěch stojí na širokém rozhledu. I proto zde studuji.
Petr, student 1. ročníku Mgr.

CEVRO INSTITUT

[vysoká škola]

CEVRO INSTITUT – VYSOKÁ ŠKOLA PRÁVNÍCH A SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Ke studentům přistupujeme individuálně a za pomoci špičkových pedagogů. Naše moderní studijní programy zajišťují výborné uplatnění ve veřejném i soukromém sektoru.

WWW.CEVROINSTITUT.CZ

Z nových knih

**V. HEROLD, I MÜLLER,
A. HAVLÍČEK (VYD.)**

DĚJINY POLITICKÉHO MYŠLENÍ II/2.

**Politické myšlení pozdního
středověku a reformace**

Oikoymenh, váz., 518 s., 588 Kč

V druhé části druhého svazku dějin politického myšlení je podán systematický a kritický výklad politického myšlení od krize středověku až po evropskou reformaci. Velká po-

zornost je věnována Dantemu, Ockhamovi a Marsiliovì, státní theologii Karla IV., počátkům konciliarismu, ideovým kořenům reformace v Českých zemích, Janu Husovi, husitskému hnutí, Petru Chelčickému, Mikuláši Kusánskému a evropské reformaci.

OIKOYMENH

Černá 3, 110 00 Praha 1
prodej pro veřejnost každý
čtvrtek mezi 9:30 a 16:30
tel./fax: 224 930 310/212
distribuce@oikoymenh.cz
www.oikoymenh.cz

MIROSLAV PAULÍČEK
**NIKDO SE NEODVÁŽÍ ŘÍCI,
ŽE JE TO NUDNÉ**

**Sociologie vysokého
a nízkého umění**

SLON, brož., 132 s., barevné
i černobílé ilustrace, 285 Kč

Kniha se věnuje problematice rozlišování vysokého a nízkého umění – tématu, jehož analýza se často odehrává v rámci nekritické obhajoby populární kultury nebo ve spoje-

ní s jistou kulturní povýšeností. Právě proto bývá toto rozlišení často prohlašováno za zbytečné, nebo dokonce za škodlivé. Autor zde pracuje s vysokým a nízkým uměním jako se vzájemně nesoupeřícími sociologickými kategoriemi, které mají specifický smysl a které mohou být užitečné pro popis sociální reality.

EMIL SOULEIMANOV
**KONFLIKT V ČEČENSKU:
MINULOST, SOUČASNOST,
PERSPEKTIVY**

SLON, brož., 471 s., 390 Kč

Tato kniha, první svého druhu v české i světové odborné literatuře, je pokusem o analýzu historie i nejnovějších násilností v Čečensku i na severním Kavkaze, a to v širším kon-

textu kulturních, společenských a politických změn v tomto regionu i v celém Rusku. Zabývá se konfliktem v Čečensku jako komplexním fenoménem – jak vznikl a jak se vyvíjel v důsledku pohnuté historie rusko-čečenských a šířeji vzato rusko-kavkazských vztahů, politických peripetií a rozdílných náboženství.

Sociologické nakladatelství (SLON)
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel., fax: 222 220 025
slon@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

**STANISLAV BALÍK,
MICHAL KUBÁT
TEORIE A PRAXE
NEDEMOKRATICKÝCH REŽIMŮ**

Dokořán, brož. s klopami, 2.,
přepřacované a rozšířené vydání,
216 s., 265 Kč

Téma nedemokratických režimů není v politické vědě ničím novým. Již téměř celé jedno století představuje jednu z disciplín, jimž je věnováno značné intelektuální úsilí.

Důvod je nasnadě

– po celé 20. století a také v současnosti nedemokratické režimy nejrůznějších typů převažovaly a převažují nad režimy demokratickými. Demokracie tak představuje spíše zvláštnost a převážná část světového obyvatelstva žije v režimech, jež se skutečné demokracii více či méně vzdalují. Kniha Teorie a praxe nedemokratických režimů souhrnně zprostředkovává výsledky politologického výzkumu moderních nedemokratických režimů. Autoři se zabývají jak politickou teorií všech hlavních typů nedemokratických režimů, tak i jejich praktickým fungováním, které ilustrují na několika konkrétních ukázkách nedemokracií z různých koutů světa 20. století a současnosti (nacistické Německo, sovětské Rusko, Maova Čína, Pol Potova Kambožda, frankistické Španělsko, Salazarovo Portugalsko, Kaddáfího Libye či kádárovské Maďarsko a lidové Polsko).

Dokořán,
Holečkova 9, 150 00
Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805
dokoran@dokoran.cz,
www.dokoran.cz

**JÜRGEN ERBACHER
VATIKÁN**

Grada, brož., 88 s., 159 Kč

Říká se, že je zahalený tajemstvím – nejmenší stát na světě s obrovským vlivem. Zájem široké veřejnosti se ještě zvýšil poté, co byl na Svatý stolec zvolen německý

papež. Jaké jsou majetkové poměry Vatikánu? Je švýcarská garda jen folklorní skupina? Jak dalece sahá vliv Opus Dei? A jaká tajemství skrývají vatikánské archivy? Autor je teolog, politolog a televizní žurnalista (ZDF) Jürgen Erbacher, žil dlouho v Římě jako odborník na Vatikán.

**VOJTĚCH BEDNÁŘ
STRATEGIE VYJEDNÁVÁNÍ**

Grada, brož., 160 s., 199 Kč

Vyjednávání. Na první pohled jednoduché slovo, které zná každý z nás už od malička. Přesto se za tímto pojmem schovává velice komplikovaný proces, plný rizik,

komplikací, problémů i utajených míst. Jeho skutečné zvládnutí není vůbec jednoduché a vyžaduje celou řadu dispozic, znalostí a samozřejmě zkušeností. Poznejte spolu s námi základní kameny vyjednávání, osvojte si ty správné strategie, naučte se rozpoznat strategii vašeho protivníka a účinně se jim bráňte. Nové poznatky budete moci použít jak ve sféře obchodní, tak politické. Kniha Strategie vyjednávání je urč-

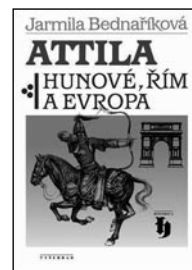
na managementu, pracovníkům v rozhodovacích pozicích, lidem participujícím na veřejném životě a všem zájemcům o problematiku vyjednávání.

Grada Publishing,
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: 234 264 511
www.grada.cz

**JARMILA BEDNAŘÍKOVÁ
ATTILA**

Hunové, Řím a Evropa

Vyšehrad, váz., 344 s., 358 Kč

Příchodem Hunů do Evropy ve 2. polovině 4. století po Kr. vyvrcholilo tzv. velké stěhování národů. Noví nájezdníci si začali podmaňovat „barbarský“ svět od Čer-

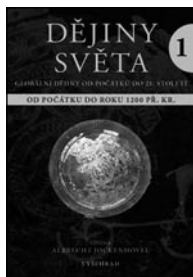
nomoří a dolního Podunají až k hornímu Dunaji. Nová kniha autorky úspěšné práce Stěhování národů J. Bednaříkové hledá odpovědi na otázky, odkud Hunové přišli, jaká byla jejich původní společnost a kultura v Asii i proč v Evropě zapůsobili tak apokalyptickým dojmem. Představuje prameny, které zachytily jejich historii a způsob života. Sleduje ničivé hunské vpády na území římského Východu a dlouhodobou spolupráci Západořímanů s Huny, která však skončila největší bitvou doby velkého stěhování národů. Všestranně popisuje život v evropské hunské říši, soustřeďuje se na velké osobnosti 5. století, zejména na postavu hunského krále Attily, který se v r. 451 vypravil na své tažení za ovládnutím světa, a jeho přítele a pozdějšího soupeře, „posledního Římana“ Aëtia.

ALBRECHT JOCKENHÖVEL (ED.)

DĚJINY SVĚTA 1.

Od počátku do roku 1200 př. Kr.

Vyšehrad, váz., 480 s., 598 Kč

První díl šestidílné řady Dějin světa, vydaných v roce 2011 prestižním německým nakladatelstvím Wissenschaftliche Buchgesellschaft, zpracovává nejstarší dě-

jiny v širokém geografickém záběru od Afriky přes Evropu a Asii až po Ameriku. Úvodní kapitoly sledují fyzický a mentální vývoj rodu Homo sapiens v době kamenné a rozšíření člověka po všech kontinentech před dobou ledovou. Seznamuje se vznikem prvních velkých sídlišť počátkem neolitu, zákla-

dem prvních vyspělých civilizací. V centru pozornosti jsou nejen nejznámější civilizace starověku, obývající Egypt, Mezopotámii, Arabský poloostrov, povodí Indu, Malou Asii či Středomoří –, ale i nejstarší kultury Afriky, Číny, starověké Ameriky a odlehle oblasti na okraji obydleného světa, v Arktidě.

ANTONIO FORCELLINO

MICHELANGELO

Nepokojný život

Vyšehrad, váz., 320 s., 398 Kč

Autorem životopisu jednoho z génů italské renesance je osoba k tomu nepovolnější – proslulý restaurátor a jeden z předních znalců renesančního umění. Autor sleduje jeho mládí v politicky nestabilní Florencii, již hluboce zasáhlo kázání Savonarolovo, práce

ve službě republiky i později na římském dvoře papeže Julia II. S osobním příběhem umělce se prolínají osudy jeho nejslavnějších děl – Davida, Piety, Mojžíše

i monumentální freskové výzdoby Sixtinské kaple. Knihu doprovází rozsáhlá obrazová příloha umožňující seznámení se všemi stránkami Michelangelovy tvorby, od nejznámějších až k méně známým pracím a náčrtům.

Vyšehrad, s. r. o.

Víta Nejedlého 15, 130 00 Praha 3

tel./fax: 224 221 703

info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

nákup: Štěrboholská 44/1307

102 00 Praha 10; 20 % sleva

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**

Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřiadvacet stran novinového formátu, jednadvacet čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně

Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399

e-mail: tvar@ucl.cas.cz

Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

NOVÁ PUBLIKACE CDK

DAVID MARSH

EURO – BOJ O OSUD NOVÉ GLOBÁLNÍ MĚNY

Kniha Euro Davida Marshe je strhujícím příběhem projektu hospodářské a měnové unie. Autor bez příkras popisuje trnitou cestu společné evropské měny od vize k realitě a vysvětluje, proč se euro začalo záhy po svém zavedení hroutit, proč měnovou unii zachvátila dluhová krize a proč se začala utápět v hořkých vnitřních konfliktech. David Marsh tvrdí, že euro se ve stávající podobě udrží nad vodou jen za cenu silných rozporů mezi politiky a voliči. Právě oni ponесou náklady všech špatných rozhodnutí, která dnes hospodářskou a měnovou unii táhnou ke dnu.

George Soros o knize řekl: „Je to politický thriller: obchody a jednání, která stojí za měnou, jež byla vytvořena nejen jako finanční nástroj, ale i jako způsob překonání staletí sporů. Každý, kdo se zajímá o evropskou politiku, ekonomiku a o to, jakou roli má Evropa ve světě zaujímat, si knihu užije.“ Časopis The Economist knihu označil za „nepostradatelný průvodce monetární politikou“.

Brož., 492 str., 398 Kč

Objednávky na adrese:

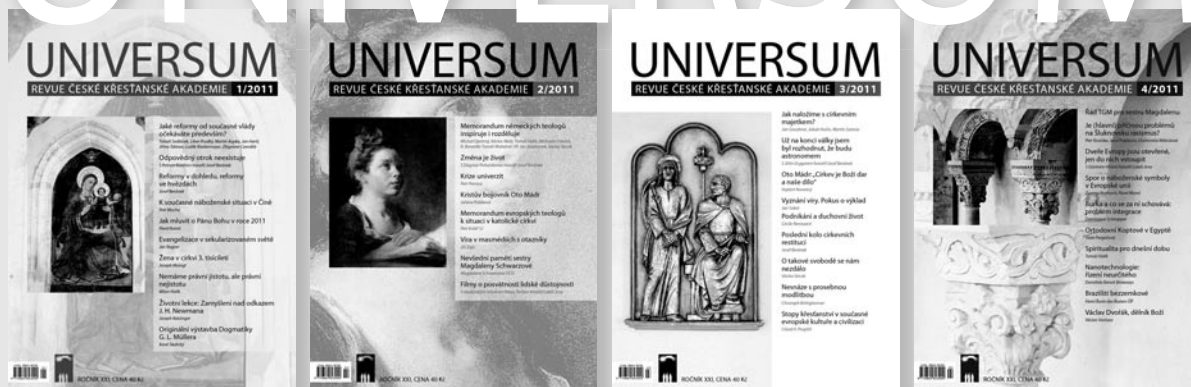
CDK, Venhúdova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

REVUE ČESKÉ KŘESŤANSKÉ AKADEMIE

www.krestanskaakademie.cz

UNIVERSUM

► rozhovory
► analýzy
► komentáře

Ukázkové číslo či předplatné zajistí: **SEND Předplatné, s. r. o.**, P. O. Box 141, 141 21 Praha 4, tel: 225 985 225, fax 225 341 425, e-mail: send@send.cz

► vychází 4x ročně ► cena 50 Kč ► roční předplatné 200 Kč ► ukázkové číslo zdarma ► www.send.cz

NAKLADATELSTVÍ
VYŠEHRAĐ
SPOL. S R. O.

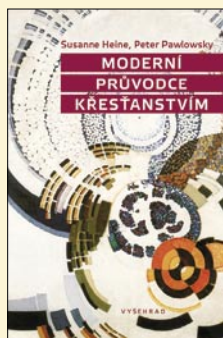
VÍTA NEJEDLÉHO 15,
130 00 PRAHA 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz

Vyšehrad – expedice,
Štěrboholská 44/1307,
102 00 Praha 10
tel./fax: 271 961 380
distribuce@ivysehrad.cz

Při nákupu
v **expedičním skladu**
sleva 20 %
na **www.ivysehrad.cz**
sleva 15 %

Peter Pawlowsky, Susanne Heine
MODERNÍ PRŮVODCE
KŘESŤANSTVÍM

I dnes, po dvou tisících letech existence nejrozšířenějšího náboženství světa, zůstává křesťanství především výzvou k tomu vydat se na cestu, výzvou zasahující člověka na tom místě, kde právě stojí, s jeho zkušenostmi se světem a lidmi. Kniha přibližuje srozumitelným jazykem základní témata křesťanské víry, křesťanského pohledu na svět a na život. Nevyhýbá se ani ožehavým otázkám křesťanských dějin a věrouky, jako je problém zla a hříchu, osoba historického Ježíše a Krista víry, vztah církve a moci, rozdělení křesťanstva a pokusy o jeho jednotu.

Brož.,
192 s.,
248 Kč

Hans Küng
V CO VĚŘÍM

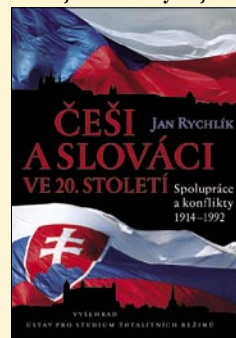
Hans Küng je pokládán za univerzálního myslitele současnosti, pro mnohé kontroverzního, ale vlivného teologa. Autor předkládá čtenářům „celistvý pohled na svět“ a věnuje se základním problémům lidského života: čemu a komu lze věřit, na co se dá spoléhat, v co je možno doufat, z čeho se můžeme radovat, čím se máme řídit na své životní cestě, čeho se nesmíme zříci, jak se máme vyrovnat s utrpením, co nebo koho bychom si měli brát za vzor, jaké si máme klást cíle, čeho je k dobrému životu zapotřebí, jaký má život vůbec smysl.

Váz.,
248 s.,
298 Kč

Jan Rychlík
ČEŠI A SLOVÁCI
VE 20. STOLETÍ

Spolupráce a konflikty 1914–1992
Kniha J. Rychlíka se věnuje česko-slovenským vztahům od první světové války, postupnému zesilování autonomistických tendencí ve slovenské politice s vrcholem v rozbití ČSR po Mnichovu a vytvoření samostatného slovenského státu. Dále se zabývá slovenskou politikou v lidově demokratickém Československu, na cestě od centralizace k federaci, a v období husákovské normalizace. Závěr pojednává o rozpadu Československa a sleduje postoje jednotlivých aktérů tehdejších složitých jednání.

Váz.,
688 s.,
598 Kč

Měsíc autorského čtení ▶ čestný host Slovinsko ▶ 13. ročník ▶ 1. 7. až 3. 8. 2012
Brno / Košice / Ostrava / Wrocław ▶ **www.autorskecteni.cz**

*Dwa lusterka, w tym jedno powiększające
povedala „a bude dúha” a bola dúha
pobežme natrhat růžové kakosty... pozemní překypění*

MACIEJ RUCZAJ (ED.)

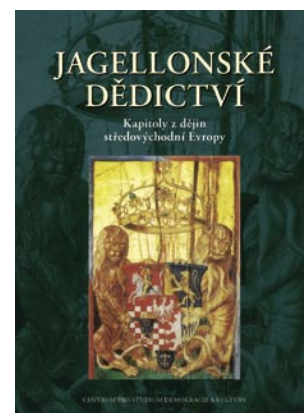
Jagellonské dědictví

Historie polsko-litevské unie, státu mnoha národů, kultur a vyznání sjednocených pod žezlem rodu Jagellonců, odkrývá před českým čtenářem téměř neznámé politické a kulturní souvislosti, které dodnes výrazně ovlivňují náš region. Stát Poláků a Litevců, ale také Ukrajinců, Bělorusů, Židů či Tatarů určoval podobu středovýchodní Evropy od konce čtrnáctého do konce osmnáctého století. Eseje renomovaných historiků sledují jeho vývoj vedoucí až ke vzniku zřízení popisovaného jako monarchisticko-republikánské, nebo dokonce jako šlechtická demokracie – unikátního středoevropského příspěvku k dějinám politického myšlení. Poukazují rovněž na přítomnost jagellonského odkazu v současném polském, litevském či ukrajinském kontextu, a odhalují tak nečekaně souvislý příběh spojující šlechtické sněmy a protikomunistické hnutí Solidarita nebo polsko-litevskou Lublinskou unii a proces evropské integrace.

Vydání knihy podpořil PKN Orlen.

Vázané, 236 str. + 16 str. bar. fotopříloh, 329 Kč

STANISLAV BALÍK, JIŘÍ HANUŠ A KOL.

Letnice dvacátého století

Druhý vatikánský koncil a české země

Rozsáhlá monografie věnovaná tématu šíření koncilních myšlenek v české společnosti od 60. let 20. století až do roku 1989, založená na původním archivním výzkumu i na vzpomínkách pamětníků. Publikace přináší rozbor vztahu socialistického státu ke koncilu, analýzu souvislosti mezi společenským a církevním vývojem v letech politického a kulturního uvolnění, interpretaci teologických, institucionálních a kulturních podnětů souvisejících s „koncilní generací“ významných reprezentantů katolické církve. Kniha nepomíjí ani aspekt ekumenických vztahů, které koncil vyvolal v život, a klade důraz na liturgickou reformu i některé významné podněty křesťanskému umění.

Vázané, 280 str. + 16 str. fotopříloh, 349 Kč

RADEK TICHÝ, MARTIN VÁVRA

Náboženství z jiného úhlu

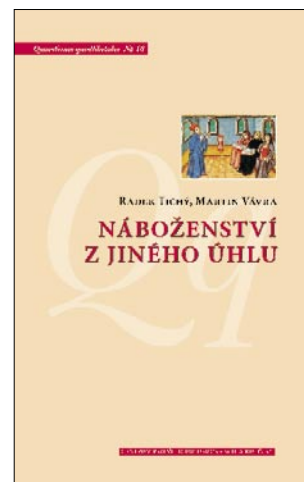
„Kniha ... představuje (v českém prostředí doposud ojedinělý) pokus popsat a analyzovat určitá specifická témata spojená se sociologickým zkoumáním náboženství v dnešní české společnosti. Autoři si záměrně vybírají určitá témata, která dosud nebyla v rámci české sociologie náboženství analyzována...“

– Dušan Lužný

„Jde o dosud nej kvalitnější původní českou sociologickou monografii o religiozitě současné české společnosti. ... Autoři čerpají jak z dobré znalosti soudobých sociologických teorií, které tvořivě a nápaditě aplikují, tak zejména z rozsáhlého empirického materiálu. Je třeba ocenit, že podstatně rozšířili zdroje empirických dat, a tudíž mohli zpochybnit či upřesnit široce rozšířené názory na českou religiozitu, opírající se obvykle pouze o údaje ze sčítání obyvatel či povrchných „průzkumů veřejného mínění“ a zaměřit se i na některé dosud zcela opomíjené aspekty „české religiozity“.“

– Tomáš Halík

Brož., 144 str., 179 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

